PROF. MİHAİLO MARKOVİÇ

PRATİĞİN DİYALEKTİĞİ

ÜNLÜ YAYINCILIK
TAKSİM CADDESİ NO: 48 TAKSİM/İSTANBUL
TEL: 150 19 50

PRATİĞİN DİYALEKTİĞİ

Prof. Mihailo Markoviç

Dizgi Baskı: Teknografik Matbaacılık A.Ş.
Cemal Nadir Sok. No: 24 Cağaloğlu
İstanbul - 1990

PROF. MİHAİLO MARKOVİÇ

PRATİĞİN DİYALEKTİĞİ

Çeviren
ALİ ÜNLÜ

BİRİNCİ BASKI

ÜNLÜ YAYINCILIK
TAKSİM CADDESİ NO: 48 TAKSİM/İSTANBUL
TEL: 150 19 50

Prof. Mihailo Markoviç'in
bu eseri, Dialektik der Praxis adlı Almanca baskısından
dilimize çevrilmiştir.

İÇİNDEKİLER

Önsöz Yerine / **7**
Felsefe ve Eleştiri / **9**
Bilgi Kuramının Temel Kategorisi Olarak Pratik / **18**
Marksist Diyalektiğin Güncel Sorunları / **40**
Marksist İnsancılık ve Ethik / **50**
Endüstri Kültürünü Köktenci İnsancıllaştırmanın Olanakları / **71**
Özyönetimin Anlamı / **85**
Tarihsel Süreç Olarak Özyönetim / **100**
Toplumun Güdümünün Diyalektiği / **108**
İdeolojik Mit (Söylence) ve Tarihsel İlerlemenin Gerçek Eğilimi Olarak Dolaysız Demokrasi / **130**
Sosyalist Toplumda Kişiliğin Ahlaksal Bütünlüğü / **147**
KAVRAMLAR DİZİNİ / **172**

ÖNSÖZ YERİNE

Elinizdeki bu kitap, Yugoslav bilim adamı Mihailo Markoviç'in dilimize çevrilen ilk eseridir.

1923 yılında Belgrad'da doğan yazar, Yugoslavya'nın işgali döneminde, partizan hareketinin saflarında çarpışmıştır. Daha sonra felsefe eğitimi gören yazar, halen Belgrad'ta felsefe profesörlüğü yapmaktadır.

Pek çok dergide makaleleri yayınlanan Mihailo Markoviç'in yayınlanan öteki eserleri şunlardır: "Çağdaş Mantıkta Biçimcilik", 1957; "Anlamın Diyalektik Kuramı", 1961; "İnsancılık (Humanizm) ve Pratik", 1968.

Mihailo Markoviç, marksizmi özgül bir biçimde geliştiren ve onu ülkesinin temel sorunlarının tartışılmasında pratiğin felsefesi olarak tanımlayan genç kuşak marksistlerindendir.

Yazarın daha önce yazılmış olan makalelerinin bir bölümünün yeniden gözden geçirilmesiyle oluşturulan bu eser, 1968 yılında "Humanizam i dijalektika" adıyla Belgrad'ta yayınlanmıştır. Bu çeviriye esas alınan Almanca baskısı da aynı yıl içinde Batı Almanya'da yayınlanmıştır.

Eleştirel bir yaklaşımla marksizmin temel sorunlarını irdeleyen yazar, daha sonra Yugoslav toplumunun başlıca sorunlarını ele almakta, toplumsal ve ekonomik gelişmeyi engelleyen, ayrıcalıklılar ve yeni ayrıcalıklar yaratan bürokrasiyi sert bir biçimde eleştirmekte, sosyalist toplumun gelişmesi için gerekli çözüm yollarını ortaya koymaktadır.

Kitabın anlaşılmasını sağlamak için, bazı felsefi kavramların öz Türkçeleri ile birlikte, bu kavramların yabancı dilden aktarıldıkları biçimleri parantez içinde verilmiş ve metne bir kavramlar dizini eklenmiştir. Ayrıca, metinde alıntı yapılan ve dipnotta adı geçen eserlerin Türkçe çevirilerine bağlı kalınmamış, bunlarda bazı değişiklikler yapılmıştır. Bu alıntıların Türkçe çevirilerindeki sayfa numaraları da, okuyucuların bunları karşılaştırabilmeleri için ayrıca verilmiştir.

Kitabın, marksizmin devrimci özünü kavramak isteyenlere yardımcı olacağına inanıyoruz.

Ünlü Yayıncılık

Felsefe ve Eleştiri

1

Felsefe, insanın yaşadığı dünya ve etkinliklerinin temel erekleri konusunda ussal ve eleştirel bilincinin bütünüdür.

Felsefe, insanın kendisine koyduğu bütün sınırları -bilim dalı, uzmanlık ve meslek sınırlarını- aşmaya eğilim gösterir. Felsefe, sınıf, ulus ve çağın özgülüklerini gözetmeden, insana özgü bütün sorunlarla ilgilenir. O dünyanın, artık insanlık tarihine geçmiş bölümündeki, insanın duyuları ve düşüncesiyle ileriye doğru itilmiş bulunduğu bölümünün, bütünündeki olayları açıklamaya eğilim gösterir. Bu anlamda felsefe bütünseldir. İnsanın istekleri, hayalleri ve düşlerini bilincin bütünüyle, olduğu gibi, bağdaştırdığından felsefe ussaldır. O kuramsal bir etkinliktir ve usa başvurur. Konusu usdışı, duygusal ve içgüdüsel de olabilir, ama o, bu gibi konularla ussal, kavramsal bir biçimde uğraşır. Felsefe şiirsel bir nedeni içinde taşıyabilir, ama ilk önce, geçerli olan ve bizi inandıran kişisel, öznel hayalin bir anlatımı olmadığı, tersine her şeyden önce insanlar ve dünya üzerine açıklama, nesnel olanı açıklama, doğru olduğu sürece geçerli açıklama olduğundan, en şiirsel felsefe bile felsefi şiir sanatından farklıdır. Bu doğruluğa ulaşma çabasıyla felsefe, kendini bilgi olarak oluşturur. Bilimin kısmi bilgisinden farklı olarak, felsefe bilgi bireşimi olmak ister. Elbette ansiklopedicilerin çağı geride kaldı. Felsefe, bugün ulaşılan sonuçları, özellikle de bilimsel araştırmaların sonuçlarını içeren ortaklaşa ürün olarak anlaşıldığında, bilgi bireşimidir. Ama felsefe, olanın ve olabilenin toplam bilgisi

değildir. O, insanın yaratmak istediğinin ve inancına göre olması istenilenin tasarımıdır da. İnsan bütün öteki canlılardan, sırf bir şeyler yaratmasıyla, etkinlikte bulunarak çevreyi değiştirmesiyle değil, aynı zamanda da erekler saptamasıyla, etkinliğinin yönünü ve ölçüsünü belirlemesiyle, böylelikle kendini yaratmasıyla da farklıdır. İnsan bir ideale sahip olan tek yaratıktır. İdrealler kişisel ya da grup karakteri taşıyabilir. Onlar kısmi olabilirler, siyasal, ekonomik, bilimsel ya da sanatsal. Felsefe, tarihsel bir dönemin toplam insansal idealinin kuramsal anlatımıdır. İdealin bilinci, her bir olay ve davranışa anlam kazandırır.

Buna göre felsefe, tüm insansal yaşamın açıklanması denemesidir. Öte yandan, idealin bilinci aynı zamanda şimdiki idealin sınırlılığının bilincidir. İnsan, sürekli olarak varlığının herhangi bir belirli biçiminin yetkin olmamasına, görece sınırlılığına katlanamaz. Bu nedenle o, varolan her nesneyi, onda sınır olarak, olumsuz olarak gözüne çarpanları ortadan kaldırmak için, değiştirmeyi dener. Ama hiçbir ideali, gelecekte olabilecekler konusunda hiçbir bilinci yok ise, şimdiki durumda o sınırın ne olduğunu, olumlu ve olumsuz olanların neler olduklarını bilemez. Ve tersine: gelecekteki bilinci, bugünkünün eleştirisi doğrultusunda yönlenir. Bu anlamda felsefe her zaman, varolan her bir insansal durumla bağıntılı eleştirel bilinç idi ve öyle kalacaktır.

2

Özelikle Marx'ın, sınıfların ortadan kalkması sürecinde, "felsefenin yok olması" tezini gözönünde tutarak, gelecekte felsefenin ne olacağı konusunda bir marksist neler söyleyebilir? Bu tezin yorumlanması, genellikle yanlışlıklarla doludur. Marx, insanın bütünsel bilgiye ulaşmayı denediği ve varolan gerçekliği, varolabilecek gerçeklik adına eleştirdiği her kuramsal uğraşının büsbütün ortadan kalkacağını demek istemiyordu. Bu onun insancıl yönelimiyle çelişir. Aslında, sınıflı toplumda felsefenin kala kaldığı özel biçiminin, yani belli bir meslek uğraşısının konusu olan, toplumsal bilincin yalıtılmış, özel, kuramsal alanının ortadan

kalkması söz konusudur: Toplumsal pratikle hiçbir bağıntısı olmayan salt düşünürün ortadan kalkması.

Böyle bir felsefeci, somut içeriğin ortaya çıkmasına neden olduğu yabancılaşmış soyutlamalarla uğraştığından, yabancılaşmış bir varlıktır ve bu somut içerik, en geniş anlamda, özel biçimler olarak, ekonomik, politik, sanatsal ve bilimsel araştırma pratiklerini de içeren pratiğin sorunlarıdır. Bu tür yalıtılmış bir felsefenin çözümleri, hiçbir yerde uygulanamadığından, yanlış çözümlerdir: Gerçek yaşamın çelişkileri felsefecinin kafasında çözümlenmiştir, gerçek yaşamda değil.

Olanaklı olduğu ölçüde, açık ve yalın olması için abartılmışa benzeyen bu anlatım biçiminden, sınıflı toplumlarda kuramla pratiği birleştirmeye çalışan, hem bilim adamı, hem de sanatçı ve politik yükümlülükler üstlenmiş kişilikler olarak felsefecilerin bulunmadığı sonucu çıkmaz. Aynı şekilde, gelecekte soyut kuramsal çözümlerle pratik arasında belli bir mesafenin bulunmayacağı da anlaşılmamalıdır. Salt ağır basan karşıt yönelimlerin anlatımı söz konusudur. Felsefecinin giderek, düşüncesinin yalıtılmışlığı, soyutluğu ve uygulanamaz oluşunun üstesinden gelmesi söz konusudur. Bilim, sanat, politika ve toplumsal etkinliğin öteki özel alanlarında felsefe, üzerinde düşünmeyi isteklendiren açıklığa kavuşmamış sorunlar ve somut deneyimler için, sürekli daha büyük ölçüde, gerçek materyalin tüketilemeyen kaynağını, öte yandan da çözümleri için uygulama alanı bulacaktır.

Üstelik, sırf bu tür dolaylı uygulayım değil, tersine, günlük yaşamda, pratikte dolaysız uygulayım da söz konusudur. Felsefeci, düşüncelerinin gerçekleşmesi için etkin olarak yükümlülük üstlenmelidir. O ancak böylelikle, salt kuramsal yabancılaşmanın üstesinden gelecek ve kuramsal pratik bir varlık olacaktır.

3

Her eylem felsefesinin sorunları, insan ilişkilerinin sorunlarıdır.

Modern toplumda ve özellikle bizim Yugoslav toplumumuz-

da, felsefenin yükümlülüğünün asıl anlamı, geçiş döneminde insanın yabancılaşmasının farklı görünüşlerini eleştirel aydınlatmada, toplumsal ilişkilerin insancıllaştırılması sürecinin sınırlarının ve olanaklarının bulgulanmasında bulunmaktadır.

Modern Yugoslav felsefesinin eleştirel etkinliği henüz 20 yıllıktır. O, ülkemizin sınırları ötesinde, dogmatizm ve bürokrasiyle çatışmalarda oluştu, ama o daha başından, kendi toplumunun gelecekte olası biçiminin sıkıntılı ve acılı irdelenmesiydi. O zamandan beri kuramsal düşünüşümüzde olup bitenlerin hepsi, 1948'de yaşadığımız kurtarıcı ve iyileştirici şokun kökleşmiş olmasıdır. Felsefe, politika ve ideolojinin vesayetinden kurtuldu, düşünce alanında yetke (otorite), birliktelik ve bağlılık ilkelerinin en ileri ülkelerde bile asıl ve salt anlamını elde edemediğinin kavranıldığı bir anda, doğruluğun bağımsız ve yaratıcı araştırması oldu. Gücün yetkesinin yerini bilgi ve yeteneğin yetkesi aldı. Kuruluşlara içten bağlılık olgulara içten bağlılığa, insanlığın istemlerine, sürekli devrimci ve insancıl ideallere bağımlı kılındı. Soyut, biçimsel birlik ilkesinin yerini, (ülkemizin yeni ekonomik ve toplumsal yapısının düzenlenmesinde önemli bir rol oynayacak olan) çoğulculuk ve tekciliğin özgün bireşimi düşüncesi aldı.

İdeolojik savunuculuğun görevini üstlenmek için, daha serbet eleştirel düşünmeye atılan ilk adımlardan, yakınmanın ilk açık belirtisinden başlayarak, felsefemiz direnişle karşılaşmak zorunda kaldı. Felsefeyi, varolanın sırf uygun ussallaştırılması için gerekli görenler bu direnişte dayanışma gösterdiler. Felsefemiz, direnişlere ve baskıya karşı, ayakta kalabilmek için zaman zaman büyük çabalarla yürütülen mücadelede olgunlaştı ve bugünkü canlılığına ve özgürlüğüne ulaştı.

Bütün bu dönem boyunca, eleştirel toplumsal özbilinç olarak felsefe anlayışı ve özelikle varolan her şeyin eleştirisi olarak felsefe savı, alışılmışın dışında yanlış anlamalara ve kasıtlı yanlış yorumlara neden oldu.

Marx'ın "varolan her şeyin eleştirisi"nden, bütünüyle farklı bir bağlamda, bizim bugünkü koşullarımızdan önemli ölçüde farklı tarihsel koşullarda söz ettiğini kanıtlama girişiminde her yola başvuruldu. Bu yolun denenmesi ve bu gibi kanıtlardan yarar-

lanılması durumunda, o zaman Marx'ın bütün söylediklerinin doğruluğundan kuşku duyulur. Oysa, tezlerinin çoğunun, meta üretimi ve ücretli emeğin ortadan kaldırılması döneminin bütünü için geçerli olduğu görüşünde olunduğunda, üstelik orijinal devrimci kuramın her şeyden önce eleştirel etkinlik, varolanın değiştirilmesi için yol gösterici olarak kavranılması gerekmektedir.

Sırf eleştiri kavramı bile yanlış anlaşılmalara ve haksız sertliğe neden oldu. Felsefi eleştiriye, yıkıcı olduğu, toplumun görünen başarılarını tanımayan salt olumsuzlama olduğu, toplumsal-politik örgütlenmeye karşıt bir tutum aldığı, hem de ayrıcalık isteklerinin anlatımı olduğu suçlamaları yöneltildi. Bunun sırf güç ve ayrıcalıkları aracılığıyla kendi obsesyonlarının (takınaklarının) apaçık bir izdüşümü olmaması durumunda, filozoflara karşı savunulmaya çağrılan toplumsal-politik örgütlerin önemli programatik konumlarının bilinmemezlikten gelinmesi, bu tepkiler için karakteristiktir. Bu görüş ayrıca, affedilmez bir budalalığı, hem de eleştiri kavramını kendisinin yorumunda marksist eğitim eksikliğini açığa vurur.

Doğrusu eleştiri, diyalektik olarak anlaşıldığında yıkıcılık olamaz. Salt olumsuzama, her şeye karşı olumsuz tutumun anlatımı olamaz. Nihilizmden farklı olarak marksist eleştiri, güçlüğü yenmenin (aşmanın) kuramsal biçimidir. O, sınırların bulgulanması, gelişmeyi güçleştiren ve mevcut geçiş biçimlerini sabitleştiren şeylerin hepsinin foyasının ortaya konmasıdır. Aynı zamanda o, henüz olmayanı, bununla birlikte gerçekten olabilecek olanı, temel insan gereksinmelerine göre olması gerekeni amaçlamadır.

Felsefi eleştiri, şüphesiz birçok tehlike tarafından tehdit edilmektedir. Bir yandan onu, soyut insancılık tehlikesi, daha doğrusu bütün temel kavramlara, tarihsel durumun özel belirlenimleriyle aracılık etmek yerine, onları doğrudan mevcut olanla yüz yüze getirerek, tarih için hiçbir anlamı olmayan ve bütün temel kavramları (insan, insan doğası, pratik, özgürlük, yabancılaşma vb.)a priori (önsel), soyut, basmakalıp sözler olarak ele alan eleştiri tehlikesi tehdit etmektedir. Öte yandan, eleştirel olarak pratik yaşamı araştıran felsefeyi, günlük yaşamın karmakarı-

şıklığında kaybolma ve ilkesel çözümleme düzeyinden, doğrudan etkin, işlemsel, sağlıklı insan anlayışı düzeyine inme tehlikesi tehdit etmektedir.

Son olarak, tehlikeler söz konusu olduğunda, böyle eleştirel bir felsefe, demokrasinin bütün cilveleri yanında gerçekten enerjik bir biçimde, her gerçek ve köklü eleştiriye karşı koyan tutucu toplumsal güçlerin misillemeleriyle karşı karşıya kalma tehlikesini göze alır. Bununla birlikte, sınıflı bir toplumda yaşadığımız, bir yandan mevcut olan durumu korumaya çalışan iktidar seçkinleri, öte yandan bunu insancıl bir durumla aşmak isteyen toplumsal güçler bulunduğu sürece bu, doğal, önceden görülen, beklenilen bir süreç olacaktır.

Şeylerin birbiriyle görünen ilişkilerinin arkasında, temel insan ilişkilerini anlamak ve bu ilişkilerdeki mitleri (söylenceleri) yıkmayı kendine görev edinen ve eleştirisiyle daha olanaklı, insancıl ve ussal bir geleceğin görünümünü sunan felsefi düşünce, ancak böyle bir felsefi düşünce, özgürlüğü savaşımla elde etmek ve daha baştan bürokrasinin baskısını hesaba katmak zorundadır. Ona, her şeyin kolay gelmesi, yaygın kabul görmesi her yerde iyi niyetlerle -ya da ilgisizlikle- karşılaşması durumunda, bu baraşısızlığının, yeterli olmadığının, tarihsel durumun gerçek sınırlarına ulaşamadığının, varolanın aşılması olanaklarının görülmesine varılamadığının, yani kendisinin de yanıltıcı, varolanın yabancılaşmış bir yansısı olduğunun güvenilir bir belirtisidir. Marksizm, kısacası kararlı ve köktenci olmak zorundadır, yoksa yaşama hakkına sahip olamaz.

4

Neden olduğu tartışmalar ve gerginliklerle oranla, şimdilik felsefemiz için yanıltıcı, önemsiz ve akademik olmak tehlikesi bulunmamaktadır. Ama bu, daha sonraki gelişiminde, olasılıkla aşmağa devam edeceği sınırlara sahip olmadığı anlamına gelmez.

Çağımız insanın somut sorunlarının incelenmesinde, sürekli

ne kadar güçlü ve özgün de olsa, çağdaş insansal yabancılaşmanın özel biçiminin eleştirisinde felsefemiz, henüz kuramsal temellerini geliştirmek için gerekeni yeteri kadar yapmadı. Bir keresinde İngiliz felsefecilerinin aslında on yıllar boyunca sırf Wittgenstein'e dipnotları yazdıklarını söyleyen John Wisdom'un açıklamasını değiştirerek, felsefemizin oldukça önemli bir bölümünün, kimi kez de onun olumlu temsilcilerinin çoğunlukla, Marx'ın insanbilimini (antropolojisini) yorumlamakla yetindiği, bu arada aydınlanma felsefesinin onda içerilen öğelerinin aktarıldığı söylenebilir. Modern bilimsel ve teknik devrim, psiko-analizle insan doğasının karanlık, usdışı yanının bulunması, ilkel kültürler üzerine insanbilimsel(antropolojik) araştırmaların, gerçeküstücülük (sürrealizm) ve modern sanatın öteki akımlarının, modern felsefi usdışıcılığın (irrasyonalizmin) -yaşam ve varoluş felsefelerinin- ve son olarak yüzyılımızın savaşlarının ve karşı-devrimlerinin acımasız deneyimlerinin bulguları; bütün bu tarihsel olaylar Marx'a göre diyalektik usculuğun yeni bir kavrayışını gerektirir. Ne yazık ki, marxsist felsefeyi geliştirme girişimleri kimi zaman, modern kültürün farklı öğelerinin basit birleştirilmesi ve seçmeci bağlantıları yolunu izlemektedir.

Yine felsefemizden mutlaka söz etmek gerekirse, o içinde bulunduğumuz tarihsel dönemin gerçek eleştirel düşüncesi olmakla birlikte, kimi zaman onda tarih anlayışı bulunmamaktadır, çünkü çok özel koşullarda ortaya çıkan ve farklı gelişme düzeylerinde bulunan ve farklı tarihsel çizgileri izleyen toplumlarda, aynı biçimde düşünülmesi olanaksız olan belli konular ve sorunlar genelleştirilmiş, tümel bir biçimde değerlendirilmektedir. (Örneğin, bu bilim, teknik, meta üretimi, ekonomik rasyonellik vb. üzerine tartışmalarda fark edilmektedir.) Varolan ile olanaklı olan, şimdiki dönemin bilgisi ile geleceğin görünüşü arasındaki bağlantı yeteri ölçüde sağlanamadı. Şüphesiz, Yugoslav felsefesi bu nedenle pratiğin felsefesidir, ama bu her zaman yeterli, somut bir biçimde değildir.

Bunun nedenlerinden biri, modern bilimin sonuçlarından yeterli ölçüde yararlanmamasıdır. Haklı olarak felsefemiz, modern olguculuk (pozitivizm) ve bilimciliğe karşı eleştirel bir tutum

takınır, ancak olguculuk zaman zaman bilimin kendisiyle özdeşleşmektedir; modern bilimde çok yaygın bir yönelim olan bilimcil konformizmi (uymacılığı) kabul etmeyerek, modern bilime büsbütün düşman bir tutum takınılır. Şüphesiz dünyada pozitif özel bilim egemendir, ama Mills, Fromm, Riesman, Kofler, Goldman, Mallet, Botomore, Cheroni, Bauman ve diğerlerinin eleştirel insancıl bilimi de vardır. Ayrıca, pozitif bilimin gerçekten sınırlılığının üstesinden, ancak onun yöntembiliminin sağlam bilgisiyle gelinebilir. Bu yapılmadan, olguculuğun eleştirisi soyut, kaba ve kısırdır. Son olarak, şimdiki durumda felsefemiz, açıkça ideolojiye karşı bir tutumla, özellikle insanbilimsel sorunlar söz konusu olduğunda özgün bir ideolojileştirme arasındaki çelişkiyle nitelendirilir. Felsefenin öznel grup istek ve çıkarlarına indirgenmesi tehlikesinin bilinci, ne kadar gelişmiş olsa da, öte yandan, insanı sırf özgür, toplumsal, yaratıcı bir varlık olarak gören tek yanlı anlayış, kaçınılmaz olarak ve yazarın istencinden bağımsız her eleştirel düşünceye o kadar çok ideolojik bir nitelik yakıştırır; bu eleştirel düşüncenin insanın özgür bulunmadığı ve asosyal olduğu toplumsal koşulları yadsıması durumunda, onu zorlama, sıradan çaba olarak kınar. Gerçek insan davranışının özgürlükten kaçış, her riskten kaçınma, bencillik, asalaklık, yıkıcılık vb.- yapılarının kökleri asla insan doğasında bulunmamaktadır, bunların somut varlığı durumunda, bunları koşullandıran üretim araçlarının özel mülkiyetinin, bürokrasinin, diğer ekonomik ve politik koşulların ortadan kaldırılması, henüz insancılığın gerçekleşmesini sağlayamaz. Bunun usdışı ve haklı bir nedene dayanmayan iyimser beklentilere yol açacağı ve her devrimci düşünceye peşinen ideolojik bir mit(söylence) niteliği vereceği açıktır. İnsan doğası kavramının kendisinin diyelektik olarak ele alınması ve mitsel durumuna son verilmesi gerekmektedir.

Felsefemizin sırf toplumsal eleştiri değil, aynı zamanda da kendisine karşı eleştirel olmak yeteneğinde bulunması gerçeği, ona şimdiki sınırlarını aşmasını ve yükselen bir çizgiyi sürdürmesini sağlar.

Böyle köktenci-eleştirel düşünmeye toplumsal gereksinmenin bulunması, bunun sırf bulunması ve sürüp gitmesi değil, aynı

zamanda da sürekli büyümesi ve gelişmesi gerçeği, onun sağlam toplumsal temellere dayandığını ve bu temellerde önemli devrimci güçler bulunduğunu, bu felsefenin oluşturduğu beklenti ve inançların köklerinin doğrulukta olduğunu gösterir.

Bilgi Kuramının Temel Kategorisi Olarak Pratik

1

Marx'tan önceki felsefede, bilgi kuramcılarının büyük çoğunluğu, bilgi kuramsal iki temel konumdan hareket ediyorlardı: Nesneyi "kendinde" olarak kabul eden ve öznenin nesnenin upuygun bilgisine nasıl ulaşacağını kendine soran, eleştirel olmayan gerçekçilik ve özneden kuşkulanılamaz gerçeklik olarak hareket eden, nesneyi oluşturmak ya da nesnenin bilgisine ulaşmak için, aracılığını gerekli gördüğü yolları ve biçimleri soran gerçekçi olmayan eleştiricilik.

Genel kabul gören bir varsayımla, nesnel dünyanın öncelliği ve onun varlığının insan bilincinden bağımsız olduğu varsayımıyla uyum içinde bulunduğundan, birincisi gerçekçidir. Bununla birlikte, insanla bir ilişki içinde var olmayan, insan bilincinin ve yalnız bireysel değil, aynı zamanda da toplumsal insan pratiğinin ötesindeki "kendinde" nesnenin somut belirtisi konusunda, hiçbir şey bilinemediği, hiçbir şey söylenemediği, bir kere bile tasarımlanamadığı için, şüphesiz o eleştirel olmayandır.

Olguculuğun ve idealizmin belli biçimleri, öznel bir çıkış noktasının kabul edilmesiyle, eleştirilerini yaparlar: Düşünmek için, belirli duyusal deneyimler geçirmek için hiçbir şey ileri sürülmemelidir, bu konuda sırf inanılmalıdır. Biz bunu büsbütün güvenilir ve dolaysız olarak biliriz. Oysa sorun, bildiğimizi nereden bildiğimiz, düşüncemizin içeriğinin ve deneyimimizin nesnel

nitelikte olduğunu nereden bildiğimiz ve bizim nesneyi nasıl kavradığımızdır. Bu konuda sürekli yeniden özgül bir aldatmacaya başvurulur: Felsefeci, gerçekçiliğin kuşku duyulamayacak bir biçimde, pratik olarak doğrulanmış bilgisinin bütününü "parantez içine" alır ve böylelikle, sanki ondan hiçbir şey bilmiyormuş, sanki en başından, salt özneden, "ben"den, "Cogito"(düşünüyorum)un ediminden, duyarlılığın (duyumsal yetinin) ve anlığın a priori (önsel) biçimlerinden, "duyasal verilerden" başlıyormuş gibi yapar. Arkasından, özne adım adım, başlangıçta parantez içine koyduğunun bütününü, yani dünyanın nesnel bilgisini ortaya çıkarır. Nesnenin insansal bilgisinin bu tür bir yinelenmesi, (felsefenin belli bir türünün tasarlama yetisinde) nesnenin yapısını kurma (oluşturma) olarak betimlenir. Bu tür eleştiriciliğin gerçekçi olmamasından, aldatıcı niteliğinden kuşku duyulmaz. Her iki karşıt bilgi kuramsal bakış açısının ortak karakteristiği, her birinin üstüne eksiksiz, bütünsel bir bilgi kuramanın kurulmasından çok, daha kapsamlı soyutlamadan hareket etmesidir. Her şeyden önce, bu soyutlama salt özne, salt ben kavramıdır. Özne olmak, ancak bilen, anlayan, isteyen bir şeyle bağlantılı olarak olanaklıdır. Onun içeriğinin her öğesi, duyusal algının, düşünmenin, istemenin, yapmanın her süreci —öznenin nesneyi içermesi bakımından— koşullandığı nesnenin damgasını taşır. Ve bu da, özne toplumsal olarak belirlendiği zaman çok daha fazladır. Bu tekbenciliği (solipsizmi) kabullenmek istemeyen felsefeci, öznelerin çokluğunun varlığını kabul etmek, bilginin öznelerarasılığını (intersubjektif) korumaya çaba göstermek zorundadır. Bununla birlikte öteki özne —bilinen özne için— aslında bir nesnedir. Ve bunun tam tersi de doğrudur. Hatta, bütünüyle bireysel ruhsal durumlar, bir öznenin yanılsamaları, düşleri, duyu yanılgıları bir başka özne için nesnedir. Tek bir öznenin içinde bilinç ve kendinin bilincinde kutuplaşma meydana gelir, birincinin içeriği ikincisi için nesne olur.

Salt (mutlak) nesnenin soyutlanması, daha az değersiz ve çelişik değildir. İnsanla herhangi bir ilişki içinde olmayan nesne, bütünüyle belirsiz bir şey olmalıdır: Kant'ın 'Kendinde Şey"i. Kayalar, dünya, su, yıldız gibi, insanın ortaya çıkışından önce

olduğu gibi, insanlığın olası bir ortadan kalkmasından sonra da, varlığından en büyük bir kuşku duymayacağımız doğal nesneler söz konusu olduğunda, onları salt bizle ilişkilerinde olduğu gibi bildiğimiz bir gerçektir. Onları salt, mutlak nesneler olarak bildirmek için onların bütün belirtilerini yadsımak gerekir, çünkü onların her birinde —renkler, sertlik, maddenin halleri, koordinat sisteminin onların içlerine yerleştirildikleri üç boyutlu biçimleri, varlık süresi vb. öznelliğin öğeleri içerilmektedir. Ve biz, böylece bütün nitelikerinden ve yapısal belirtilerinden soyutladığımızda, onların bütün karşılıklı ayırımlarını da yok eder, ve sırf büsbütün belirsiz ve soyut "bir şey" elde ederiz. Son olarak, "bir şey" üstelik insansal bir kavramdır ve belirli bir insansal anlam taşımaktadır. Daha önce Hegel, Kant'ın "kendinde şey" anlayışının özenli ve derin bir eleştirisini yaptı: "Kendinde şey" denilen, sırf boş bir soyutlanmanın düşünülmüş (hayali) şeyidir. Lenin, Felsefe Defterleri'nde Hegel'in eleştirisinin özünü şu şekilde açıkladı:

"1. Kant'ta bilgi, doğa ve insanı birbirinden ayırır, oysa gerçekte o (bilgi) her ikisini birleştirir.

2. Sürekli daha da derinleşen şeyler üzerine bilgimizin canlı hareketi yerine, Kant'da "kendinde şey"in "boş soyutlaması" (bulunmaktadır.)"[1]

Marksist felsefenin önemli yeniliği, çıkış noktası olarak ne soyut nesneyi, ne de somut özneyi, tam tersine somut, tarihsel olarak belirli bireylerin toplumsal pratik etkinliğini koymasından ileri gelmektedir. Bu yeni başlangıç noktası, yoğunlaştırılmış bir biçimde Feuerbach üzerine birinci tezde formüle edilmiştir:

"Şimdiye kadarki bütün materyalizmin (Feuerbach'ınki dahil olmak üzere) temel kusuru, nesnenin, gerçekliğin, duyarlığın (duyu yetisinin) duyusal-insansal etkinlik olarak değil, pratik olarak değil, öznel olarak değil, ama salt nesne biçiminde ya da görüş (sezgi) olarak kavranmasıdır. Bundan dolayı, etkin yan materyalizme karşıt olarak —şüphesiz gerçek, duyusal etkinliği bu tür bir etkinlik olarak tanımayan— idealizm tarafından soyut bir

1. Lenin, Felsefe Defterleri, Sosyal Yayınları, s.75.

biçimde geliştirildi."[2]

İnsanların çoğu —onların pratiğine göre yargıda bulunulduğunda— sözlerinde onunla mutabık olmakla birlikte, bu tezi kesinlikle anlamadılar. Bununla birlikte bu tez, ayrıntılı olarak henüz Ekonomi Politik El Yazmaları'nda geliştirilmiş olan, Alman İdeolojisi, Kapital ve Marx'ın diğer birçok eserlerinde anlatılan, daha sonra Engels ve Lenin tarafından önemle belirtilen perspektifin çok yoğunlaştırılmış anlatımıdır.

Materyalizmin geçmiş biçimlerinde Marx'ın bulduğu önemli kusur, onun insanı etkin, yaratıcı bir varlık olarak kavrama yetersizliğidir. O yüzden, alışılagelen (klasik) materyalist bilgi kuramı, algı ve bilgiyi, dış dünyanın sürekli etki etmesinin sonucu olarak, nesnenin insan usunda üstelik edilgin ve biçimlenebilir (plastik) katışıksız yansısı olarak betimler.

İnsanın doğrudan bir etkinliğinin bulunduğu yerde bile bilgi kuramı, örneğin Locke'da olduğu gibi, dışarıdan uyandırılan başlıca düşüncelerin bileşiminden oluşmaktadır —duyu algılarının seçimi ve yorumunda, gerçekten henüz mevcut olmayan olaylar ve nesnelerin gerçekleşmesi konusunda beslenen güçlü beklentide, nesnelerin üretimi ve doğal ve toplumsal çevrenin değiştirilmesinde insanın yaratıcı rolü hiç kavranılmamıştır. (Bugün bile, insan bilgisinin etken, pratik yanını ihmal etmeleriyle, Locke ve Fransız materyalistlerine Marx'tan daha yakın marksistlerin bulunması şaşılacak şeydir.)

Felsefeyi toplumsal pratik etkinliklerle temellendirmenin klasik Alman felsefesinde özellikle de, Fichte ve Hegel'de bir ön tarihi bulunmaktadır. Fichte, Kant'ın pratik usun önceliği ilkesini, kuramsal bir tutarlılıkla geliştirdi. "Ben" farklılaştırılmakta, ve "ben olmayan" ile sınırlandırılmış olan sonlu, bağımlı ve sınırlı bir kuramsal "ben"e ve etkinliği konulan bütün sınırları aşan ve sonsuz ideal bir dünya yaratan bir mutlak, pratik "ben" e ayrılmaktadır. Burada pratik, her toplumsal ve tarihsel nedenden bağımsız olan soyut öznenin, mutlak özgür etkinliği olarak bütünüyle soyut ve

2. K.Max, F.Engels, Felsefe incelemeleri, Sol Yayınları, s.67.

biçimsel kavranır. Hegel, kısmen, üstelik doğrudan koşullandıkları somut gerçek durumlardan ayrılmış istenç ve etkinliğin ve bunların somut gerçek durumlarda önceden gerçekleşmesinin, boş bir soyutlamadan başka bir şey olmadığını anladı. Hegel için istek, duruma ve gereğine göre uyarlanır —pratik her zaman somut sorunların çözümüne yönelir. Hatta o, bazı yerlerde özne-nesne ilişkisini sırf kuramsal ilişki değil, aynı zamanda gerçek üretim anlamında iş ilişkisi olarak kavramanın eşiğinde bulunmaktadır.[3] Ama o bu eşiği aşmadı. Pratik olsa olsa bir "aklın hilesi" nesneleri kendi doğalarına göre birbirleri üzerine etki ettirerek ve birbirlerine tamamlatarak, bu sürece doğrudan hiç karışmadan, bununla birlikte sırf ereğini gerçekleştiren"[4] —aracılık eden bir etkinlik— olarak kalır.

Bundan başka, Hegeli'in mutlak tin anlayışı, mantıksal biçimde, maddi koşullardan ve tarihsel durumdan bağımsız olan, özerk bilinçli etkinlik olarak, pratiğin mitolojik bir anlayışını da gerektirmektedir.

Feuerbach'ın insanbilimi önemli ve özgürleştirici bir rol oynadı: Mutlak olan, insanın yabancılaşmasının bir izdüşümüdür (projeksiyonudur), tanrının yüklemleri, insan usunun nesneleştirilmiş (şeyleştirilmiş) benzetme yoluyla betimlenmiş gücüdür. Bununla birlikte, Feuerbach'ın çıkış noktası aynı şekilde hâlâ soyuttur. Onun insanı, genel olarak insan —insanlık tarihinin akışında değişen somut toplumsal ilişkileri dışında ele alınan bir tür yaratık— tır. Hegel diyalektiğinin yararlı yeniliklerinden vazgeçilmektedir. Bu insan, belirli bir tarihsel bağlamda, sürekli özgül bir biçimde varolan ve böylece kendi tarihine sahip bulunan diyalektik "somut genel" olmaktan oldukça uzaktır. Daha kötüsü, Feuerbach'ın insanı esas itibarıyla bakınan (seyreden) bir varlıktır; doğayı değiştirdiği, tarihi yaptığı ve bu arada kendini yarattığından hiç söz edilmez. Feuerbach ciddi olarak, insan pratiğinin tek bir biçimini gözönünde bulundurdu —haklı olarak bunun insanı alçalttığı sonucuna vardığı dini etkinliği. Pratik-

3. Ernst Bloch, Özne-Nesne, Frankfurt, 1962
4. Hegel, aktaran K.Marx, Kapital, C.I, Sol Yayınları s. 205

ten ve insanlık tarihinden bu soyutlamanın sonucu, doğa ile insanın uyuşmaz karşıtlığının, klasik ikiciliğin (dualizmin), nesne ve bilinç, özne ve nesne soyutlamalarının bütün güçlükleriyle ortaya çıkmasıydı.

Marx'da kendisine insanbilimsel (antropolojik) bir çıkış noktası edindi —bu mekanik materyalizme oranla Feuerbach felsefesinin gerçekten yararlı yeniliği idi. "İnsanın kökeni insanın kendisidir."[5] Ama Marx, soyut cins yaratığından, "birçok bireyleri doğal olarak birleştiren manevi sessiz genellikten" hareket etmiyor. Onun varsayımı, belirli tarihsel yaşam koşullarında, somut, görgül (ampirik) olarak belirli insanların etkinliğidir. Bu konu üzerine düşüncesini, Alman İdeolojisi'nde belirgin bir biçimde ortaya koyar. "İşe koyulduğumuz varsayımlar, keyfi varsayımlar, gelişigüzel dogmalar değillerdir; ancak gerçeğe uymayan tasarımlarda soyutlanabilen gerçek varsayımlardır. Bunlar, gerçek bireyler, onların etkinlikleri ve onların hazır buldukları ve kendi etkinlikleri ile yarattıkları maddi yaşam koşullarıdır. Demek ki, bu varsayımlar salt görgül bir biçimde saptanabilirler."[6]

Bireyler Marx'ı "onların kendi ya da başkalarının tasarımlarında ortaya çıkabildikleri gibi değil, tersine onlar gerçekte oldukları gibi, yani onlar çalıştıkları, maddi üretimde bulundukları gibi, demek ki onların keyfiliklerinden bağımsız ve belirli maddi sınırlar, temeller ve koşullarda etkin oldukları gibi" ilgilendirmektedir.[7]

Bu durumda Marx, soyut bir kategoriden bir diğerine hareket etmez, tersine her şeyden önce kendinde nesnenin ne olduğunu, sonra öznenin ne olduğunu, son olarak onların somut ilişkisini sorar; o, somut bir şeyden hareket eder: Tarihsel olarak belirli koşullardaki etkinliklerden —insanlardan. Bu perspektifi içeren sorunun çözümlemesine girmeden önce, bu pespektifin, derli toplu olmasa da, Engels'te hem de Lenin'de betimlenlendiği gösterilmelidir. Engels'in Doğanın Diyalektiği adlı eserinde aşağıdaki olağanüstü metni buluruz: "Doğa bilimleri hem de fel-

5. K.Marx, Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi
6. K.Marx, F.Engels, Alman İdeolojisi, Sol Yayınları, s. 37
7. K.Marx, F.Engels, y.a.g.y. s. 43/44

sefe şimdiye kadar, insan etkinliğinin düşünceye etkisini gözden kaçırdılar [...], onlar bir yandan yalnız doğayı, öte yandan yalnız düşünceyi biliyorlar. Bununla birlikte, insan düşüncesinin önemli ve en dolaysız temeli doğanın kendisi değildir, tersine doğanın doğrudan doğruya insan tarafından değiştirilmesidir: İnsan doğayı ne kadar çok değiştirdi ise, insanın düşünme yetisi de o kadar çok gelişti."[8]

Bu anlamda Lenin'de şunları yazdı: "Yaşamın, pratiğin bakış açısı, bilgi kuramının bakış açısının ilk öncüsüdür."[9]

Bugün marksistler arasında, bilgi kuramının başlangıç noktası anlayışında belirli farklar bulunmaktadır. Bununla ilgili almaşıklar (alternatifler):

1. Bilgi kuramının temel kategorisi olarak yansıma kavramının konulması ve pratiğin sırf doğruluğun ölçütü olarak gösterilmesi, ya da;

2. Pratikten yola çıkılması ve böylelikle buradan bütün diğer kategorilerin hem de yansıma kavramının türetilmesidir.

Her iki anlayış arasındaki fark, ilk bakışta göründüğünden çok daha büyüktür.

Birinci durumda, kaçınılmaz olarak mekanik materyalizmin ikiciliğine geri döneriz; bir yanda kendinde nesnenin soyutlaması, öte yanda farklı öznel biçimler bulunmaktarı: Aslında hepsi tanıma göre, nesnel dünyanın yansıması olan algı, kavram, yargı vb. (Bu anlayışın materyalist niteliği burada olmalı)

Bu anlayış, dikkatsiz yazarlarda kurallara uygun saçmalığa neden olur. Örneğin, yargı genel olarak, şeyler arasındaki nesnel bağlantıların öznel yansıması ise, yargının bu tanımını birçok kitaplarda ve mantık alanındaki araştırmalarda buluruz, o zaman bu, yanlış yargılar için de geçerli olmalıdır. Ya da genel olarak kavram (tanıma göre), "Nesnenin özünün yansıması" ise, o zaman bu yersiz, düşsel, mitolojik ve benzeri kavramlar için de geçerli olmalıdır. Bununla birlikte, hangi anlamda gerçek olmayan

8. F.Engels, Doğanın Diyalektiği, Sol Yayınları.

9. Lenin, Materyalizm ve Ampiriokritisizm, İnter Yayınları, 1.kitap, s. 178; Sol Yayınları, s. 151

yargılar ve düşlemsel kavramlardan gerçeklerin yansıması olarak söz edildiği belirsizdir.

Öte yandan, belirli bir anda yansıma olmayan çok yararlı ve kaçınılmaz kavramlar, ilgili oldukları nesnelerin henüz var olmaması basit nedeninden dolayı vardırlar —onların daha sonra ortaya çıkmaları gerekmektedir. Demek ki, burada sözde nedenlerle ileri sürülen bir şeyin yansımaları değil, ama eylem planları, düşüncel yaratılar söz konusudur; onların aracılığıyla insanlar gelecek için önceden tahminlerde bulunurlar, görevleri, sorumlulukları, etkinliklerinin normlarını belirler.

Üstelik, bütün bilinçli süreçlerde içeriğin bazı öğeleri, en azından yansımalar olarak nitelendirilirse, bu asla insan bilincinin özgül, ayırt edici niteliği değildir; hayvansal algılar, bitkisel refleksler (tepkeler), hatta cansız doğanın nesneleri arasındaki karşılıklı etki, aynı şekilde kendi türünde yansımalardır. Buna karşılık pratik etkinlik, gerçeklik karşısında insanın davranış biçimini nitelendiren, insana özgül bir şeydir.

Ayrıca, yansıma kuramı hiç de marksist felsefeye özgü bir şey değildir: O, Demokritos'dan başlayarak safdil gerçekçiliğin ve mekanik materyalizmin bütün çeşitli akımları tarafından savunuldu. Bu kuram marksist felsefenin getirdiği yeniliği formüle etmeye asla uygun değildir.

Pratiğin, sırf bilgi sürecinin (önceden kazanılmış bilgilerin denetlendiği) bir evresi olarak kabul edilmesi, bütün diğer evrelerin büsbütün yanlış anlaşılmasına neden olmaktadır. Böylece, doğruluğunu araştırmak ereğiyle pratiğe geçmeden önce, sanki insan durağan olarak kavranılan ve ona doğa tarafından bağışlanmış duyularla inceleyebilirmiş gibi, sanki o, bu durumda pratiğe ilgisiz, salt kuramsal bir varlık olarak düşünebilirmiş gibi.

Şüphesiz, bütün bu can sıkıcı sonuçlardan kaçınmak için girişimde bulunulur, göreli, yaratıcı yansımadan, sürekli onda bulunan öznel nedenden söz edilir; her bilginin nedeninin pratikte olduğu, ya da onun daha çok pratiğin bir görünüşü olduğu kabul edilir vb. Bütün bunlara rağmen, bu biçimde ulaşılan tüm şeyler, öğeleri bilbirleriyle zorunlu uygunluk içinde bulunmayan seçmeci bir kuramın kazancıdır.

Yalnız marx'ın orijinal düşüncesinin anlayışında olan diğer almaşık (alternatif), ancak o, felsefe tarihinde gerçek bir yeniliği oluşturur.

Bununla birlikte, bu anlamda bütünsel bir bilgi kuramının geliştirilebilmesi için, önce bazı can alıcı sorunların açıklığa kavuşturulması gerekmektedir:

1. Pratik kavramı ve bununla bağıntılı olarak emek (iş) ve üretim kavramları nasıl tanımlanmalıdır?

2. Pratiği, bilgi kuramının çıkış noktası olarak kabul etmenin üstünlükleri nelerdir?

3. Pratik kavramından nesne, özne, yansıma kavramları ve diğerleri nasıl türetilebilir?

2

Her zaman, temel bir kavramın tanımlanması ve onun yardımıyla söz konusu kuramın, diğer bütün can alıcı kavramlarının anlamlarının açıklığa kavuşturulması gerektiğinde, olanaklı olduğu ölçüde açık ve pekin olarak belirtmek, ve ayrıca kısır döngüye (circulus vitiosus) düşmemek ya da bir başka mantıksal yanlışı yapmamak için güçlükleri yenmek gerekir. (Örneğin, pratik konusunda; onun özne aracılığı ile nesnenin değiştirilmesi olduğu söylenmesi, daha sonra da özne ve nesnenin pratik kavramı yardımıyla tanımlanmaları durumunda olduğu gibi) Felsefecilerin çoğu, böyle durumlarda en hoşa giden çözüm yolunu seçerler: Can alıcı kavramların ilke olarak tanımlanamaz olduğunu ileri sürme.

Aslında böyle durumlarda, göreli doyurucu sonuçlar ortaya koyabilen yöntemlerden biri, sözkonusu kuramın özel diline ait olan en önemli "teknik terimin", (terminus technicus) normal dilin sözcükleriyle tanımlanmasıdır. Böylece örneğin, burada teknik bir terim niteliğine sahip olan "pratik" terimine zorunlu durumda, günlük dildeki kullanımından farklı olan kesin ve açık bir anlam yüklenmelidir —bu kavram normal dilin anlatımıyla, bilinçli amaca yönelik toplumsal etkinlik olarak tanımlanır.

Etkinlik geniş bir kavramdır, çünkü hayvanlar, makinalar ve

cansız nesneler de bir etkinliğe yeteneklidir. Bilinçli, amaca yönelik ve toplumsal bir etkinlik insanların ayırt edici niteliğidir. O, bizim pratik olarak adlandırdığımız şeydir.[10] Pratik kavramının, toplumsal etkinlik olarak tanımlanmasına, sanki herhangi biri tek başına bilim adamı, sanatçı yalnızlık içinde çalışabilirmiş gibi, çok dar tutulduğu itirazında bulunabilirler. Bununla ilgili olarak, toplumsallık kavramının Marx tarafından yapılan olağanüstü açıklaması da hatırlanmalıdır: "Toplumsal etkinlik ve toplumsal tin, asla tek başlarına dolaysız bir toplumsal etkinlik ve dolaysız toplumsal tin biçiminde varolamazlar[...] Yalnız bilimsel etkinlikte vb.'nde bulunduğunda[...] böylece, insan olarak etkin olduğum-dan toplumsalımdır. Etkinliğimin nesnesinin —düşünürün onunla etkin olduğu dilin kendisi gibi— bana sırf toplumsal ürün olarak verilmiş olması değil, benim kendi varoluşum da toplumsal etkinliktir; bundan dolayı kendimi getirdiğim durum, kendimi toplum için getirdiğim durum ve toplumsal varlık olarak bilincimle birlikte"[11] toplumsal etkinliktir.

En azından, bazı öğelerinin kaçınılmaz olarak toplumsal niteliğe sahip olmaları nedeniyle, pratik her zaman toplumsaldır.

Pratik kavramının yukarıdaki tanımının henüz çok eksik olduğu haklı olarak söylenebilir. Bu yüzden onu, bir başka yöntemin uygulanmasıyla tamamlayabiliriz: Pratiğin başlıca önemli biçimlerinin bulgulanması ve ayrımlarının ortaya konulması yoluyla çözümleme.

Pratiğin farklı biçimlerinin ayırımında, başlıca bilgi kuramsal (gnoseolojik) ölçütlerden biri, bu biçimlerin öznelerarası (intersubjektif) deneyinin olanaklarıdır. Bütün diğer insanlar gibi, biz

---

10. "Oysa daha baştan, en kötü mimarı en iyi arıdan ayıran şey, onun (mimarın) gümeçi, balmumuna kurmadan önce, kafasında kurmuş olmasıdır. Emek sürecinin sonunda, bu sürecin başlangıcında işçinin tasarımında önceden bulunan, yani henüz düşüncel olarak varolan, bir sonuç olarak ortaya çıkar. O doğal şeyde (işlediği malzemede) yalnız bir biçim değişikliği yapmakla kalmaz, aynı zamanda o, etkinliğinin biçimini yasa olarak belirleyen, bilincinde olduğu kendi ereğini gerçekleştirir ve bu ereğe istencini bağımlı kılmak zorundadır." K.Marx, Kapital, C.I, Sol Yayınları, s. 204

11. K.Marx, 1844 Elyazmaları, Ekonomi Politik ve Felsefe, Sol Yayınları, s. 193

de pratik etkinliğin bazı biçimlerinin bilincindeyiz. Onların fiziksel ve cisimsel nedenleri bulunmaktadır ve yalnız zamanda değil, aynı zamanda uzayda da sınırlanmışlardır. Fiziksel çalışma, üretim, toplumsal yaşamın farklı biçimlerine etkin olarak katılma, dil vb. bu tür biçimlerdir. Bunlar, madde kategorisinin kabul edilmesinden sonra, maddi pratik olarak nitelendirilebilen biçimlerdir. Bunun yanında, pratik etkinliğin uzayda gerçekleşmeyen ve bu nedenle onların doğrudan deneyimine, ancak gerçekleştirenlerin sahip olduğu başka biçimleri de bulunmaktadır. Algıların ve heyecanların üretimi ve yorumu, kişisel duyumların oluşumu, duygular, değerlerin seçimi, değer belirlenmesi ve düşüncel işlemler buna ilişkindir. Pratiğin bu biçimleri ruhsal etkinliğin farklı tiplerine ilişkindir, bunlar maddi pratiğin kurucu öğeleridir; onların insanda neden olduğu değişmeler, aynı şekilde fiziksel değişmeler gibi gerçektir. Onların doğrudan öznelerarası deneyimine sahip olunmamakla birlikte, onlar öznelerarası nitelikte farklı dolaylı yöntemlerle araştırılır.

Pratiği çözümlemenin bir başka türü, bölme ilkesi olarak etkinliğin ayırımından etkinliğin nesnesine hareket eder. "Nesne" burada, teknik terim olarak değil, tersine anlamı doğrudan günlük dilde açık olan kavram olarak görünür. Burada etkinliğin nesnesinden, bir etkinlik aracılığıyla değiştirilen şeylerin tümü anlaşılır. Bölmenin bu ölçütüne göre, pratiğin üç temel kategorisini ayırdederiz:

a) İnsanın yaşadığı doğal çevrenin dönüşümü (doğaya egemen olunması, doğanın insancıllaştırılması, canlı ve cansız doğanın görüngülerinin ve nesnelerini değiştirilmesi, yok edilmesi ve yapay olarak yaratılması, insan yaşamının toplumsal koşullarının değişimi).

b) İnsansal etkileşimlerin, insansal yaşamın farklı biçimlerinin ve kuruluşlarının yaratılması, karşılıklı iletişim, işbirliği, yarışma ve mücadele, insan yaşamının toplumsal koşullarının değiştirilmesi.[12]

c) İnsanın kendini yaratması. Yalnız insanın biyolojik yaratık,

12. "Nasıl toplumun kendisi insanı insan olarak üretirse, böylece o (toplum), insan aracılığıyla üretilmiştir." K.Marx, y.a.g.y., s.192

tür olarak kendi kendini yaratması değil, yalnız onun eğitimle ve eğitimin yetkinleştirilmesiyle diğer insanları, toplumsal varlık olarak (uygar, kültürlü, insancıl) biçimlendirmesi değil, insan birey olarak kişiliğine, yabancılaşmanın farklı biçimlerinin ortadan kaldırılması ve fiziksel, duyumsal, ahlaksal, duygusal ahlaksal ve diğer gizligüçlerinin (potansiyellerinin) gelişmesiyle ulaşacaktır.[13]

Pratik kavramanın tanımıyla bağıntılı olarak emek ve üretim kavramlarını da belirlemek gereklidir. Bizde bu her iki kavram arasında, yabancılaşma olgusu bakımından bir fark gözetme girişimleri hiç eksik olmadı. Marx'ta, üretimin özgür insanın yaratması olmasına karşılık, gerçekten işi yabancılaşmış pratik etkinlik olarak kavradığı izlenimini bırakan bazı yerler bulunmaktadır. Bununla birlikte aynı şekilde Marx'ın bu farkı gözetmediği yerlerde bulunmaktadır. Örneğin, —yabancılaşmamış bir emeğin de bulunduğunu içeren— yabancılaşmış emekten söz eder; ayrıca emeğin "insanla doğa arasında madde alışverişinin genel koşulu, insan yaşamının ebedi koşulu", bundan dolayı onun (emeğin)" onun bütün toplumsal biçimlerinde aynı, ortak" olduğunu ileri sürer.[14] Öte yandan Marx örneğin, "yabancılaşma"nın yalnız sonuç olarak değil, aynı zamanda üretim ediminde, üretken etkinliğin kendisinde belirdiğini ileri sürer.[15]

Şimdiden, bu kavramlar arasında belli ayırımlar yapmak zorunda kalınırsa, o zaman yabancılaşma sorunsalını (problematiğini) bir yana bırakmak, (çünkü o bu kavramların hepsiyle ilgilidir) ve bu kavramların kapsamlarına göre, gerçekten farklı olduğu güncel dili kullanmak daha iyidir. Yer darlığı nedeniyle tek bir örnek

---

13. "Hegel'in görüngübilimi ve onun sonal sonuçlarının —diyalektiğinin, etki eden ve yaratıcı bir ilke olarak olumsuzluğun— büyüklüğü, demek ki,[...], Hegel'in, insanın kendini yaratmasını bir süreç olarak kavramasıdır. "K.Marx, Felsefe Elyazmaları, s. 245/246. "Kısaca, o (Hegel) işi (emeği) soyut biçimde —insanın kendini yaratmasının edimi olarak— kavrar. "K.Marx, Felsefe Elyazmaları. "Dış dünyaya etki ederek[...] ve onu değiştirerek, insan, kendi doğasını değiştirir." K.Marx, Kapital, C.I
14. K.Marx, Kapital, C.I, s. 209/210
15. K.Marx, Kapital, C.I

göstereceğim: Çalışkan ama yeterli beceriklilikte olmayan ya yeteneksiz insanlar ya da gerekli araçlarla yetersiz donatılmış, yani etkinliklerini elverişli olmayan koşullarda sürdüren insanlardan çoğu zaman söz ederiz: Çok çalışırlar, ama az üretirler. Öte yandan, toplumsal etkinliğin bazı biçimleri, iş olmamakla birlikte pratiğin özel biçimleridirler. Örneğin, (eğlenmek için) spor yapılması, birçok görüşmeler, çeşitli oyunlar, aşk ve aile yaşamı vb. Buna göre iş, pratiğin özel bir durumu olarak tanımlanabilir: Yalnız bilinçli ve amaca yönelik değil, aynı zamanda (spor, oyun ve söyleşilerden farklı olarak) engellerin aşılması ereği ile sürekli ve önemli işlere girişilmesi niteliğine sahip olan, ayrıca bu etkinliğin sonucuna duyulan ilgi, insanın yaşadığı dünyanın değiştirilmesinin dolaylı ya da dolaysız eğilimi olarak toplumsal etkinlik. Amaca yönelik etkinliğin iş olarak nitelendirilmesi için, etkinliğin ediminin kendisinden başka daha iki etken verilmiş olmalıdır: "işin konusu" ve "iş araçları"[16] Bu durumda, üretim işin özgül bir biçimidir: Belli nesnelerin yaratılmasını sağlayan (dünyanın değiştirilmesi doğrultusunda herhangi bir etkinlikten oluşmayan, onda öngörülen etkinin bulunamadığı) emeğin özgül biçimi.

2. Pratik kavramını bilgi kuramının çıkış noktası olarak kabul etmenin üstünlükleri çoktur.

Her şeyden önce, bütün biçimleriyle pratik, doğrudan belli bir şeydir ve araştırmanın bütün dolaysız yöntemlerine açıktır. Böylece, her bir kuramın geliştirilmesinde, dolaylı bilgilerin dolaysız bilgilere dayandırılması gerektiği genel yöntembilimsel ilkesi yeterince yerine getirildi. Bu nedenle Marx varsayımlarından söz ederek, onların salt görgüsel yoldan saptanabilir oldukları üzerinde durur. Şüphesiz burada, Marx'ın anlayışıyla görgücülüğün (ampirizmin) bilinen bütün biçimleri arasındaki büyük farkın belirtilmesi gerekir. Salt duyusal alırlık (dış uyarımları alabilme) deneyi bütünüyle özneldir; dolaysız olarak, yalnız tek başına, algılayan tarafından ona ulaşılabilir. Buna karşılık, pratik etkinlik fiziksel nedenleri de bulunan, öznelerarası yöntemlerle araştırı-

16. K.Marx, Kapital, C.I, Yedinci Bölüm, s. 203

labilen bir süreçtir. Basit bir gerçek olarak, etkilerin edilgen izlenimi olarak, duyusal deneyim —görgücüler tarafından çoğunlukla böyle anlaşılmaktadır —ayrıca, gerçek olmayan bir soyutlamadır. Gerçekte biz, —etkinlik sürecinde— deneyim ediniriz; doğrudan doğruya algılamanın kendisi bile, dolaysız verilmiş olanın yorumunun, düzene konulmasının ve yansımasının etkinliğidir.

Bu durumda bize, diğer insanların ve nesnel dünyanın varlığının dolaysız bilgisini nasıl elde edebileceğimizi, ancak —çıkış noktası olarak kabul edilmiş— pratik açıklayabilir. Hume'un tarihsel hizmeti, duyusal edilgen deneyden yola çıkarak, dış dünyanın varlığına olan, iyice yerleşmiş inancımızın doğruluğunun anlaşılamayacağını göstermiş olmasındadır. Hume şüpheciliğinin paradoksunun çıkar yolu, hepsini şu iki ana varyantta toplayabileceğimiz nesnelciliğin çeşitli biçimleri tarafından aranıldı: a) salt sözlü belirleme, buna göre biz, aslında bilinç içeriğinin dış dünyaya izdüşümünden başka bir şey olmayan nesneleri olduğu gibi biliriz ve b) Nesnel varlık biçimlerini ileri sürme (gerçekçiler için şeyler, idealistler için idealar, görüngücüler (fenomenolojiciler) ve Yeni-Kantçılar için değerler ve özlerdir.) Her iki durumda da, nesnel görüngülerin dolaysız bilgisinden değil, tersine onların varolduğu inancından sözedilebilir (tıpkı onların varlığını imgelediğimiz gibi).

Bütün diğer bilgi kuramsal anlayışların, doğruluğun doyurucu bir kuramını geliştirmeyi başaramamaları da bununla bağıntılıdır. Tutarlı bir görgücülük ya da olguculuğun ortaya koyabileceği, olsa olsa kendinden açıklık, dolaysız pekinliğin kuramının, bağıntı kuramıyla bir tür olanaklı bileşimleri (kombinasyonu)dir. Bununla birlikte, bağıntı belli temel varsayımlarla uygunluğa indirgendiğinden ve bu varsayımların pekinliği öznel nitelikte olduğundan, görgücülük nesnel doğru bilgilerin nasıl olanaklı olduğunu açıklama denemesinde, ancak görgücü çıkış noktasını terk ettiğinde, aşabileceği bir sınırda bulunmaktadır. Öte yandan, gerçekçiliğin (Marx'tan önceki materyalizmin çeşitli varyantları da dahil olmak üzere) ulaştığı en yüksek nokta, alışılagelen karşılıklılık kuramıdır. Doğruluğun sezgisel anlayışına uygunluğu nedeniyle, bize ne kadar kabul edilebilir görünse de, onun onarılmaz yanlışlarından

biri: bu kavramın kapsamını kesinlikle içermeyen bir kavram tanımıdır. Elimizde, kendinde nesneyi, ona uygunluğu söz konusu bilgi ile karşılaştırmak için bir karşılaştırma ölçütü bulunmadığından, doğruluğun bu tanımının uygulanmasının her bir özel durumunda, bu temele dayanarak bir savın doğru ya da yanlışlığı için bir yargı ölçütü çıkarmaya kalkışamayız. Öte yandan, özgürlük kavramının kapsamının saptanmasını koşullandıran böyle bir yargı olanağı, geçerli her tanımın yetineceği ana koşullardan biridir.

Bilgi kuramı, pratik kavramı üstüne kurulduğunda, böylelikle bu sorun çözülebilir. Bu durumda, bakış açısı artık önemi nedeniyle, pratik işlemlerin belirli tiplerinin kesin bir etkiye sahip olmasını içermektedir. (Bir bakış açısının bu tür içeriklere sahip olmaması durumunda, o bilgi açısından anlamsızdır.) Bunu Charles Sanders Peirce özellikle açık olarak gördü. Üstelik, tanıma göre bakış açısı, onun içerdiği öznelerarası pratik işlemler gerçekten öngörülen sonuçları sağladığında doğrudur. Böyle bir tanımın kullanımı, bize nesnel doğru bilgileri kesin olarak yanlışlardan hem de saçmalık ve boş soyutlamalardan ayırabilme olanağı sağlar.

Son olarak, bilgi kuramının çıkış noktası olarak pratik kategorisinin kabul edilmesi, bütün diğer kategorilerin onda içerilmeleri ve ondan çözümlemeyle ortaya çıkarılmaları üstünlüğüne sahiptir.

Bu, diğer bilgi kuramsal bakış açılarında böyle değildir. Alırlık duyusal deneyi, örneğin görgücüler ve olgucuların ondan yola koyuldukları (anlam-veri) düşünce ve kavramların oluşumu için yeterli temeli sağlamaz, özellikle maddi nesnelerin ne ondan türetilmesini ne de ona dayandırılmasını sağlar. Aynı şekilde, anlığın ve kavramların önsel (a priori) işlevlerinden, salt düşünsel, deney ve dış dünyadan bağımsız varlıklar olarak hareket edildiğinde, maddi nesnelerin kavramına ulaşılamaz. Bu yüzden, Yeni-Kantçılar, ancak Kant'ın "kendine şey" varsayımını aradan çıkardıkları zaman, tutarlı kanıtlamalarda bulundular. Kavramsal bir sistemde, o gerçekten sırf geçici bir varsayım olarak görünmektedir. Pragmatizm (uygulayıcılık) William James'da en öznel ve en usdışı görünüşünde, bireysel, şu ya da öteki bireyin yaşamı için

yararlı bir etkinlik olarak çok dar tutulan pratikten hareket eder; James'in pragmatizmi bütün soyut kavramların anlamını ona dayandırır. Böyle bir çıkış noktasının, onu hiçbir şekilde gerçek toplumsal nesneye götürmemesinden söz edilmesine gerek kalmaksızın, o bu biçimde, elverişli bir yoruma hatta düşüncenin bir kategorisine ulaşamaz. Varoluştan, varlıktan temel, mantıkdışı, salt özgür bir şey olarak hareket edildiğinde, böylece nesnel yasallığın ve zorunluluğun açıklanması yolu kapanır, üstelik bunlar bilimsel bilgi sürecinde kaçınılmaz varsayımlardır.

Ama tersine, varlıktan hareket ederek, canlı somut, bireysel varoluşa geçişi oluşturmak olanaklıdır; "kendinde dünya" varsayımından bilinç ve düşünce gerçeğini türetmek olanaklı değildir, tıpkı, tanıma göre, bizimle hiçbir ilişkisi bulunmayan şeyler konusunda bir şeyler bildiğimizi açıklamanın olanaksız olması gibi.

Bu durumda bize, en azından bilgi kuramının özne ve nesne gibi belirli kategorilerinin, pratik kategorisinden türetilemeyeceğini kabataslak göstermek kalmaktadır.

3. Nesne kavramı, kendi içeriği aracılığıyla pratik kavramında kapsanmaktadır; etkinlik bir şey de gerçekleştiğinde, bir şey de sürekli değişiklik ortaya çıkar.

Burada önümüzde aşırı iki uç bulunmaktadır. Bunlardan biri, pratiği bir dizi etkinlik olarak anlama işlemsel eğilimidir. İçinde olup bittiği nesnel merkez ve işlemin uygulandığı nesnelerden soyutlanmış işlem (fiziksel işlemlerde maddi nesneler, düşüncel işlemlerde kuramsal biçimler). Pratiğin gerçekleştirildiği değişken olmayan belirli nesneler varolduğunda, ancak o zaman, pratik işlemlerin belirli, düzenlenmiş ve yapılaşmış olduğunun gösterilmesi zor değildir. Kaos içindeki etkinliğin kendisi de kaotiktir.

Diğer aşırılık, nesneler konusunda bizim —onları modelleştirerek— bilgi edindiğimiz gibi değil, onlardan "kendinde" oldukları gibi sözetme savıdır. Oysa, biz ancak pratikte değiştirdiğimiz, "kendinde" şeyleri "bizim için" şeylere dönüştürdüğümüz nesneleri bilebiliriz. Bu tek bir kaba maddecinin bile kavrayamadığı bir şeydir.[17] Doğa ve genel olarak maddi dünya insanın ortaya çıkışından önce vardılar ve bilincimizden bağımsız olarak vardırlar.

Bununla birlikte bizim tüm bilgilerimiz, insallaştırılmış doğa ile, bizim (insansal) dünyamızın pratik denetimini ele geçirdiğimiz bölümüyle ilgilidir.

Marx bu konuda çok kararlıdır:

"İnsandan ayrı olarak belirlenmiş, kendisi için, soyut olarak alınmış doğa insan için bir hiçtir"[18]

Bir başka yerde Marx, buna benzer savlarla sürekli, "dış dünyanın önceliğinin var" olduğunu açıkça belirtmektedir. İlk insanlar ona etki etmeye başlamadan önce, önceden varolan bir doğa buldular. Burada da Marx, Feuerbach'ın tarihsel olmayan, durağan, etkisiz doğa anlayışını eleştirmektedir. "Zaten, bu Feurbach'ın içinde yaşadığı insanlık tarihinden önce gelen doğa, günümüzde hemen hemen yakın zamanda oluşmuş olan Avusturya Korallen adalarından başka hiçbir yerde mevcut olmayan doğa değildir, dolayısıyla Feurbach içinde mevcut değildir"[19]

İnsanın içinde yaşadığı doğa, insancıllaştırılmış, insan emeği ile dönüştürülmüş doğadır. Doğanın tümü —genç Marx'ın sözleriyle— onun (insanın) cansız bedenidir, çünkü o, 1. Onun dolaysız yaşama aracı, 2. Onun canlı etkinliğinin maddesi, nesnesi ve iş aracıdır. İnsan doğrudan doğruya, pratik etkinlikle maddi dünyayı üreterek ve cansız doğayı işleyerek, bilinçli bir varlık olarak kendini kanıtlar. Onun üretimiyle doğa, onun eseri, onun gerçekliği olarak görünür. "Dünya tarihi denilen şeyin bütünü, insanın insan emeği ile yaratılmasından, doğanın insan için olmasından başka bir şey değildir"[20] Her şeyden önce, "İnsanlık

17. Böylece, örneğin Doğu Alman felsefecisi Otto Rugar Grope, Bloch'u, felsefesinde insandan hareket ettiği için eleştirmektedir. Bu durumda Bloch, Grope'nin görüşüne göre, maddeden hareket eden ve insanı maddi doğanın gelişiminin bir ürünü olarak gören diyalektik materyalizmden uzaklaşmıştır. Grope, Ernst Bloch'un Marksizmi Revizyonu, Berlin, 1957, s.10
18. "Doğa olarak doğa, yani henüz anlamsal olarak gizli, onda saklı anlamdan farklı olması bakımından, bu soyutlamalardan ayırtedilmiş, ayrılmış doğa bir hiçtir, kendini hiç olarak kanıtlayan bir hiç; anlamsızdır ya da yalnız kaldırılmış olan yüzeyselliğin anlamına sahiptir. "K.Marx, 1844 Felsefe Elyazmaları, s. 265
19. K.Marx, F.Engels, Alman İdeolojisi, s. 52

tarihi —insan toplumunun oluşum edimi— içinde oluşmakta olan doğa insanın gerçek doğasıdır, bundan dolayı endüstri ile oluşturulan doğa, yabancılaşmış olmakla birlikte, gerçek insanbilimsel (antropolojik) doğadır."[21]

Bu tür metinler üzerinde Marx'ın çağdaş yorumcuları arasında büyük bir mücadele sürdürülmektedir. Bu gruplardan biri (daha az onun eserine daha çok Stalin'in Diyalektik Materyalizm'ine dayanan, bugün bile en kolayından Marx'ın en sadık öğrencileri oldukları savında olanlar) kolayca bu metinleri bilmemezlikten gelirler ve Marx'ın gençliğinde, (kendi açısından "Fransız Devrimine aristokrat tepki"ye boyut kazandırmış olan) Hegel'in bir ardılı olduğunu ileri sürerler.

Marx'ın gençlik yazılarının büyük değerinin bilincinde olan bir diğer grup, insanbilimsel ve insancıl tezleri ele alırlar, kopye ederler ama onlardan gerekli sonuçları çıkaramazlar. Bu biçimiyle özgül bir seçmeciliğe varılır. Marx'ın metin parçaları, tipik kaba materyalist anlayışlarda yer almakta[22] ve aynı metin parçalarını kopya edenlere idealistler olarak saldırılmaktadır.

Bu iki gruba karşı, Marx'ı marksistlerden "kurtarmak" isteyen ve onu gerçek anlamında idealist bir anlayışla yorumlayan yorumcular bulunmaktadır. Örneğin Calvez, böylece Marx'ın metinlerinde aşağıdaki düşünceleri bulmaktadır. "İnsan olmadan doğa anlamsızdır, devinimden yoksundur, böylece o kaosu, farklılaşmamış ve uyarımsız maddeyi oluşturur, yani son çözümlemede

---

20. K.Marx, F.Engels, Alman İdeolojisi, s. 52
21. K.Marx, Felsefe Elyazmaları, s. 201
22. Örneğin tanınmış Fransız marksisti Roger Garaudy "Humanisme Marxiste, Paris, 1957" adlı kitabında, hem "kendinde şey" olarak madde kavramını savunmakta hem de Marx'ın Feuerbach'ın madde kavramını her türlü belirlenimden yoksun boş bir soyutlama olarak eleştirisine çatmaktadır. Böylelikle o şu çelişkiye düşmektedir.: "Kant'ın güçsüzlüğü kendinde şeyin terkedilmesinde değil, ama duyusal ya da ussal içeriğinin boşaltılmasında bulunmaktadır."vb. Aslında şüphesiz, "kendinde nesne" kavramı bile tanıma göre "her türlü duyusal ve ussal içeriğinden soyutlanmıştır. "Böyle bir içeriği olan kavram artık "kendinde şey"e değil, tersine pratik ile değiştirilmiş" bizim için şey"e ilişkindir. (Bu kitabın kaleme alındığı dönemde Roger Garaudy henüz marksist olduğu savındaydı. ç.n.)

bir hiç."[23] Merleau-Ponty'nin yorumu şu savda özetlenebilir: "Ancak ben yaşadığım ya da bana benzer başka varlıklar yaşadıkları ölçüde, nesneler ve dünya vardır."[24]

Bu tür yorumlarla Marx'ın sözleri tanınmaycak bir biçime sokulur, Marx'ın ne burada ne de genel olarak, varlıkbilimsel sorunsalı insanbilimsel sorunsaldan hiçbir zaman ayırmamamış olmasına rağmen, onlara varlıkbilimsel bir anlam yüklenir. Onu ilgilendiren ve üzerinde bir şeyler söyleyebilmeyi düşündüğü tek şey, insanla bağıntılı olarak doğa, ön koşul olarak, insanın pratik etkinliğinin maddesi ve ürünü olarak doğadır. Onun metinlerinde, doğanın insan dışında varolmadığı ya da onun, onda yaşayan insanın bulunmaması durumunda, her yerde devinim ve yasallıklardan bağımsız olduğu sonucunun çıkarılabileceği hiçbir şey yoktur. Tam tersine, pratiğin kendisi mantıksal olarak ve gerçekten, etkinliğinin nesnesinin önceden varolan varlığını, "doğal madde"nin varlığını varsayar. İnsan kaba, uygar olmayan, insancıllaşmamış bir doğa buldu. Doğrusu, o Marx'ı ilgilendirmemektedir: Onunla ilgili olarak hiçbir şey söylemez.

Bu önemli ayrım, kısaca şu biçimde formüle edilebilir: Varlıkbilimsel olarak, yani varoluş açısından "kendinde şeyler" vardır, bilgibilimsel olarak, yani bilgi açısından (ya da insanbilimsel olarak insan pratiği açısından, değerkuramsal olarak değerler açısından) "kendinde şey" boş bir kavram, içeriksiz ve saçma bir soyutlamadır —bir hiçtir. Bir şeyin varolduğuna inanmak için uygun nedenlere sahip olabilirim, ama bu şey beni ilgilendirmediğinde ya da bu konuda somut bir şey bilmediğimde, böylece, o, o anda hiçbir şeyden farksızdır.

Tarihsel olarak yaklaşılmaması nedeniyle, bu sorunda pek çok karışıklık ortaya çıkmaktadır. Kısa bir süre önce benim için, soyut bir hiç, salt bir olanak olan, daha sonra somut bir şey, gerçekleştirme, ürün olacaktır. Belirlenimlerini henüz bilmediğimiz nesnelerin sınırsız karmaşasının tümü, ilke olarak bilinemez değildir. Doğanın insan tarafından ele geçirilmesinde her adım,

---

23. J.Y. Calvez, La pensèe de Karl Marx, Paris, 1956, s. 380
24. Merleau-Ponty, Les Aventures de la dialectique, s. 383

belirsizliğin dünkü sınırlarının aşılması demektir, "kendinde şeyler" "bizim için şeyler" olacaktır.

Demek ki, varlıkbilim kendinde varlıkların bilimi olarak anlaşıldığında, dolayısıyla asla marksist varlıkbilim olanaklı değildir. Oysa, o pratikle dönüştürülen, insansal dünyanın en genel tanımları ve yasalarının kuramı olarak anlaşıldığında, dolayısıyla o, hem de genellliğin en yüksek aşamasının bilimsel kuramı olarak olanaklıdır. Ayrıca, bir ikinci almaşığı (alternatifi) da bulunmaktadır: Varlıkbilim, gerçekliğin bütününe dayanan en genel postulaların kuramı olarak (dünya konusunda bildiklerimizden hareket ederek, dünyanın henüz bilmediğimiz, ama varlığından da şüphe etmediğimiz bölümüyle ilgili bilgiler sağlanması) anlaşıldığında varlıkbilim (ontoloji) olanaklı ve yararlıdır; ancak onun postulalarının az yada çok, ussal ve olası varsayımlar ya da metafizik inançlar olduğunu unutmamak gerekir. Birinci kavrayışta bilgisel neden, ikincide ise kurgusal, hayali neden ağır basar.

Pratik kavramı zorunlu olarak, bilgi kuramının (gnoseolojinin) bir başka önemli kavramını da içerir: Özne kavramını. Bilinçli amaca yönelik etkinlik, etkinliğinin nesnesinin ve araçlarının, hem de gerçekleştirmek istediği amacının olduğu kadar, kendisinin bilincini de varsayar.

Pratik etkinliğin etkin marksist anlamında özne kavramı, klasik felsefenin bütün özne kavramlarından büyük ölçüde farklıdır.

Edilgen alıcı, reflekslerle yönlendirilen kişi yerine, sırf duyumları algılamakla yetinmeyen, ayrıca araştıran, yorumlayan, bağıntılar kuran, henüz gerçekleşmemiş olan olayların önceden gerçekleşmesi beklentisi içinde olan, daha sonra üretilecek nesnelerin imgelerini ve kavramlarını tasarımlayan, gelecekte gerçek olayların yapısının anlatımında araç olarak kullanılacak olan biçimleri ve simgesel ilintileri oluşturan, yaratıcı olarak insan vardır.

Yapayalnız bir bilinç olarak bireyin, ya da olsa olsa diğer bilinçli bireylerin varlığı ve onların varlığına inancın temellendirilmesi sorunu, öncelikle çözmek zorunda olan, yalıtılmış doğal bir birlik yerine, burada pratiğin tanımına göre, aslında toplumsal bir varlık olan özne bulunmaktadır. Marx'ın anlatımıyla birey, "toplumsal

varlıktır. Yaşamının belirtisi —toplumsal, başkalarıyla aynı zamanda bütünleşmiş yaşam belirtisinin dolaysız biçiminde olmasa da— bu nedenle toplumsal yaşamın bir belirtisi ve doğrulanmasıdır.[25]

Onu kendi bedenselliğinden ayıran uçurumu, hiçbir kurgusal çabanın ortadan kaldıramayacağı salt bilinç, soyut ben yerine (maddi dış dünyadan da söz etmeden önce), etkinliğinin her edimiyle dışındaki nesneleri elde eden, onları kendi tasarımlarına uygun olarak modelleştiren, düşünüp taşınan ve onların değerlerine önem veren, bilinçli, bedensel bir varlık bulunmaktadır. Üstelik o, kendi kendini de nesneleştirir —nesne ile ilişkisinde kendisi de nesne olur, direnişleri ezer, kendisinde yabancı etkinliklere katlanır.[26] Böyle bir öznenin deneyi dinamik ve yaratıcıdır. O, yürütülen çabanın, kullanılan enerjinin, dış direnci yenmenin bilincine, aynı zamanda da dışsal güç ve erke katlanmanın, direnç ve tepki göstermenin bilincine sahip bulunmaktadır.

Son olarak, durağan olarak anlaşılan özneden farklı olarak Marx'ın öznesinin duyuları, her zaman insan doğasında olduğu gibidir, onun mantıksal düşünme biçimleri önsel (a priori)dir, insan anlayışının genel ebedi yapılarıyla koşullanmıştır; ondan farklı olarak Marx'ın öznesinin kendi tarihi, kendine özgü gelişimi, kendi kendini üretmesi vardır. Marx, iş nesnesi gibi, insanın özne olarak hareketin hem sonucu hem de çıkış noktası olduğunu söyler. O dış dünyayı değiştirerek, doğayı insancıllaştırarak, toplumsal yaşamın farklı biçimlerini yaratarak, kendi kendini değiştirir.

---

25. K.Marx, Felsefe El yazmaları, s. 193

26. "İnsanın bedenli, doğagüçsel, canlı, gerçek, duyumsal, nesnel bir varlık olması, onun, kendi varlığının, yaşam belirtisinin nesnesi olarak gerçek duyulur nesnelere sahip olduğu ya da onun yaşamını, ancak gerçek, duyulur nesnelerde belirtebildiği anlamına gelmektedir. Nesnel, doğal ve duyumsal olmak ve keza bir üçüncü (kişi) için nesne, doğa ve duyum olmak özdeştir [...] Bir başka varlığın nesnesi olmayan varlık, demek ki nesnel hiçbir varlığa sahip olmamak demektir. Ben bir nesneye sahip olur olmaz, o nesne de bana nesne olarak sahip olur... Duyumsal olmak dertli olmaktır." K.Marx, Felsefe Elyazmaları, s. 251/252

"Toplumsal insanın duyuları, toplumsal olmayanlarınkinden farklı duyular (dır), her şeyden önce, insan varlığının nesnel olarak yaygınlaşmış zenginliği aracılığıyla, insanın öznel duyum yetisinin (duyarlılığının) zenginliği oluşur; müziğe duyarlı kulak, biçimin güzelliği için göz, kısacası her şeyden önce insansal hazlara yetkin duyular oluşur, insanın öz güçleri olarak gerçekleşen duyular—... Beş duyunun oluşumu, bugüne kadarki tüm dünya tarihinin eseridir."[27] Pratik, özne ve nesne kategorilerinin bu kısa çözümlemesinden, Marx'ın nitelendirdiği çıkış noktası kabul edildiğinde, en azından gerçekten özgün bir bilgi kuramı için belirlenimlerin ne kadar zengin, olanakların ne kadar olağanüstü büyük olduğu anlaşılmaktadır.

Sonunda, bu kavrayışta yansıma kategorisinin yerinin ne olduğu sorunu ortaya çıkmaktadır. Onun, bilgi kuramının ne temel kategorisi, ne de temel kategorilerinden biri olamayacağı daha önce görüldü. Bununla birlikte, bu bakış açısının sergilenmesi sırasında ortaya konulan nedenlerden, bu kategorinin gereksiz olduğu ve bilgi kuramında uygulanma alanı bulamayacağı sonucu çıkmaz.

Pratik etkinliğimizi belli bilgilerin etkin olarak yönlendirdiği bütün durumlarda, böylelikle, gerçekten beklenen sonuçları elde etmemiz şu soruyu ortaya çıkarır: Bu durum nasıl açıklanabilir, tahminlerimizin güncel olaylarla özdeş olmasının nedeni nedir? Sorunun cevabı: Bilgilerimizin bize tahminlerin doğruluğunu ve başarılı bir pratiği olanaklı kılması olgusu, en ussal olarak, bizim bu bilgilerimizin belli bir durumda, gerçek dünyanın nesnelerinin özellikleri ve ilişkilerinin uygun yansımaları oldukları açıklanarak verilebilir. Bu anlamda, yani sonsal (a posteriori) olarak bütün doğru bilgilerin gerçekliğin uygun yansımaları oldukları kanısında olabiliriz.

27. K.Marx, y.a.g.y., s. 198

Marksist Diyalektiğin Güncel Sorunları

1

Diyalektiğin, görüşüme göre, yadsınması gereken üç anlayışı bulunmaktadır:

a. İnsan düşüncesinin, toplumun ve doğanın evrensel yasalarının eleştirel olmayan varlıkbilimsel (ontolojik) öğretisi olarak diyalektik.

b. Diğer aşırı uç: Genel yöntembilimsel ilkelerin ya da bir bütün olarak insansal dünyanın kuramsal varsayımlarının varoluş olanakları bakımından büsbütün şüphecilik.

c. Diyalektiğin, onu özel bir kuram ve yönteme indirgeyen, sırf insan tarihiyle ilişkilendiren, doğa ve doğabilimlerine uygulanmasını yadsıyan bir tür dar olarak tanımlanması.

2

Marksislerin çoğu, diyalektiğin her şeyden önce, insan ve insan pratiğinden bütünüyle bağımsız olarak, dünyada olup biten bütün değişimlerin kalıcı (sürekli) biçimlerini tanımlayan, evrensel varlıkbilimsel bir kuram olduğu görüşündedir.

Bu kavrayışın iki temel yetersizliği bulunmaktadır.

İlk önce, diyalektik yasaların formüle ettiği anlatımların kuşkuya yer bırakmadığına, onların bilimsel olarak olgularla kanıtlandığına ve bu nedenle mutlak doğru olduğu görüşünde olunur. Bu yasaların sayısı tam olarak belirlenmiştir. Böyle bir bakış açısı paradoksal sonuçlara götürür: Evrensel değişmelerin kuramı değiş-

mez olur ve dünyanın bütünlüğüne bir süreçler karmaşası olarak yaklaşan yöntem durağan olur. Yeni bilgiler sağlamak için izin verilen tek yön, yeni canlı örneklerin gösterilmesi ve işçi hareketi ya da bilim tarihinden açıklamalar yapılmasıdır. Diyalektikle ilgili olarak böyle bir yol izlenmesi çifte dogmatizm içerir: Bir yandan, "kendinde" varlığın bütünlüğünün kesinleştirilmiş yasası; bildiğimiz ve dünya konusunda söyleyebi-leceğimiz anlamlı bir şeyin, pratiğimizle sağlandığının ve öznel-liğin bir öğesini içerdiğinin unutulması, yani Kant'tan sonraki felsefenin tüm evrimini bilmemezlikten gelme ve Kant öncesi felsefeye geri dönme. Diğer taraftan, diyalektik yasaların önsel (a priori) olarak verilen, dokunulamaz şemanın kapalı sistemi olarak ele alınması, özellikle bilimsel olmayan, teolojik bakış açısını açığa vurur.

Bundan başka, diyalektik varolan dünyanın genel yapısına ve verilmiş olanın bilinmesi yöntemine indirgendiğinde, Marx'ın felsefi düşüncesinin bütün etkililiği yok olur. Dünyayı sadece açıklamak değil, onu değiştirmek isteyen felsefeci, varolanın ulaşılmış bilgisiyle yetinemez. O, (varolan doğal ve toplumsal sınırlar içinde) olabilecek olanı da çözümler ve belirli nesnel insan gereksinmeleriyle uygunluk içinde olması gereken şeyin, pratikte gerçekleşmesi için yükümlülük üstlenir. Demek ki, devrimci felsefe aynı zamanda, bilgi, değer yargısı, genel doğruların bulgulanması ve köktenci toplumsal eleştiridir. Bu durumda diyalektik, yalnız pozitif bilginin elde edilmesinin kuramı ve yöntemi değil, aynı zamanda da devrimci yadsımanın ve varolan gerçekliğin aşılmasının yöntemi ve kuramıdır. Eğer bu unutulursa, diyalektiğin insanın varoluşunun tarihsel olarak belirli bir biçiminin ussal savunu silahına, yani ideolojinin bir aracına dönüşmesi tehlikesi ortaya çıkar. Gerçekte çok uzak olmayan bir geçmişte ve bugün bazı marksistler diyalektiği ideolojik inanç olarak anlamakta, onun sorunlarını, çözümü için bilim adamı ve felsefecilerden çok politik yöneticilerin sorumlu olduğu ideolojik sorunlar olarak kabul etmektedirler.

Diyalektiğin ideolojikleştirilmesi, bu anlayışın dogmatik ve konformist (uymacı) karekterini büyük ölçüde karşılıklı olarak açıklar.

3

Dogmatizme ve konformizme (uymacılığa) karşı başkaldırı, bazı marksistlerde genellikle diyalektiğe karşı güçlü bir güvensizlik sonucunu doğurdu. Bu bakış açısı, diyalektiğin bugünkü yorumlarıyla tatmin olmamaları için bazı önemli nedenleri olan doğabilim uzmanları arasında yaygındır: Ürkütücü bir biçimde kesinlikten yoksunluk, belirsiz ve ikircikli kavramların kullanılması, çözümleme ve kanıtlamada cesaret kırıcı ihmaller, özellikle de diyalektik yasaların "kanıtlaması" gereken bilimsel sonuçların tartışılmasında bağışlanamaz yalınlaştırmalar ve bilgisizlikler. Bu uzmanlar çeşitli bayağılaştırmaları protesto ettiklerinde, yetkinliği ve özgünlüğü olmayan, kuramsal araştırmaların yöntembilimi ve mantığının açıkça oldukça uzağında bulunan felsefi tezlerle dayanışma göstermeyi kabul etmediklerinde, onların yanında yer almamak olanaklı değildir. Ama aynı şekilde, hiçbir bilim adamının diyalektikten yararlanmadığını, ayrıca diyalektiğin yardımıyla hiçbir buluş yapılmadığını, bu nedenle de gerek olmadığını açıklamaları durumunda, onlarla birlikte hareket etmek olanaklı değildir. Bu, dili dilbilimin yardımıyla yaratılmış bir halkın olmadığı, ya da romanlarını yazın kuramının yardımıyla yazan bir yazarın bulunmadığı, ya da cinselbilim sayesinde doğan bir çocuğun bulunmadığının ileri sürülmek istenmesine benzer türden —doğru olan, ama bu kuramların yararlılıkları söz konusu olduğunda önemsiz olan— bir kanıttır.

Her pratik etkinlik için, bu etkinliğin yapısal karekteristiğini, ayrıca gelişiminin değişmeyen ölçütlerini belirleyen bir kuram formüle etmek olanaklıdır. İnsanlar ister bilincinde olsunlar, ister olmasınlar, çok iyi düzenlenmiş, ereğe uygun süreçler sözkonusu olduğunda, üstelik bu pratik süreçlerin kendilerinde o yapısal niteliklerin şu ya da bu kümesi bulunmaktadır. Bu gibi kuramlar, önceden bilinçsiz, alışkanlık olarak varolan şeyin bilincine ulaştırır. Kuram doğru olduğunda, böylece o, kendimiz ve etkinliğimiz konusunda bilgimizi genişletir. Ayrıca o, kendi gücümüzü denetlememizi, onun üzerinde eleştirel ve ussal olarak düşünüp taşınmamızı ve bundan böyle davranışımızı düzeltmemizi olanaklı

kılar.

Bu tür kuramların genellik dereceleri farklıdır. Diyaliktek bu biçimde, en üst düzeyde bir kuramdır. Onlar, özel biçimler olarak düşünce ve bilimsel araştırma da dahil olmak üzere, bir bütün olarak insan pratiğinin en genel ilkelerini oluşturur. İnsan etkinliği daha çok sayıda farklı yönlere ve daha çok sayıda hedeflere yönelebildiği ölçüde, değer belirlenmesinin ilke ve ölçütleri o kadar çok farklı olacaktır. Burada şu sorular ortaya çıkar: Bu durumda, insan pratiğinin, onun için diyalektiğin en genel kuram ve yöntem olduğu türüne yön veren değerler nelerdir? Marksizme karşıt bir felsefeye götüren, karşıt kuram ve yöntemler hangileridir? Bu soruları cevaplandırmadan önce, aynı zamanda onların hepsine karşı, her genel yöntembilimsel incelemenin gerekliliğine şüphe düşüren bir görüngü vurgulanmalıdır.

Düşüncemizin (formel mantığın şimdiye kadar formüle ettiğinden daha karmaşık olan) belli kurallara uygun olarak meydana gelmesi ve her ne zaman pratiğimizin iyi düzenlenmesi ve hedefe yönelmesiyle izlediğimiz belli kuralların aynı biçimde doğruluğu durumunda, bu kuralların bilgisizliği yabancılaşmanın özgül bir biçimini oluşturur. Bu kuralların bilincine varma, onlar üzerinde ussal ve eleştirel düşünüp taşınma yeteneği, onların denetiminin elde edilmesi ve düzeltilmeleri; yaşadığımız koşulları en etkili bir biçimde aşmak için bütün bunlar, bu durumda yabancılaşmadan kurtulmanın çok önemli bir görünüşünü oluşturur.

Bununla, diyalektiğe karşı şüpheciliğin her biçimi, olası iki kökeninden birine sahip bulunmaktadır. Kökenlerinden biri (kabul edilsin ya da edilmesin) karşıt felsefi kuram ve yöntemlerin tercih edilmesidir: Görüngübilim, olguculuk, pragmatizm, dilbilimsel çözümleme vb. İkinci olası kökeni önyargıdır, buna göre insan pratiğinde önemli olan, nasıl yapıldığını bilmemiz değil, sırf herşeyin olması gerektiği gibi yapılmasıdır. Bu, gerçeği görememenin ve usdışılığın savunulması ve üstelik de oldukça tutucu bir bakış açısıdır. Düşünme ve pratiğin her alanında insan bilincinin gelişmesini, bu alanlarda önemli bir ilerleme izlemiştir: Freud psikolojisinin ve Böyle mantığının gelişimi bunun için uygun

örneklerdir. Nasıl marksizm, diyalektik olmadan devrimci bir kuram olarak düşünülemezse, şüphesiz marksist kuram olmadan, Rusya ya da bir başka yerde sosyalist devrim düşünülemezdi.

4

Örneğin Lukâcs gibi bazı marksistler ve marksizme belli bir sempati duyan Jean Paul Sartre ve Hyppolite gibi felsefeciler diyalektik anlayışı bakımından, bir yanda doğmatik konformizm (uymacılık) öte yanda şüphecilik, bu iki aşırı uç arasında ilginç bir konumda bulunmaktadırlar. Onlar, diyalektiğin etkin ve insancıl niteliğine önem vermekte haklıdırlar. Onlar, diyalektik yapılar üzerine konuşmanın ve diyalektik yöntemi, özne ile nesne arasında etkileşimin bulunduğu, insanın üretiminin gözönünde tutulduğu, pratik ve kuram birliğinin olduğu yerde, uygulamanın bir anlamı olacağının üstünde durmakta haklıdırlar. Aynı şekilde, bütünlük kavramının oldukça önemli bir rol oynadığı da doğrudur: Bir nesne bütünün bir parçası, ona ilişkin olan somut bireşimsel birliğin parçası olarak kavranabilir. Aslında pratik bir bütünleştirme sürecidir. Yeni bir nesneyi, geniş bir tasarının bir parçası, gelecekteki bir ereğe ulaşma aracı olarak oluştururuz; her şeyden önce, nesne genellikle ereğin aydınlığında anlamını kazanır.

Ama bütün bunlardan, bu yazarların ve onların izleyicilerinin ileri sürdükleri gibi, diyalektik yönteminin doğaya uygulanmasının saçma ve dayanaksız olduğu sonucu çıkmaz.

Lukàcs'ın görüşüne göre, (Tarih ve Sınıf Bilinci adlı eseri) somut marksist diyalektrik ancak ve ancak toplumsal çözümlemenin yöntemi olabilir. Ona göre Engels, hatalı Hegel örneğini izleyerek, diyalektik yöntemi doğanın araştırılmasına uygulamakla yanlış yaptı. Çünkü, doğada diyalektiğin bazı önemli karakteristikleri bulunmamaktadır. Özne ve nesne etkileşimi, kuram ve pratiğin birliği, Kategorilerimizin nesnel temellerinin tarihsel değişimi. Bundan dolayı, toplum ve doğa bilimleri arasında köklü bir fark bulunmaktadır. Özgül yasalarıyla birlikte, özgül, tarihsel olmayan olguları ya da alanları soyutlama, nicelikselleştirme, yalıtma

eğilimi, birinciden farklı olarak ikincinin karakteristiğidir.

Üstelik Lukàcs'ın bu eserinde, aynı şekilde kaypak bir görüş açısını da savunduğu gözönünde tutulmalıdır, buna göre diyalektiğin farklı türleri somut bir biçimde düzenlenmeli, özellikle de onların iki biçimi üstünde durulmalıdır: "Doğanın bütünüyle nesnel diyalektiği" ve "tarihsel diyalektik". Bununla birlikte, Lukàcs'ın anlıksal gelişiminin bu evresinde birinci tür ağır basar ve bu onun için oldukça karakteristiktir.

Sartre'nin diyalektiğe karşı ana kanıtı, kendi kavrayışına göre, doğada bütünlük ve bütünleşme süreçleri bulunmamasıdır. Varolan bütün doğa sistemlerinde bölümler, birbirlerine ve sistemin bütününe karşı dışsaldır. Bu bölümlerin bize karşı hep dışsal kalmaları özellikle önemlidir; bizim yer aldığımız tarihsel süreçlerden farklı olarak, fiziksel-kimyasal olguları içsel olarak tasarımlayamayız. Tarihten ayrı olarak onları biz yaratmadık. Sartre doğanın diyalektiğinden söz edilmesini bütünüyle dışlamıyor. Ama o, bunun ancak insanlık tarihi için geçerli maddeler aracılığıyla, benzeşim yoluyla eğreti bir biçimde söz konusu olabileceği görüşündedir. Onun anlayışına göre, bu tür bir ekstrapolasyon kuramsal olarak geçersizdir. Üstelik bu, farklı doğa sistemleri için, kısmi diyalektiklerin çokluğuna neden olur. Evrensel diyalektik düşüncesi, doğanın sonsuzluğu ve birliği bulunmaması nedeniyle anlamsızdır.

Her iki durumda, Sartre'de olduğu gibi Lukàcs'da da, doğanın diyalektiğinin yadsınmasının, kabul edilemez iki varsayıma dayandığının anlaşılması zor değildir.

Bu varsayımlardan biri, doğa bilimlerinin sonuçlarının yorumlanmasında kaba ve eleştirel olmayan gerçekçi, bilgibilimsel bir tutuma neden olan doğa ile tarih arasındaki kopukluktur.

İkincisi, diyalektiğin çok dar olarak belirlenmesidir. Diyalektik, yeterli kuramsal yetkinlikle olmayan, çok özel bir biçimde tanımlanmıştır. Bu tanımdan çözümlemesel olarak, diyalektiğin genel felsefi yöntem olamayacağı, tersine ancak tarihsel araştırma ve açıklamanın özel bir yöntemi olduğu sonucu çıkmaktadır. Her iki yazar (üstelik bütünlük kategorisini çok keskin bir biçimde vurgulamalarına karşılık) diyalektiğin onun bir öğesi olduğu, bütünlü-

ğün ne olduğunu, düşüncenin, bilginin genel bir felsefi yönteminin ne olduğunu ve her türden nesne ile pratik işlem yönteminin ne olduğunu açıklayamamakta ya da sırf ayırımında bulunmaktadırlar.

5

Çeşitli yazarlar, doğanın diyalektiğinden söz ettiklerinde, bu terimden:

a. kendinde doğal süreçlerin genel bir yapısını mı,

b. Bu süreçlerin kuramının genel bir yapısını mı, yoksa,

c. Doğanın değiştirilmesine ve bir kuramın biçimlenmesine yol gösteren insan pratiğinin genel bir yapısını mı anladıkları belli değildir.

Doğanın diyalektiğinin şu ya da bu eleştirisi, "kendinde" doğa ve daha önce değinilen diyalektiğin dogmatik anlayışı söz konusu olduğunda haklıdır. Ama her zaman olduğu gibi "bizim için" doğadan söz ettiğimizde, doğa üzerine somut ve belirli bir şey söylediğimizde, o belli bir çağın, belirli gereksinmelere, değerlere, ideolojik ve başka önyargılara, güdülere vb. sahip olan belli bir çağın, belli bir toplumunun somut tarihsel öznesi ile kaba, dışsal doğal çevre arasındaki etkileşimi içeren bir şeydir. Güneş sisteminin doğası, matematiğin, görecelik kuramının, kauntum mekaniğinin, genetiğin, mekanikçiliğe karşı dirimselciliğin doğası vb. konularda anlaşmazlıklar, doğayı bilme sürecinin az ya da çok egemen kültürel ve ideolojik koşullara bağımlı olduğunu ve onun, aslında insanların ortaya çıkmasından önce olguların edilgin, tutkusuz, salt anlıksal yansıması olmaktan oldukça uzak olduğunu açıkça göstermektedir.

Marx'ın Ekonomik-Felsefi Elyazmalarına göre, doğa, endüstri, doğa bilimleri, insanın, önemli insansal güçlerin bilimi, insansal ruhbilimi, yalnız diyalektik bir bütünlüğün nedenleri, birbirlerini karşılıklı etkileyen nedenlerdir.

Marx'a göre, insanın yaratılan doğası, insanlık tarihinin akışı içinde insan toplumunun oluşumu içinde gelişen doğadır. Öte yandan, dünya tarihi olarak adlandırılmayan şeylerin tümü, in-

sanın insan emeği tarafından yaratılması ve insan için doğanın başlangıcından başka bir şey değildir. İnsanla doğa arasında bağlayıcı öğeler doğabilimi ve endüstridir: Doğabilimi insan yaşamına giderek pratik olarak endüstri biçiminde etki eder. Endüstri doğa ya da doğabilimi ile insan arasında gerçek tarihsel bağlantıdır. Felsefi insancılığın görüş açısından, insan ve doğa tarihleri arasında, doğabilimi ve insanbilimi arasında varolan bağıntıları görmemek olanaksızdır. İşte Marx bu yüzden şunu yazdı: "Bilim, bilim olarak doğa tarihinin, doğa ve insanın gelişiminin gerçek bir bölümüdür. İleride insanbilimi doğabilimini kapsayacağı gibi, doğabilimi de insanbilimi kapsayacaktır. Bundan böyle tek bir bilim varolacaktır." Marx, doğanın insanbiliminin dolaysız konusu olması gibi, insanın da doğabiliminin dolaysız konusu olacağını açıklayarak yazısını sürdürür.

Elbette Marx burada, insanın dünyada görünmesinden önce kendinde varolan işlenmemiş, ilkel doğayı, aynı şekilde insanın duyularının, pratik araçlarının hatta imgeleminin dışında kalan doğa bölümlerini amaçlamıyordu. Gerçekten böyle bir doğanın diyalektiğinden sözetmek anlamsızdır. (tarihle ilgili olarak salt dışsallık anlamında); her ne kadar bu dışsallığın sınırlarının göreli olduğu ve değiştiği olgusu gözden uzak tutulmamakla birlikte, onun bölümleri sürekli daha çok bilinir, pratik olarak değiştirilir ve insanlık tarihi tarafından içerilir.

Yine, Lukàcs, Sartre ve doğanın diyalektiğinin diğer eleştiricileri bu kavramın, (kendisi tarihsel sürecin ayrılmaz bir bölümü olan) doğanın insancıllaştırılmasının böyle bir sürecine neden uygulanamayacağı konusunda sağlam kanıtlar ortaya koyamadılar. Doğa ve toplubilimleri arasında, araya yapay bir duvar örmek için büyük çaba harcadılar, üstelik onların doğabilim betimlemeleri güvenilmez ve yanlıştır. Örneğin, Lukàcs, doğabilimi ve onun yöntemleri için, niteliksel değişmelerin ihmal edilmesiyle birlikte, soyut ve tarihsel olmayan bir biçimde kavranılan olguların yalıtılmasının karakteristik olduğu kanısındadır. Ve buna rağmen, bugüne kadar doğabilimleri toplumbilimlerinden çok daha büyük başarılar sağladılar, hem de özellikle bir yığın olgunun, belli bir alandaki görüngülerin tümünü kapsayan sistemlere tamamlan-

ması bakımından. Laplace ve Derwin'den sonra doğanın tarihsel karakteri yeni birşey göstermemektedir. Modern çağda teknolojinin dev adımlarla ilerlemesi, temel doğabilimlerin soyutluğunun aşılması sonucu ortaya çıktı.

Öte yandan, Sartre doğada bütünlük olmadığını açıklamaktadır ve bu onun onun temel kanıtlarından biridir. Bununla birlikte o, biyolojik organizmaların açıkça bütünlüğün belli bir biçimi olduğunu bilmektedir, —ancak onlar bugüne kadar (elbette sorunumuz için oldukça konu dışı olan) bu niteliğiyle ve diyalektik yöntemin yardımıyla araştırılmamıştır. O her şeyden önce, doğanın bir tarihi olduğunu yadsır ve üstelik tarihsel-bulgusal modellerin uygulanma olanağını kabul eder. Tüm diyalektik, tanıtlamasal değil, doğal bulgusal bir değere sahiptir. Doğanın dışsallık olduğu görüşünde olduğunda ise Hegel'e dayanır ve doğayı içselden hareket ederek anlayamayacağımızı ileri sürer. Bu arada, bedenimiz, duyularımız ve duyusal yeteneklerimizin doğanın bir parçası olduğunu, dolaysız deneyimler edindiğimiz dışsal varlığın bir parçası olduğunu unutmaktadır.

Doğa ve insan tarihini, farklı ve belirgin olarak ayrılmış iki alan olarak göstermek yerine, insan gerçekliğinin farklı iki düzeyi arasındaki anlayışı;

a. Birbirlerine dışsal olan basit nesne sistemlerinden, bölümleri birbirlerine sıkı sıkıya bağlı ve bağımlı olan karmaşık bütünlüklere,

b. Kararlılığın en çokluğundan niteliksel değişimilerin en çokluğuna,

c. Zorla kabul ettirilen belirlenimden özerkliğe,

d. Edilgenlikten etkinliğe, tepki göstermenin değişmeyen yapılarından, açık, ereği bilinçli, yaratıcı davranışa,

e. Verilmiş olandan üretilmiş olana,

f. Dışsal, aracılık eden değerlendirmelerden, dolaysız pratik deneye, kavrayışa sürekli-süreksiz geçiş olarak anlamalıyız.

İnsan gerçekliğinin bütün alanlarında, büyük farklılıklara rağmen, diyalektik kavramının en genel anlamında ona dayanması gereken genel bir yapı bulunmaktadır. Bu kavram, her şeyden önce insanların bütünüyle eşit haklara sahip olması, toplumsal

çevre ve doğanın insancıllaştırılmasına yönelik kuramsal araştırma ve pratik eylemin yöntembilimsel yapısını nitelendirir.

İnsan düşüncesi ve davranışının bu diyalektik yapısı, maddi varlığın (doğanın, nesnel toplumsal yaşamın, kendi bedenimizin) eş biçimli yapısını varsayar. Bu eşbiçimcilik olmadan eylemimiz iyi düzenlenemez ve etkili olamaz, o olmadan düşüncemiz, gerçek koşulların belirlenmesini ve eylemimizin gerçek sonuçlarını önceden tahmin edecek durumda değildir.

Bu tür diyalektik yapıların her birinin önemli özellikleri: Bölümlerin sistemli birliği, güçlerin içsel çatışmalarına dayanan her sistemin dinamik karakteri öğelerin yeniden düzenlenmeleri sonucu olarak yeni niteliklerin ortaya çıkması, özerklik ve kendini üretme, bütün sistemin belirli bir sınır doğrultusunda ilerici, tarihsel değişmesidir.

Bu genel yapı, söz konusu sistemin karmaşıklığı, çeşitliliği, bilinçliliği ve özerkliğinin derecesine bağlı olarak farklı biçimlerde belirtilebilir.

Fiziksel-kimyasal, biyolojik ve toplumsal birlikler arasındaki ayrım büyüktür. Buna göre, insan toplumunda (özellikle de modern toplumda) tarihsel gelişmenin ölçüsü saman yolu ya da bizim güneş sistemimizle karşılaştırılmayacak kadar büyüktür. Sürecin bütününe yön veren sınır, cansız doğada nesnenin bir dışsal durumudur, canlılar dünyasında o bilinçsiz bir gereksinme olabilir, insanlık tarihinde o bilinçli bir erek, bir idealdir.

Bununla birlikte, felsefi düşüncemizin farklı yöntemlerle, farklı kısmi alanlara bölünmesinin önlenmesi önemlidir, çünkü bu durumda diyalektik bu sırf kısmi yöntemlerden biri olarak görülmektedir. Kısmi diyalektiğin ne kadar çeşidinin oluşturulacağı önemsizdir, asıl sorun bütün bunların, onların temelini oluşturan, açık hem de genel diyalektik yapının özel durumları olduğunun farkında olmaktır.

Marksist İnsancılık(Humanizm) ve Etik (Ahlak Felsefesi)

1

1. Bütün diğer insancıl felsefelerde olduğu gibi, marksist felsefede de ana sorun insanın dünyadaki yeri sorunudur. Doğa ile ilişkisi nedir, doğa ile ilişkisi ne olmalıdır ve bir bütün olarak, toplumla ve diğer insanlarla ilişkisi ne olmalıdır?

2. İnsanın ana karakteristiği, göreli özgür pratik etkinliği, yaratıcı çalışmaya yetenekliliği ve çevresini ereğe uygun değiştirmeye yetenekliliğidir.

3. Ereği bilinçli pratik kavramı, insan ve onun bilincinden bağımsız olan nesnel dünyanın varlığını içerir. Bir başka deyişle: Süregelen, iyi düzenlenmiş işlemleri yapma gücünde olmamız olgusu, sürekli, yapısallaştırılmış nesnelerin belirli, göreli değişmeyen özellikler ve bağıntılarla var olmasını varsayar. Bu nesnelerin varlığı pratiğimizden önce gelir. Onlar hakkında bilgimiz, aynı zamanda pratik deneyimizin, bu deneyden ortaya çıkan betimleme ve açıklamaların sonucudur.

4. Çoğunlukla insan pratiğinin yinelenerek ve öznelerarası (intersubjektif) başarılı olması olgusu, ussal olarak, onun bütün bu durumlarda, dünyanın onunla ilgili bölümünün nesnel, güvenilir betimlenmesiyle yönlendirilmesi koşuluyla açıklanabilir. Aslında, insanın dünya konusunda nesnel bilgisinin artışının bir sınırı olmadığı gibi, dünya üzerindeki denetiminin artışının da hiçbir sınırı bulunmamaktadır.

5. Onun insan yarattığı için, bilginin her öğesi insansal özellikler taşımaktadır: İnsanın sinir sisteminin özelliklerine, diline, önemli pratiğinin özgül biçimlerine, saptanmış verilerin yorumunu belirleyen daha önceki kavramlara bağımlıdır vb.

Ayrıca insan, dünyayı sırf anlamak için incelemek ve betimlemekle kalmaz, o hem de, varolmayan ve her şeyden önce gereksinmelerinin bazılarını gidermek için, yaratmayı tasarladığı nesnelerin kavramlarını yaratır.

Geleceğe yönelik bu izdüşümler usdışı ve düş benzeri olabilirler. Onlar ancak, bilgi ile temellendirildiklerinde gerçekleştirilme şansına sahiptirler.

6. Bilginin bilimsel bilgi kadar güvenilir ve nesnel bir başka türü bulunmamaktadır. Olmuş olan ve olacak olan her şey en iyi, bilimsel yöntemlerin uygulanmasıyla bilinebilir, (yani, deneylerimiz ve düşüncemizin onu açık, duru, bağlantılı terimlerle betimlemesi, yargılamanın mantıksal biçimlerinin uygulanması ve görgül bütün genelleştirmeleri soruşturmak suretiyle). Olayların gelecekteki seyirlerinin almaşıklarının neler olduğu ve çeşitli almaşıkların hangi olasılıklara sahip bulunduğu, en iyi bilimsel yöntemlerin uygulanmasıyla bilinebilir.

Öte yandan, gerçekleştirmek istediğimiz almaşık, (gerçekleşme) olasılığı dışında, bizim temel insan gereksinmelerimize, insansal yaşamın ne olduğu ve insanlar için hangi tür toplumun en iyi olduğu konusundaki kavrayışımıza bağımlıdır.

7. İnsan bilgisinin eleştirel araştırması, hem bilginin hem de insansal değerlerin zamanla yetkinleştiğini ve tarihsel sürecin çeşitli aşamalarında farklı yerlerde farklı biçimler aldığını ortaya koyar. Bundan, araştırma, bulgulama ve eleştiri bağlamında yaklaşımımızın, sürekli dinamik ve tarihsel olması gerektiği sonucu çıkar.

Düşünce ve yargılarımızın kaçınılmaz gelişme doğrultusunu gözönünde bulundurmadığımız her durumda, ereğe uygun olarak uyguladığımız basitleştirmelerin bilincinde olmak zorundayız.

8. Çeşitli toplumsal görüngüler, (ekonomik yapı, toplumsal katmanlaşma, politik ve hukuksal kuruluşlar gibi) maddi etkenlerin, ayrıca da (biim, sanat, din, ahlak gibi) kültürel etkenlerin ke-

sintisiz etkileşimlerinin sonucudurlar. Bir toplumun maddi yaşamının gelişimi, çoğu durumlarda, en azından dolaylı olarak belirleyici bir roy oynar.

Her kültürel başarının gerçek anlamı, ancak onun, oluşumunun maddi temelleri ve toplumsal pratiğe olanaklı etkileri de dahil olmak üzere, tüm tarihsel temeli gözönünde tutulduğunda anlaşılabilir.

9. Her ne kadar, her bilgi ve yargılama, zamanla ilintili, yerel koşullarla, insan kültürünün gelişim düzeyiyle bağıntılı olarak göreli ise de; çeşitli dönemleri aşarak süregelen ve insan için sürekli anlamları olan, (doğruluğun, değerlerin) belli öğeleri bulunmaktadır. Bu insansal (mutlak olmayan) değişmezler, bütün bilgi ve değer tahminleriin temelini oluşturur.

10. Genel doğruları ve değerleri saptamak için soyut kavramlar kullanırız. Bunun dışında —gelecek pratik açıdan olduğu kadar kuramsal açıdan da— soyutlamaların zorunlu ve yararlı olabileceği konusunda, sürekli onların kapsadığı özel durumların önemli ya da önemsiz ayrımlarının gizlenmemesine dikkat etmeliyiz. Bu hoş olmayan tutarsızlıklardan kaçınmak için, genel kavramlar her zaman somut olarak anlaşılmalı ve bu arada soyutlamanın uygulanacağı özgül nesneler, aynı şekilde bu uygulamanın olanaklı olduğu koşullar ve sözkonusu soyutlama için önemli olabilecek sonuçlar da gözönünde tutulmalıdır.

11. Nesneleri çözümlerken, onları basitleştirir ve çok kesin bir sınır çizgisi çekmeyi deneriz. Bu basitleştirme sürecinin bilincinde olmamız, ve çözümlemeyi daha sonra bir bireşimle, bütünün çeşitli (ve çoğunlukla karşıt) ögeleri arasındaki sürekliliği yeniden kurarak tamamlamamız önemlidir. Geçici, belirgin farklılıklar yaratmak ve sonra bunları ortak nedenler ve geçiş biçimlerinin bulgulanmasıyla azaltmak, denetimli araştırmanın önemli diyalektik düzenlenme ilkesini oluşturur.

12. Doğa ve toplumda süreçler yasalarla düzenlenir. Bununla birlikte, bu yasalar tüm rastlantı ve insan özgürlüğünün olanaklarının dışlanması anlamında kesin değildir. Yasalar, nesneler ve canlı organizmaların davranış biçimleri, eğilimleri olarak anlaşılmalıdır. Göreli yasa ile ilgili olarak özel bir durum:

a. inceleme dışında tutulan daha güçlü bir yasanın etki etmesi,
b. sözkonusu sistemin başlangıç koşullarının değişmesi,
c. sistem içinde değişken bir etkenin etki etmesi,
d. beklenmeyen ve umulmadık çatışmalar ya da etkenlerin birbirlerinin etkilerini gidermeleri nedeniyle bir sapmayı (rastlantıyı) oluşturur.

13. İnsan düzen ve rastlantıların bulunduğu bir dünyada yaşadığından, a. belirleyici etkenlerin her iki kategorisinin —seçme ve harekete geçme olanaklarını sınırlayan dışsal durumun etkenlerinin (nesnel koşullar, doğa ve toplum yasalarının), ve içsel (manevi) belirleyici etkenlerin (karakter özellikleri, çıkarlar ve inançların)— bilincinme varmak.
b. eleştirel bir tavır almağa hazır olma, iç ve dış baskılara karşı koymak, inanç ve değer yargılarına en uygun düşen kararlara varma koşuluyla özgürce davranabilme olanağına sahiptir.

14. Bilim ve teknolojinin bütün başarılarına rağmen, bugün insanın durumu asla hoşnut edici değildir. Bu durumun olumsuz görünüşlerinin çoğu, yabancılaşma kavramında toplanabilir. İnsan için yabancılaşmış olmak: kendi fiziksel ve tinsel (düşünsel) etkinliğinin ürünü üzerinde denetimini yitirmesi, özgürce seçilen yaratıcı emek olanaklarının yok olması, yaşamın bütün zenginliklerinin yapay nesnelere sahip olma gereksinimine indirgenmesi, diğer insanlara yabancılaşma ve bunun sonucu olarak, karşılıklı güven ve dayanışma ilişkileri yerine, nefret, kıskançlık ve sömürü ilişkileri demektir. Yabancılaşmış olmak, insanın olabileceği ve olması gerektiği tüm şeylerin yok edilmesidir.

İnsancıl bakış açısından en yüce değer, bu durumda yabancılaşmanın ortadan kaldırılması, köleliğin ve yoksulluğun politik ve ekonomik, maddi ve manevi, öznel ve nesnel tüm biçimlerinden çok yönlü kurtuluştur.

2

Ahlak, toplumsal birliğin davranışını düzenleyen birçok kurallarla (normlar, değer ölçüleriyle) oluşturulan toplumsal bir görüngüdür, bundan başka ahlak, birçok davranış kalıplarıyla

oluşturulur. Bu nedenle ahlak, çeşitli bilim alanlarında görgül araştırmaların konusu olabilir. Ruhbilim insanın ahlaksal davranışının ruhbilimsel mekanizmalarını araştırır. İnsanbilim ahlak sistemlerinin eskiden çeşitli topluluklarda nasıl olduğunu betimler ve açıklar. Toplumbilim belirli bir ahlakın toplumsal koşullarını inceler. Tarih, belirli çağlarda belirli ahlaksal davranış biçimlerinin ortaya çıkışını, gelişimini ve yok oluşunu araştırır vb.

Felsefe ahlaklılığı boyutları, biçimleri ve bağıntılarının bütünlüğü içinde araştırır. O, yalnız ahlaksal davranışın ne olduğunu çözümlemek ve açıklamakla kalmaz, aynı zamanda da gerçekten insancıl bir dünyada nasıl olması gerektiğini değerlendirir ve yorumlar. Demek ki ethikin sırf kuramsal değil, aynı zamanda pratik bir görevi bulunmaktadır. Ethikin kuramsal görevleri: Ahlak dilinin temel kavramlarının açıklanması, ahlaksal değerlendirme ve ahlaksal anlaşmazlıkların çözüm yöntemleri için genel ölçütlerin saptanması, ahlakın diğer çeşitli toplumsal görüngülerle ilişkilerinin açıklanması, çeşitli ahlak öğretilerinin felsefi varsayımlarının ve uygulanma koşullarının araştırılmasıdır. Ethikin pratik görevi, varolan ahlakın eleştirilmesi yoluyla insan yaşamının ahlaksal olarak iyileştirilmesine katkıda bulunmak ve sözkonusu çağın insan toplumuna uygun düşen ahlaksal idealleri göstermektir.

Birçok felsefeci, böyle bir ethik anlayışının en çok geniş tutulduğuna dikkati çekeceklerdir. Ama onlara, kendi felsefe anlayışlarının olasılıkla çok sınırlı olduğu cevabı kolaylıkla verilebilir.

Aslında felsefeciler, felsefe tarihinin akışı içinde şu ya da bu biçimde, bütün bu sözedilen sorunlarla uğraştılar. Asıl önemli olan, bu sorunların hâlâ büyük bir önem taşıması ve onlarla, ne bilim adamları ne de politikacılar, gazeteciler ve sanatçılar, hiç kimsenin filozoflar kadar uğraşmamış olmasıdır.

Ahlakın kuramsal dilinin çözümlenmesi dışında, ethikin bütün diğer görevlerinin yadsınması, felsefenin bütün olanaklı ahlaksal kuramlar ve ahlak sistemlerine karşı tarafsız olduğu, onların eleştirel değerlendirilmeleriyle ilgilenmediği ve sonuç olarak ahlaksal çatışmalara tavır almayacak kadar saf olduğu varsayımına dayanır.

Bu tutum insancıl bir felsefeci için, özellikle de Marx'ı izleye-

rek, dünyayı sırf anlamak ve açıklamak değil, aynı zamanda değiştirmek, yetkinleştirmek isteyen biri için kabul edilemez. Ve o açıklık isteklerine büyük bir yakınlık duysa bile, bu durumda salt özenli beylik sözlerin büyük bir kazanç olduğu görüşünde asla değildir. Bu nedenle, o insanların yaşamı için gerçekten ilginç ve doğrudan önemli olan bütün felsefi sorunları, sırf gözden çıkarma olanağı bırakan hiçbir çerçeveyi kabul etmeyecektir. O, yabancılaşmanın çeşitli biçimlerine karşı mücadele ettiğinde, kendi yabancılaşmasını gözden kaçırmamalıdır: Daha önce, yalnız araç olarak kabul edileni kendisine sırf amaç edinen, konusunun karmaşıklığı ve tüm zenginliğini sırf ilginç olmayan ve oldukça darmadağınık bir boyuta indirgeyen, konusunu bir başka açıdan inceleyen meslektaşlarından uzaklaşan kuramcının yabancılaşması —dilediği gibi ve başına buyruk metaethik (ethik ötesi) katışıksızlığın fildişi kulesine kapanan kuramcının yabancılaşması.

3

Her çağdaş kuramın cevaplandırması gereken en önemli metaethik (ethik ötesi) sorunlar şunlardır:

1. Genel olarak "değer", özel olarak da "ahlaksal bir değer" nedir?

2. Örneğin "iyi", "haklı", "yapması istenilmek" gibi temel ethik kavramların anlamı nedir?

3. Onların ahlaksal yargılar için özgül anlamı nedir? Başka türde sözlerden nerede farklıdırlar?

4. Ahlaksal çatışmaları çözme yöntemleri nelerdir?

Değer kavramı felsefi temel takegorilerden biridir. Yalnız değer terimlerinin ("iyi","güzel", "ilerici", "haklı") estetik, ethik, siyasalbilim ve hukukun temel kavramları olmaları değil, aynı zamanda mantık ve bilgikuramının temellerinde açıklık, pekinlik, basitlik, uygunluk, nesnellik, yetkinlik, zariflik gibi diğer benzeri istemlerle karşılaşırız. Doğruluğun kendisi, bir anlatım ya da kuramın bir bilgi değeridir.

Değer kavramı —ister bireyle ilgili olsun (bu anlamda kişisel

değerler söz konusudur), ister (aile, sınıf, ulus gibi) herhangi bir toplumsal grupla ilgili olsun, isterse genel olarak insanla ilgili olsun— sürekli değeri belirleyen bir özneyle ilişkiyi, bağıntıyı içerir, bu durumda belirli bir çağ için en azından evrensel insansal bir değerden sözedebiliriz. Bir şeyin belirtilen bir özne konusunda bir değer olduğu söylenildiğinde, bu değerin özelliklerinin sözkonusu öznenin (bilgi ile ilgili, duygusal ya da her ikisi ile ilgili) gereksinmelerini gideren bir nesne (bir şey ,bir şeyin durumu, bir eylem) olduğu anlamına gelir.

Ahlaksal değerler için özgüldür:

1. Onu nesnelerin kendine özgü bir biçimi yapan şey — insan eylemlerinin belli yapıları,

2. Onların genel olarak, insanlık konusunda ya da çok büyük insan grupları, (bütün topluluklar, toplum sınıfları) konusunda, uzun süreli bir dönem için göreli olmaları.

3. Ahlaksal değerler, insan gereksinmelerinin belirli biçimlerini gideren insan eylemlerinin örnekleridir —toplumsal dayanışmaya, uyuma, işbirliğine gereksinim, bazı davranış biçimlerinin toplumca onaylanması ve başkalarının kabul edilmemesine gereksinim ve her şeyden önce, olasılıkla her insanda iyice yerleşmiş olan, onunla uygunluk içinde yaşaması istenilen normların belli bir kodeksine gereksinim.

Bu şekilde anlaşılan ahlaksal değerler, bu kavramların gerçek anlamında, ne nesnel ne de özneldirler. Onlar, (ancak özel insansal ahlak kodeksinde belirebilen) kendinde salt özler alanına ilişkin değildirler. İnsan olmadan hiçbir şeyin iyi ya da kötü olmaması nedeniyle, ahlaksal değerler insana bağımlıdır. Bu bütün diğer değerler için de geçerlidir. Öte yandan, ahlaksal değerler salt öznel ve isteğe bağlı değildir, insandan insana değişmez: Bazı köklü toplumsal gereksinmeleri giderdikleri ölçüde, kişilerarası ilişkisel ve nesneldir.

Ahlaksal değerleri betimlemek için en çok kullanılan kavramlar: "İyi", "haklı" ve "olmalı" dır. (Her ne kadar bu kavramların anlamları çok geniş ise de, biz onların anlamlarını ahlak dili bağlamında gözönünde bulunduruyoruz.) Onların hepsinin önceki pargrafta açıklanmış olan bir anlamsal özü vardır. Onlar, bizim bir

eylemi "iyi" olarak nitelendirmemiz, sözkonusu nesnenin (eylemin) niteliğini vurgulamamız bakımından birbirlerinden farklıdırlar; biz bir şeyi "haklı", "yerinde" olarak nitelendirdiğimizde, kabul edilen ahlak kodeksinin kurallarıyla uygunluğunu vurgularız. Bir şeyin yapılması "istenildiğini" söylediğimizde, vurgu etkinliktedir —biz doğrudan (ve daha önceki durumlarda olduğu gibi, sırf dolaylı olarak değil) pratik etkinliğin belli bir biçimini harekete getirmeyi deneriz.

Ahlaksal değerlendirme ve diğer anlatımlar arasındaki anlam farkından söz edildiğinde, çeşitli anlam boyutları arasında bir ayrım yapılmalıdır. Sorun üç soruya ayrılabilir:

1. Ethik yargılar ne tür bir tinsel durumu betimler?

2. Onları nitelendiren nesnelerin özgül bir türü var mıdır?

3. Onların savlarının pratik işlevi ve beklenilen etkisi nelerdir? Ethik kuramcıların büyük bir çoğunluğu, doğrudan (betimsel, duygusal, yaptırımsal) bu üç anlam boyutundan herhangi birini vurgulamakta birbirlerinden ayrılmaktadırlar. Diyalektik bir kuram:

1. bütün bu boyutları, tek bir karmaşık görüngünün farklı görünüşleri olarak gözönünde bulundurmalıdır.

2. bu boyutlar arasında, hem de ethik yargıların (ve genel olarak değer yargılarının) anlamlan, ayrıca bilgi yargılan da dahil olmak üzere diğer anlatımlar arasında gereksiz ve kesin sınırlar çekmekten kaçınmalıdır.

Demek ki çözüm, ahlaksal yargıların, bilgisel anlatımlardan yukarıda sözedilen her üç anlam yönünden farklı olmasındadır; bununla birlikte farklılıkları o kadar çok keskin değildir ve aralarında süreklilik bulunmaktadır.

Bu nedenle:

1. Elbette, ruhsal süreçlerin, ahlaksal yargılarla ilişkili olan özgül bir biçimi vardır: Onlar belli bir edim tipine duygusal tutumumuzu, onayımımızı ya da kınamamızı, biri ya da diğerine olan daha büyük eğilimimizi, sorumluluk duygusu, suçluluk duygumuzu vb. betimlerler.

2. Toplumsal, kültürel nesnelerin özgül bir biçimi vardır: Ethiksel anlatımların dayanağı olan ahlaksal değerler. Verilen bir sözün tutulması, çocuklara, yaşlı ve hastalara sevecenlik, yurt

sevgisi, arkadaş sevgisi vb. bu tür nesnelerdir. Öznelerarası (intersubjektif) kabul edilmiş davranış kalıpları olmaları anlamında nesneler.

3. Ethik yargıların özgül pratik işlevleri vardır, bunlar birşeyi bildirmekle kalmazlar, aynı zamanda —çok daha büyük ölçüde— başkalarının onayının oluşturulmasını da sağlamağa çalışırlar. Başkalarını belirli bir biçimde etkili olmaya isteklendirir ya da korkuturlar.

Ahlaksal ve bilgi yargıları arasındaki sınır çizgisi değişmez olarak anlaşılmamalıdır. Yalnız salt ahlaksal ya da salt bilgisel olarak çok zor sınıflandırılabilen çok sayıda limit durumların varlığı değil, aynı zamanda bilgisel anlatımların sırf nesnenin dışsal durumunu betimlememesi gibi, ethik anlatımların sırf duygusal davranışımızı betimlemedikleri de doğrudur. Sürekli bir ahlaksal yargıyla karşılaştığımız ve (ahlak kodeksiyle birlikte) yargının söz konusu olduğu toplumu tanıdığımız her bir durumda, biz yargının dayandığı insansal davranış biçiminin güvenilir bir betimlemesini yapabiliriz. Bu ahlaksal yargının, bu yargının toplumsal ve tarihsel koşullarının bilincinde olan toplum üyelerine ve başkalarına, değerlendirilen insan eylemi konusunda bir miktar bilgi verdiğini de gösterir. Öte yandan, özellikle toplumbilimlerde ve günlük yaşamda ahlaksal değerlendirme öğeleri içeren büsbütün betimsel anlatımlar bulunmaktadır. Örneğin, "X ülkesinde nüfusun % 77'sinin sadece toplam arazinin % 16'sına sahip olmasına karşılık, toprak sahiplerinin % 3'ü toplam arazinin % 55'ini elleride bulundurmaktadırlar." "X ülkesinde radyoaktivite oranı şimdi normalden üçyüz kez daha yüksektir." Ahlaksal yargılar için özgül olan şey, burada —insan pratiğinin belli bir biçiminin sessiz değerlendirilmesiyle— sadece içerilmektedir; ahlaksal yargılarda bu, açık olarak ortaya konulmuş ve özel ahlak kavramlarıyla vurgulanmıştır.

4

Marksist insancıl idealin en önemli öğelerinin tartışılmasına geçmeden önce, marksist tarihsel materyalizmin ana fikirlerini ka-

bul eden birinin, açık ve tutarlı bir biçimde genel olarak idealden söz edip edemeyeceği sorusu cevaplandırılmalıdır.

Marksizmin eleştiricileri, her ikisinin bağdaşamayacağını yinelemekten yorulmazlar, (onlara göre) gerçek bir ahlaksal kuram aşağıdaki nedenlerden dolayı olanaksızdır:

1. Aslında gerekircilik (determinizm) kavramı seçme özgürlüğünü ve ahlaksal sorumluluğu kabul etmez. Bu her iki varsayım olmadan ahlak kuramı düşünülemez.

2. Ekonomik koşulların ahlakın temelini oluşturması anlayışı ahlaksal doğruluğu ekonomik yararla özdeşleştirmeye yönelir. Böyle bir ahlak kuramı sırf yaşamın bir bölümüyle ilgili olmakla kalmaz, ahlaklılık kişisel çıkarların konusu olarak kavranılır. Daha da kötüsü, bu anlayışla ahlaksal "doğruluk" bütünüyle olanaksızlaştırılmıştır.

3. Kültürel üstyapının diğer biçimleriyle birlikte ahlakın, toplumun belli bir sınıfının çıkarlarını koruduğu savı göreceliğe (relavitizme) yol açar. Bu biçimde insan ahlakının evrensellik niteliği yadsınır ve biryelerin ahlak sorunları dışlanır. Bu durumda, karşıt ahlak normlarından hangisinin seçileceği sorunu, hangi sınıfın daha devrimci olduğuna indirgenir. Bu bakış açısı, Hitlerin, Alman halkının çıkarlarına yarayan her şey doğru ve haklıdır biçimindeki görüş tarzına yaklaşır.

4. Ahlak, olasılıkla eski makyavelci ilkeye götüren politikaya bağımlı kılınmıştır: Erekler araçları yasal kılar. Bu ilke elbette, sözcüğün genel anlamında ahlakla bağdaşamaz.

Ayrıca, bu nedenlerden dolayı marksist felsefeye dayanılarak, hiçbir ahlaksal ideal ve de gerçek ahlaksal bir kuram ortaya koymanın olanaksız olduğu eklenir.

Marx'ın düşüncesi bütünlüğü içinde sergilenmediğinden, yani tahrif edilerek betimlenmesi nedeniyle hem tanıt hem de vargı yanlıştır.

Çok sayıda marksist eserde, hatta Marx, Engels ve Lenin'in eserlerinde bile, elbette sınırlı ve dar olan, ayrıca (özellikle kuramsal ve tarihsel bağlamından koparıldığında) sert eleştiriye neden olabilen belli formüle edişler bulunmaktadır. Ne yazık ki, bugün bile bazı marksistler, tüm felsefesinin insancıl temelini oluşturan

erken yazılarının alışılagelen ihmal edilmesinden söz edilmese bile, Marx'ın eserlerinde temel tezlerin oldukça zengin olan ayrıntılarına, karşıt örneklerine, somutlaştırılmalarına ve derinleştirilmelerine gerekli ilgiyi göstermemektedirler.

Ethikin tarihsel materyalizmle görünüşteki karşıtlığı şu şekilde çözümlenir:

1. Marksizmed ,gerekircilik (determinizm) kavramının alışılagelenin dışında, çok daha esnek başka bir anlamı vardır. Marx'ın (hem de Engels'in Anti-dühring ve Ludwig Feuerbach adlı eserlerinde) toplumsal yasaları sırf eğilimler olarak kavradığı Kapital ve diğer eserlerinde apaçıktır. Onlar (toplumsal yasalar) insansal eylemin olanaklarını sınırlasalar da, bazı az ya da çok olası almaşıkları (alternatifleri) açık bırakmaktadırlar. Burada seçim yapmak ve pratik etkinlikle bu olanaklardan birini gerçekleştirmek insanın kendisine bağlıdır. Bu nedenle Marx'ın insanın tarihsel koşullar ve eğitimle sınırlılığına değinerek, insanların koşullarını değiştirdiğini ve "eğiticinin kendisinin de eğitilmesi gerektiği"ni söylediği Feurbach Üzerine Tezler'indeki düşüncesi önemlidir.

Marx'a göre insan, etkin ve göreli özgür bir varlıktır (kısmi fiziksel ve tarihsel koşullanmışlığın sınırları içinde özgür). Bu özgürlük etki eden, birbirlerinin karşılıklı etkilerini yokeden etkenler konusunda bilgi ve denetimini artırdığı ölçüde genişler. Sonuç olarak, şüphesiz normal bir kişinin, ediminden önce almaşıkların ve sonuçlarının bilincinde olduğu ne kadar çok varsayılırsa, sorumluluğu da o oranda artar.

2. Son eserlerinde Engels, Marx'ın ve onun ekonomik etkenlerin önemi üzerinde durmasının yanlış anlaşıldığı görüşünü açıkladı. O, ekonomik etkenin her şeyden önce en son çözümlemede, dolaylı ya da dolaysız bütün diğer toplumsal olayları belirleyen toplumsal etkeni oluşturduğunu açıkladı (ve burada "belirlemek" sözü esnek olarak, istatiksel anlamda anlaşılmalıdır). ikinci olarak, toplumsal üst yapının çeşitli biçimlerinin özgül, göreli bağımsız tutarlılığı vardır ve onlar üretim güçlerinin gelişimini ve üretim biçimini etkileyebilirler.

Marx'ı, ahlaksal değerlerle ekonomik yararı özdeşleştirmek isteyen biri olarak göstermek oldukça gülünçtür. Bunun tam tersi

doğrudur. Maddi zenginliğin belli bir düzeyi, onun görüşüne göre, yalnız bir araç, insanın yoksulluğunun bütün diğer biçimlerinden kurtuluşunun zorunlu koşuludur. Onun en son ereği, her bir bireyin özgür, yaratıcı yaşamıdır; olanaklı olduğu ölçüde çok maddi zenginlik bakımından değil, duygusal ve anlıksal içerik bakımından zengin bir yaşamdır.

3. Marx'ın ahlakın sınıfsal karakterini o kadar çok vurgulamasının başlıca nedeni, kendi döneminde varolan ahlaksal idealleri eleştirmeye olan büyük gereksinimdi. (Örneğin, özel mülkiyet hakkı da dahil olmak üzere doğal hak düşünceleri, tanrısal yasa vb.) Bununla birlikte Marx, hiç bir zaman yetkin bir ahlak kuramı geliştirmek ya da bütün ethik kuramlarda bulunan bütün genel konumları formüle etmek zorunluğuyla karşı karşıya değildi. Onun için doğal olan, sırf yeni ve özgül bulduğu şeylerin —ideoloji eleştirisinin, her toplumda egemen olan ahlaksal pratiğin, egemen sınıfın çıkarlarını savunduğu ve varlık koşullarının ussallaştırılmasının aracı olarak görev yaptığı konusundaki tezlerinin— kesin bir biçimde ileri sürülmesiydi.

Ama Marx'ın, insan doğasını, salt sınıfsal karakterine indirgenmiş olarak anlamaya çalışmadığına hiç şüphe yoktur. O, her durumda varolan, ancak biçimi ve doğrultusuyla ilintili olarak toplumsal koşulların yerini tutan sürekli, değişmez içtepilerle, kökenini toplumsal örgütlenmenin belli bir biçimine borçlu olan göreli içtepiler arasında fark gözetti. (En çok ekonomik yarara ulaşma çabası ikinci kategoriye dahildir.) O, Kapital'de Bentham'ın yararcılığını eleştirerek: "Eğer insanın bütün eylemleri, hareketleri, ilişkileri vb. yarar ilkesine göre değerlendirilmek istenirse, her şeyden önce, genel olarak insan doğası ve bir de her çağda tarihsel olarak değişmiş insan doğası söz konusudur"[1]der. Anti- Dühring'te, ahlak alanında ebedi doğruluktan söz eden bir bölüm bulunmaktadır. Bunlar Engels'in anlayışına göre, çok ender olmakla birlikte vardırlar.

Demek ki, sınıf ve çağın sınırlarını aşan ve —çeşitli, kimi zaman örtük biçimlerde— ahlaklılığın tüm tarihsel biçimlerinde

1. Kapital, I. C. Sol Yayınları, 1. baskı, s. 647

görülen ahlak normları söz konusu olduğunda, o marksizmle mutlaka bağdaşabilir. Örneğin, çocuklara, anne, baba, arkadaşlar ve topluluğa karşı temel sorumluluklar öngören normlar, yalan, dolandırıcılık, hırsızlık ve cinayeti önlemeye çalışan normlar; cinsel ilişkilere temel olacak düzeni sağlamaya çalışan normlar bu tür normlardır.

Bir ahlak sisteminde belli bir sınıfın özgül çıkar ve gereksinmelerini kapsayan öğeler, ahlaksal pratiğin yalnız bir bölümünü oluşturur. Bu öğeler, bununla birlikte ahlaka özgül bir karakter kazandırdığı için, özellikle ilginçtir. Marksistlerin genel geçerli bir insan ahlakından söz etmekten kaçınmalarının nedeni, bu genel değerlerin yalıtılmış bir biçimde varolmamasında yatmaktadır; onlar her zaman, değişken sınıfsal niteliklerin başka normlarıyla birlikte, özgül bir biçimde betimlenmişlerdir.

Bu her iki yön, bir toplumun tüm bunalım ve yozlaşma dönemlerinde birbirleriyle çatışmaya girerler. Bu çatışmayı gösteren en az iki belirti bulunmaktadır: a. Egemen sınıfın üyeleri, kendi ahlak normlarıyla yaşamaktan vazgeçerler — oldukça yaygın bir ahlak bozukluğu, bilinçli olarak davranış kurallarına önem vermeme ve ikiyüzlülük sezilir. b. Egemen sınıfı ve varolan toplumsal sistemi, genel insansal bir bakış açısından eleştiren güçlü bir muhalefet ortaya çıkar; aynı zamanda genel bir ahlak temelinin bütün niteliklerini, iktidarı çökmekte olan sınıfın en önemli özgül ahlak değerlerinin bazılarını ve devrimci hareketin başında yer alan yeni sınıfın yeni ahlaksal istemlerini içeren yeni ahlak kendini belli eder.

Bu hiç bir tarihsel görecelik içermez. Herhangi bir sınıf mücadelesinin her anında sınıflardan biri daha ilerici olmaya eğilim gösterir ve bu da sırf ekonomik ya da politik nedenlerden dolayı değil, aynı zamanda da ahlaksal nedenlerden dolayıdır. Ve gerçekten ilerici sınıf bütün insanlık adına konuşur ve davranır; onun ahlakında egemen sınıfın gerçekleştirme yeteneğinde olmadığı tüm evrensel ve insansal idealler bulunur. Her ortalama anlama yetisine sahip ve dürüst kişinin, karşı karşıya geldiği zaman böyle bir ahlakı kabul etmesinin, en azından bu kişiyle tartışmanın sırf soyut düzeyde değil, aynı zamanda somut bir

biçimde yürütülmesi koşuluyla, çeşitli durumlar ve eylem biçimlerinin betimlemeleri ön planda tutularak, dolaysız ahlaksal tepkileri araştırılarak ve bu tepkiler çözümlenerek dolayısıyla benimsetilmesinin varsayılması çok önemlidir.

Şüphesiz bütün bunlar, yalnız yeni ahlakın temsilcilerinin kendi en yüksek normlarıyla uygunluk içinde yaşamaları koşuluyla geçerlidir. Yoksa onların kendileri utanmaz ve ikiyüzlü olurlar. Bunun sonucu olarak, yeni ve daha üst düzeyde olduğu varsayılan ahlaklarının değeri konusunda bütün inandırma olanaklarını yitirirler. Normal bir insanın, ona kuramsal olarak öğretilmesi yanında, her şeyden önce ahlaksal daha yüksek pratiğin örneklerini görmek istemesi bütünüyle haklıdır. Ve felsefeci için kuramsal bildiriler ile pratik davranış arasındaki çelişkilerin bazı yeni biçimlerini, genel tarihsel eğilimle önemli sapmalar arasındaki farkları ortaya çıkarmak pek de şaşılacak bir şey değildir. Yine o, genel eğilimler üzerine bir şeyi söylemek istiyorsa, rahatlıkla gerçekten ilerici sınıfların, genel insansal istemler de dahil olmak üzere, derinleşen insancıl geleneğin kazançlarının kalıtçıları olduklarını ileri sürebilir.

Bu bakış açısından, bireyin insancıl emelleriyle, onun sınıfına ilişkinliği arasında düşünülebilen ayrılığın nasıl bağdaştırılacağını çözmek zor değildir. Eğer bir sınıf, başka şeyler yanında zamanının insancıl ideallerinin gerçekleşmesi için mücadelesi de içerilmek üzere, gerçekten ilerici ise böyle bir çelişkinin ortaya çıkması çok az olasıdır. Bu durumda, bireyin erekleri, onun ait olduğu toplumsal grubun erekleriyle tam bir uygunluk içindedir. Birey, kendisine söylenildiği gibi, sınıfı için önemli bir ereği isteyerek kabul etmemesi durumunda, bu ikilemi çeşitli olanaklardan biriyle çözmek zorundadır. Belli bir süre için olasılıkla haksız olduğunu sanabilir ve sadık kalmayı dener. Bu onun, ya kendine güveninin çok az olduğu ya da sınıfının önderlerine güveninin çok fazla olduğu anlamına gelir. Birey kişiliğinin bütünlüğünü korumak istiyorsa, bu çok uzun bir süre devam edemez. Bir kere o, önderlerine güvenini yitirdiğinde ya da sınıf üyelerinin çoğunluğundan farklı davranmaya derin ahlaksal sorumluluk duyduğunda, kendi inançlarına uygun davranmaktan başka bir

seçeneği yoktur. Haksız olması durumunda bunu zamanla anlayacaktır —ama o haklı da olabilir ve eylemleriyle ilişkilerin düzeltilmesine katkıda bulunabilir. Her bir durumda: ait olduğu sınıfın tutucu ya da gerici olması ya da kötü, sorunlu, ahlaksal olarak yanlış davranan bir yönetime sahip olması durumunda sadakat sorunu söz konusu olamaz: O kendi ahlaksal sorumluluk anlayışına bağlı kalmak zorundadır.

O halde, insancıl ahlak anlayışının, ahlak ilkelerinin, farklı düzeylerde farklı roller oynadığının kabul edilmesini de içerdiği söylenebilir.

a) Birbirlerine uygun düşen, az ya da çok uzlaşan çıkarlara sahip sınıflar, uluslar, gruplar ve bireylerden oluşan bir toplumda ahlak, belli, kaçınılmaz bir biçimde uyum ve işbirliği doğurur.

b) Ahlak belli bir toplumsal sınıfın gereksinme ve ereklerini ussallaştırır.

c) Ahlak bireylerin yaşamında şüphesiz çok önemli ve yönlendirici bir rol oynar; bir dizi normlar sağlar, bunlar olmadan bireyin yaşamının yönlendirilmesi oldukça zordur. Dahası: Bu normlara uyulması mutluluk ve tinsel doygunluğun en derin kaynaklarından biridir.

4. Biz politikanın, kültürel etkinliklerin diğer biçimlerine oranla sürekli daha önemli bir konum elde ettiği, gerçek bir devrimler ve soğuk savaşlar çağında yaşıyoruz. Aslında kapitalist ülkeler kadar sosyalist ülkelerde de, ahlaksal istemler hem de ilişkilerin hukuksal düzenlenmeleri, bilimsel nesnellik, sanatsal anlatım özgürlüğü vb. çoğu zaman politik ereklere feda edilmektedir. Bazı marksistler (her ne kadar sırf marksistler değilse de) erek araçları yasal kılar ilkesini kabul etmiş görünürler.

Marksist insancılık ahlakın, (bilim, hukuk ve sanatın) politikaya sürekli bağımlı kılınması pratiğini olduğu gibi, aynı biçimde bu ilkeyi de reddeder. Ezilen toplumsal grupların siyasal eşitlik için mücadelesi, genel insansal eşitliğin gerçekleşmesi için verilen mücadelenin alanlarından sadece birisidir. Kültürel ve özellikle ahlaksal devrim, bir toplumun yeniden kurulmasından daha az önemli değildir. Hatta önemli bir sınıfın çıkarlarının anlatımı olarak, ahlaka politik bir renk verilmiştir. Ama öte yandan, tüm insanlık

adına konuştuğunu ileri süren her siyasal parti mücadelesinde ahlaksal değerlere uymalıdır. Ereklerin ahlaksal değerlerinin, araçların ahlaksal değerleriyle ne kadar çok bağlantılı olduğunu gözden kaçırmamalıdır. Kötü, alçaltıcı araçların kullanımının, bunları kullananları ahlaksal olarak alçalttığına hiç şüphe yoktur. İnsanlar değişirler ve pratik etkinlikleri, onların bilinçlerinin evrimini belirleyen en önemli etkendir. Belli bir süre sonra, eskisi gibi başlangıçtaki erekler için mücadele eden hiç kimse kalmayabilir. Böyle bir durumda üstelik ortaya çıkan şey, büyük bir olasılıkla, başlangıçtaki fikirden çok farklı bir şey olacak ve ahlaksal olarak daha aşağı bir düzeyde kalacaktır. Bu, politik mücadelede araç olarak salt "dostça inandırma" üstünde durulması ve ahlaksal bakış açısından zor ve güç kullanımının doğru olmaması anlamına gelmez. Bu (bütün daha yüksek erekleri dikkate almasak bile) ahlaksal olarak haklı eylem, çoğu kez zayıf ve güçsüzlere güç kullananlara karşı güç kullanımı demek olduğundan bütünüyle saçmadır.

Araç ve erek birliğinden, aynı ahlaksal ölçütlerin her iki durumda kulanılmasının zorunlu olduğu anlaşılır. Bunun dışındaki her tutum, belirlenen ereklerin gerçekleşmesini olanaksız bir duruma getirdiğinden, ahlaksal olarak savunulamaz ve usdışıdır.

Bu tartışmanın vargısı insancıl bir ethik kuramının, tarihsel materyalizmin temel tezleriyle bağdaştığını belirtir.

5

Marx'ın insancılığının geleneğine bağlı, düzgüsel ethik bir kuramın anahtar kavramı yabancılaşmanın aşılması kavramıdır. Daha önce de söylenildiği gibi, yabancılaşmış olmak: insanın olabileceği ve olması gerektiği gibi özgür, yaratıcı, bütünsel, tam olarak gelişmiş toplumsal bir varlık olmaması demektir.

İnsanın yabancılaşmış olması varlıkbilimsel anlamında —değişmez insan varlığı ya da insanın geçmişte, olasılıkla ilkel toplumda vaktiyle sahip olduğu ve sonra kaybettiği insan doğası olarak— anlaşılmamalıdır. Bu ya kötü bir metafizik ya da ilkel toplumun görgül, yanlış bir idealleştirilmesi olsa gerektir.

O betimsel ya da açıklayıcı bir kavram olarak anlışıldığında, insan doğası, (istatiksel olarak) tarihte insan davranışının değişmeleri ve çeşitliliği ile oluşturulur. Bu —insanbilim, tarih, toplumsal ruhbilim vb. gibi— görgül bilimlerin bir kavramıdır. Felsefe ve ethik çerçevesinde yabancılaşmadan söz edildiğinde insan doğası, normatif (düzgüsel) bir kavram, insanın nasıl olması anlamında bir değer olarak anlaşılmaktadır.

Bu iki şey birbirine sıkı sıkıya bağlıdır. Gerçekçi ve uygulanabilir olması için, insanın nasıl olması gerektiğinin konsepsiyonu, yine sadece insanın gerçekten ne olduğunun güvenilir bilgisiyle saptanabilen evriminin, gerçek olanaklarının nesnel değerlendirilmesiyle temellendirilmelidir.

İnsan gerçekten pratik bir varlıktır —o çevresini değiştirmeye çaba gösterir ve etkinliğinin yaratıcı ya da yıkıcı bir biçim ya da can sıkıcı, alışılagelen bir çalışma biçimini alması her seferinde farklı çevrelere bağımlıdır. İnsan gerçekten ussal bir varlıktır —o belli ereğe göre çalışır ve neden ve kanıtlara dayandığı ölçüde çabasını (yanılsa, kötü niyetler taşısa bile) istenilen sonuca ulaştıracağına inanır. Aynı şekilde, o toplumsal bir varlıktır— o toplumun dışında yaşayamaz ve üstelik çıkarları, toplumun çıkarlarıyla en keskin bir karşıtlık içinde bulunsa bile, o bunu en azından zaman zaman ussallaştırmanın farklı biçimleri —politika, ethik, felsefe vb.— ile uygun bir duruma getirmeyi dener. İdeoloji burada başkalarını yanıltmak değil, tersine toplumu haklı çıkarmak içindir. Ayrıca, insan doğasının her betimlemesine, insanın hızla gelişen bir varlık olduğu eklenebilir. O bilgisini geliştirir, temel gereksinmelerini gidermek için sürekli daha uygun maddi nesneler kullanır, sürekli daha seçkin kültürel gereksinmeler geliştirir, örgütlenmenin daha karmaşık ve etkili biçimlerini yaratır vb. Son olarak, insan gerçekten her zaman kısmen özgür olmuştur. İçinde insanın en azından belli durumlarda, bir eylem olanağından daha çoğunun bilincine varmadığı ve eylem olanaklarından birini seçmek zorunluluğundan kurtulmuş olduğu bir insan toplumu düşünülemez.

Modern toplumun nesnel betimlenmesiyle tamamlanmış bu gibi görgül genellemeler, gelecekteki toplumsal gelişmenin ve

insanın dünyadaki durumunun iyileştirilmesinin çeşitli gerçek olanaklarının çözümlenmesinin temelini oluşturur. Böyle bir çözümlemenin sonuçları için örnekler şunlardır:

a) şimdiki silahlanmanın sürdürülmesi durumunda, modern uygarlığın yok olması olanaklı ve üstelik çok olasıdır.

b) bürokrasinin yeni bir egemen sınıf konumuna gelmesi ve bilim ve teknolojinin insancıl temel istemlerini gözönünde tutmadan, tek yanlı gelişmesi durumunda, Huxley ve Orwell'in görüntülerine sürekli daha çok benzeyen bir toplum meydana gelir.

c) Üretim araçlarının özel mülkiyetinin ortadan kaldırılması ve devletin yerini özyönetimin farklı biçimlerinin alması durumunda, toplumsal gruplar arasında uzlaşmaz karşıtlığın bulunmadığı bir toplum oluşur vb. Bu tür öngörüler çok genel hipotezler niteliğindedir.

Marksist insancılık için tipik olan, onun bu tür bilimsel tartışmalarla temellendirilmesidir. Böyle bir konsepsiyonda olgular ile değerler, bilgiler ile idealler arasında, değer olarak, ideal olarak gerçekten olanaklı olan bir şey saptanılması ve bunun olanaklı olduğunun bilinmesi koşuluyla, ayrılıkların genelleştirilmesi söz konusu olamaz. İdealin, değerin nitelikleri insanın ekstrapolasyon (dışa kestirim) edimiyle, önemli insan gereksinmeleriyle uygunluk içinde olanın, çok sayıda gerçek almaşık olanaklardan seçilmiş olanın geleceğe izdüşümüyle tarihsel bir olanak kazanır.

Bu, Marx'ın düşüncesinin çoğu zaman yanlış anlaşılan öğelerinden birisidir. Onun felsefesi aslında bir eylem felsefesidir, onun gerekircilliği (determinizmi) yazgıcılık değildir, onun komünizmi mücadele edilmeden, çaba ve özveri gösterilmeden gerçekleşecek bir şey değildir. İnsanlar kör, kişisel olmayan dış güçler tarafından yönlendirilen otomatlar olmadıkları için, bu onların komünizmi yeğ tutmalarını ve onun için yükümlülük üstlenmelerini gerektirir.

Bu yeğleme, şüphesiz sırf bilgilerle değil, aynı zamanda değer yargılarıyla da temellendirilmelidir. İnsan tam yetkin insansal eşit haklara sahip olma idealini olasılıkla, ancak Marx'ın "yabancılaşma" kavramında biraraya getirdiği insanın varoluşunun tüm olumsuz görünüşleri nedeniyle, son derece kaygılanması ve

başkaldırması durumunda kabulenecektir. Bu olumsuz görünüşler şunlardır:

1. İnsan kendi fiziksel ve anlıksal etkinliğinin ürünleri üzerindeki denetimini kaybetmiştir. Gereksinmelerinden herhangi birini giderme aracı olacak yerde, (ister para, ister kilise ya da politik bir örgütlenme vb. olsun) ereği kendinde bu tür bir ürün olmakta, üreticinin ona egemen olması yerine, onun üstünde yabancı, bilinmeyen, onu köleleştiren bir güç olmaktadır.

2. Yaratıcı, özendirici çalışmaya katılmak, yetenekli olduğu çeşitli toplumsal işlevlerde etkin olmak yerine insan, sırf varoluşu için gerekli araçları elde etmek için, en yararlı güçlerini cansıkıcı, tekdüze işde gereksiz yere tüketmeye zorlanır.

3. İnsan, farklı potansiyel (gizligüç) niteliklerini gerçekleştirmek, farklı arındırılmış gereksinmelerini geliştirmek ve onları gidermek olanağına sahip değildir. Onun varoluşu tek yanlı, yoksul, hayvanlarınkine benzer bir biçimde sürer. —O beslenme, uyku, cinsel haz ve geçiminin ilkel biçimlerinde hayvansal gereksinmeler düzeyinde bulunmaktadır.

4. Olanaklı olduğu ölçüde daha çok maddi nesnelere sahip olma ve iktidar mücadelesinde insan başkalarına, diğer insanlara yabancılaşır. Başkalarıyla ilişkilerinde sömürü, güvensizlik, çatışma, kıskançlık, nefret egemen olur.

Bütün bu eğilimler ahlaksal düzeyde, sınırlı ve ilke olarak bencil yaşama biçimini ussallaştıran, haklı çıkaran sınırlı bir ahlaka neden olur. Bu ahlaka daha geniş bir temel sağlamak için, onun kaynakları insanda değil, sanal, deneyüstü bir güçte, tanrıda aranılır. Ama özü gereği bencil olan yabancılaşmış insan, kilisenin ona kabul ettirdiği çok sınırlı ahlak normlarıyla asla uygunluk içinde yaşayamaz —o çoğunlukla iki yüzlü, onmaz, bölünmüş bir kişilik olur. Bu derece alçaltıldığı genel duruma karşı başkaldırının belli bir biçimini sezinlemesi durumunda, ayrıca insanın gelecek uğruna eleştirisi ve ideali gelişigüzel, geçici, süreksiz bir tepki olamaz: Onlar birçok eski, iyice yerleşmiş, en azından soyut bir biçimde genel kabul gören insansal değerlere dayandırılır. Onlar başkaları için, edimsel olarak şu tür ereklerin belirlenmesi biçiminde olabilirler: Bütün diğer koşulların aynı olması durumun-

da, köleleşmiş olmak yerine özgür olmak, yıkıcı etkinlik yerine yaratıcı etkinlik daha iyidir, bundan başka toplumsal ereklerin ihmal edilerek, sırf bireysel ereklerin gerçekleşmesi yerine, hem bireysel hem de toplumsal ereklerin gerçekleştirilmesi için harekete geçmek daha iyidir, ayrıca savaş yerine barış içinde yaşamak, karşılıklı nefret yerine sevgi ve dostluk içinde, yalıtılmış olmak yerine uyum içinde yaşamak daha iyidir. O halde, haksız ayrıcalıkların bulunması yerine, insanların eşit haklara sahip olması, sırf bir azınlık yerine, herkesin ya da çoğunluğun belli ürünlerden yararlanması daha adildir. Ayrıca bir kimsenin yeteneklerinden yararlanamaması yerine onları geliştirmesi durumunda mutlu bir yaşama ulaşılması hem daha akla yakın, hem de daha olasıdır.

Marksist insancıl ideal bu iyice yerleşmiş, genel kabul gören varsayımlara bütünüyle uygundur.

Geleceğin insanı dışsal, doğal zorunluluklar ve kör toplumsal güçlere —kendi ürünlerine— bağımlılıktan kurtulmalıdır. Geleceğin insanı, pratik etkinliğinin yaratıcı biçimlerini geliştirmeli ve zorla kabul ettirilen alçaltıcı çalışmadan kurtulmalıdır. O maddi nesnelerin yok edilmesine son vermeli ve daha insanca yaşamalıdır. O kişisel çıkarlarını, başkalarının ve toplumun çıkarlarıyla uyumlu bir duruma getirmelidir. O bütün bireylerin tam eşitliği olmasa bile, sınıflar ve kastlar arasındaki farklılıkların ortadan kaldırılmasının zorunlu kıldığı, rastgele ekonomik, politik ve kültürel ayrıcalıklara sahip olmamalıdır. Geleceğin insanı başka insanları sömürmemelidir, bir başka deyişle bir başka insanı asla araç olarak değil, tam tersine amaç olarak görmelidir. Olanaklı olduğu ölçüde çok şeye sahiplenmek, ümitsizliğe düşüren çabalara girişmek yerine, yaşamayı (varlığını) sürdürmeli ve olanaklı olduğu ölçüde gönenç içinde yetkin, bütünsel bir yaşam yaşamayı denemelidir. Bu nedenle kendi gizligüç (potansiyel) yeteneklerinin ve insansal duygularının tümünü geliştirmeli, kişiliğini dünya ile çeşitli bağıntılarında güçlendirmelidir.

Bu ahlaksal ideali Marx gençliğinde formüle etti. O henüz çağdaş kültürde aşılamadı. Daha sonra Marx, insanın bütünüyle böyle bir kurtuluşunun, ancak proletaryanın özgürleşmesi ve

üretim araçlarının özel mülkiyetinin ortadan kaldırılması ile gerçekleştirilebileceğini göstererek, kendini bu idealin bilimsel temellerinin geliştirilmesine adadı.

Bu ona göre, salt bir düş, bir ütopya değil, tam tersine eğer insanlar bu yönde çaba gösterirlerse tarihsel gelişimin zorunlu sonucudur.

Bu "eğer" önemli bir ayrımı varsayar. Bunu bilmezlikten gelenler, Ethikin marksizmle bağdaşmadığını ileri sürerler. Bu "eğer" olmadan bu tür bir marksizmin, Marx'ın felsefesiyle pek ortak bir yanı olmadığını çok iyi bilenler, doyurucu bir ethik kuramın oluşumu için zengin ve esnek bir temeli sağlayan bir başka çağdaş felsefe bulmanın olası görünmediğini ileri sürmekte haklıdırlar.

Endüstri Kültürünü Köktenci Bir İnsancıllaştırmanın Olanakları

1

Modern endüstri uygarlığı, insanların gizligüç yeteneklerine yaraşan zengin, özgür bir yaşam yaşama olasılıklarını artırdı. Ama, insan bu olasılıklardan henüz yararlanmanın bir yolunu bulamadı. Çağımızda anlıksal olduğu kadar maddi olarak da, henüz kölelik ve yoksulluk egemendir.

Teknik gelişme sonucu dev maddi ve toplumsal güçler yaratıldı. İnsanın onlara egemen olması yerine, onlar insana egemendirler. Devletler, konsernler, ordular, kiliseler, partiler, ideolojiler genel olarak insanlar tarafından pek anlaşılmamış olan kendi zorunluluklarına göre işlevlerini yerine getirirler ve onların süreçlerinin önceden görülemeyen sonuçları bulunmaktadır.

Bu güçler bize kozmik alanları elegeçirme olanağını sağladı. Ama bu güçler henüz, yeryüzünde yoksulluk, açlık, en ilkel hastalıklar, okuma yazma bilmeme, kitle halinde çocuk ölümlerini yok etmek için kullanılmadı.

Uygarlaşmış dünyada, insanların sürekli daha büyük bir bölümünün en temel gereksinmelerini şimdi, tarihte ilk kez gerçekten giderme olanağı bulunmasına karşılık, belli yapay gereksinmeler, her şeyden önce olanaklı olduğu ölçüde daha çok sayıda yararsız nesnelere sahiplenme gereksinimi yaratılmaktadır. İnsanların gereksinmelerini çoğaltmak yerine, modern endüstri toplumu tüm gereksinmeleri tek bir gereksinmeye —mülkiyet gereksinimine— indirgenebilen çevreyi genişletir. Üstelik,

mülkiyet gerçek değerlerin gerçekleşme aracı değil, sırf statü simgesidir.

Anlıksal ve bedensel çalışma arasındaki ayrılığın yerine, adım adım bir yenisi geçirilmektedir: Küçük bir azınlığın yaratıcı çalışmasıyla büyük çoğunluğun zorla kabul ettirilen, alışılagelen çalışması arasında ayrılık.

Yaşam düzeyi önemli ölçüde yükseldi, ancak bu toplumsal bağıntı ve ilişkilerin daha insancıl olmasını sağlamadı. Emek üretkenliğinin hızlı büyüme koşullarında daha yüksek ücretler sömürüyü engellemez, üstelik tam tersine sömürünün büyümesiyle (sömürüyü ödenmemiş artı-değere elkonulması olarak anlamamız koşuluyla) ücretlerin artması arasında koşutluk vardır. Ekonomik açıdan işçi için, sömürücünün bir kapitalist ya da bir bürokrat olmasının arasında hiç bir fark yoktur.

Uygarlığın teknik ilerlemesi, insanlar arasında zaman ve uzam farklarının ortadan kaldırılmasını sağlayacak araçları yarattı —büyük kentler, hızlı ulaşım araçları, modern iletişim araçları. Rönesans'tan bu yana uygarlığın bütünleşme süreçleri gelişmektedir: Bir ve aynı teknik bütün dünyaya yayılmakta, ekonomik işbirliği ve değişim gelişmekte, kültürler kaynaşmakta, uluslararası politik örgütler ortaya çıkmakta, sanatta karşılıklı etkiler büyümekte, bilimsel ortak çalışmalar ilerleme göstermektedir. Ama aynı zamanda, bütünleşmeyi bozucu güçlü etkenler de etkilerini göstermektedirler: Milliyetçilik, ırkçılık, ideolojik savaşlar, dinsel bağnazlık, mesleki uzmanlaşma, farklılaşmanın keskinleşmesiyle birlikte aşırı işbölümü ve toplumsal etkinliğin politika, hukuk, ahlak, bilim, felsefe, sanat gibi her bir özel alanın yalıtılmışlığı. Halklar arasında kopukluk, yalıtılmışlık, anlayışsızlık, bağnazlık, toplumsal kuruluşlarla bağların zayıflaması bunların sonucudur.

Modern teknik ve demokratlaşma nedeniyle, hiç değilse onu çeşitli almaşıklar arasında bir seçim yapma olanağı olarak anladığımız ölçüde insan özgürlüğü genişledi. Bununla birlikte, her seçim seçenin ölçütlerine bağımlıdır ve bu ölçütler çağımızda, istenilen sonucu, eskisinden daha çok sağlayan çok yaygın ve güçlü bir propaganda mekanizması tarafından kabul ettirilmektedir. Acıklı olan, insanın özgür olduğuna inanmasına rağmen, ne

denli çok köleleşmiş olmasıdır.

Yanılsamalar ve olgular arasındaki bu çelişki, kendini özellikle uluslararası politik arenada belli eder. Ulusların çoğunluğu hükümetlerinin barış için çaba gösterdiğine inanırlar. Ve buna rağmen yirmi yıldan beri savaşın eşiğinde bulunuyoruz. Devlet adamlarının çoğunluğu kararlarının, ussal ve varolan koşullarda en iyi kararlar olduklarına inanırlar. Ve buna rağmen tüm bu "ussal" kararların sonucu bütünüyle usdışı bir durumdur. İnsanlığın toplu intiharı olanaklı bir duruma geldi.

2

Dünyanın insancıllaştırılması düşüncesi belli bir insanbilimsel konsepsiyonu varsayar: İnsan nedir? Onun doğası nedir? Gerçek bir varoluş nedir? Doğru bir insansal yaşam yaşamak ne demektir?

Tarihin akışı içinde insan davranışının çözümlemesi kaçınılmaz olarak, insanın gerçekten çok farklı ve karşıt genel işlevleri yerine getirdiği sonucuna götürür. O sürekli özgürlüğünü genişletmeye ve tarihsel olarak belirlenmiş teknik, politik, ve toplumsal sınırları aşmağa çaba gösterdi. Bununla birlikte kölelik insanın bir buluşudur.

İnsanın en önemli ayırt edici niteliklerinden biri onun yaratıcı gücüdür. Diğer bütün canlılardan farklı olarak o, iş aletlerini çalışma yöntemlerini, gereksinmelerini, ereklerini ve değer ölçütlerini durmadan yetkinleştirir. Bu nedenle, insanlık tarihi —bütün salınım ve durgunluklara rağmen— aslında ilerleyen bir süreç olarak tasanmlanabilir.

Ama aynı zamanda, insan çalışmaya karşı çıkar ve yeni nesneler, biçimler ve kuruluşların yaratılmasını engelleme eğilimi gösterir. İnsanların çoğunluğu oldum olası, olanaklı olduğu ölçüde çok mutlu bir yaşamın koşulu olarak çalıma ve değişmenin bulunmadığı bir durumu düşlerler. İnsanın bu yanını geliştirmekte gösterilen büyük çabalar, çağımızda dikkate değer sonuçlar ortaya çıkardı. İnsan yeteneğinin yokedilmesi, onun tüm yeteneklerine baskın çıktı. İnsan, salt insan topluluğu içinde yaşamak is-

temesi alanında değil, aynı zamanda da onu oluşturan özelliklerin toplumsal ürünler olması anlamında toplumsal bir varlıktır: Dil, düşünme biçimleri, alışkanlıklar, beğeni, eğilim, değerler vb. O, nesneleri ve durumları çözümleme sonuçlar çıkarma, belli bir eylem biçiminin sonuçlarını önceden görme ve davranışını belli bir ereğe uyarlamaya yeteneklidir. Ama erekleri çoğu kez usdışıdır —onlar güdülerine, eğilimlerine, bilinçsiz isteklerine, geçici çıkarlarına uygun düşmektedir. Ayrıca, uzun süreli erekleri (belli bir durumun olanakları ve gerçek, doğru gereksinmelerinin özenli çözümlemesine dayanılarak saptanılmış olmaları anlamında) ussal olsa bile, bu durumda da insanın dolaysız erekleri ve gerçek etkinliği, uzak geleceğin uzun süreli ereklerinden bütünüyle uzaklaşabilir. Yaşamının büyük bir bölümünde o, ussal ve eleştirel olarak bildiklerine değil, alışkanlıklarına göre davranır. Buna ek olarak, zaman zaman yaptığının, açıkça başkaları için genel norm (düzgü) olarak kabul ettiklerinin tümüne, geçmişte özgür ve bilinçli bir biçimde genel toplumsal değer olarak kabul ettiklerinin hepsine aykırı olduğunu çok iyi bilmektedir. Ancak, insan davranışının bu temel usdışılığının kısmen atavist güdülerin, ilkel tutkuların, iyice yerleşmiş içtepilerin ya da olasılıkla ruhsal rahatsızlıkların sonucu olduğu da unutulmamalıdır. Büyük bir bölümüyle bu, dolaysız, kendiliğinden tepkiye derin bir insansal gereksinmeden, sağlıklı düşünmek ve edimlerinin etkilerini önceden değerlendirmekte güçsüz olanların, uyum ve yaşama yeteneğinden yoksun görünenlerin yaşadığı bilim ve planlama çağında büyük bir tehlike olan bir gereksinmeden ileri gelmektedir.

Bu tür başka çatışkılar (antinomiler) da gösterilebilir. Örneğin: İnsan hem barışsever hem de saldırgandır. O başkalarıyla ortak bir ereğe sahip olmak ister, ama çoğu zaman kendi haline bırakılmayı yeğler. O çok tutucudur ve geleneklerden istemeyerek ayrılır, öte yandan kısacası onu hiçbir yaşam biçimi sürekli hoşnut etmez.

İlk bakışta bunlar, büyük toplulukların çeşitli zamanlardaki istatiksel ortalama değerleridir. Bu aşırı uçların biri ya da ötekinin, belli tarihsel, koşulların sonucu olarak üstün gelebilmesi olgusu

önemlidir. Ama, tarihsel koşullar salt belli ve önceden belirlenmiş bir şey değildir —onlar daha önceki durumda, pratik insan etkinliğinin ürünüdür.

Şöyle bir soru ortaya çıkmaktadır: Varsaymamız gereken ve gelecekte buyruğunu yürütmesini, şimdiki durumda pratik etkinlikle sağlamlaştırmak istediğimiz insan doğasını oluşturan öğeler nelerdir?

İnsan doğasının faklı iki anlayışını ayırt etmeliyiz. Tarihi çözümlememiz ve insan davranışındaki belli karşıt eğilimleri saptamamız durumunda, olsa olsa bize bir dizi anlatımlar sağlayan, betimsel insan kavramına ulaşırız. Oysa, belli insan karakteristiklerini diğerlerine yeğ tutmak istememiz ve pratikte buna uygun gelen insan karekterinin gerçekleşmesi için yükümlülük üstlenilmesi gerektiğine inanmamız, bu nedenle bu karakteristiği böylece "gerçek", "önemli", "doğal" vb. olarak niteendirmemiz durumunda, bir dizi değer içeren anlatımları formüle eden bir değer kavramı elde ederiz. Bu her iki kavramın yerinde olduğu farklı biçimlerde ortaya çıkmalı ve farklı biçimlerde karşıtı ileri sürülebilmelidir. Birincisi apaçık olarak şüpheli görülebilir. Onu yadsımak isteyen biri, onun hiçbir dayanağının bulunmadığını ya da bu tür bir genelleme için yeterli olmadığını, hatta bütünüyle başka bir sonuca götürdüğünü kanıtlamayı deneyebilir. Demek ki, bu bilimsel yöntemlerle çözülebilir bir sorundur.

İkincisi için durum böyle değildir. Değer kavramı olsa olsa, ilk olarak onun geçmişe ilişkin insan davranışının belirli, saptanılmış eğilimleriyle uyuştuğunun, ikinci olarak, onun gelecekteki gerçekleşmesinin bugünkü durumda etki eden toplumsal güçlerle bağdaşmadığının kanıtlanması doğrultusunda olgu bilgisine dayanabilir. Ama bu olgu bilgisi asla diğer almaşığı, değer konsepsiyonunu dışlamamalıdır; bu geçmişte bazı başka eğilimlere dayanmakta ve gelecekte başka olanaklarda karar kılmaktadır. Bu tür almaşık değer anlayışları arasında bir seçim, salt kuramsal olarak ya da olasılıkla bilimsel bir biçimde yapılamaz. O kendi açısından bilgi ve bilmeye değil, tam tersine gereksinme ve çıkarlarla ilişkili olan bizim uzun süreli yönelimimize bağımlıdır.

Burada belirleyici soru gereksinme ve çıkarların kimin

olduğudur. Bireylerin mi, belli bir toplumsal grubun mu yoksa genel olarak insanlığın mı?

Bu nedenle, değer kavramı olarak insan doğasının savunusu, ancak onun yalnız özel, yalıtılmış, olanaklı olduğu ölçüde yapay değil, aynı zamanda genel, gerçek, toplumsal gereksinme ve çıkarların anlatımı olduğunun gösterilmesiyle yapılabilir. Bu savunu örneğin, bu tür bir değer kavramının, insancıl geleneğe uygun olduğunun belirtilmesiyle yapılabilir; bu bir kanıt değildir, bir şeyin geçmişte nasıl olduğuna dayanarak gelecekte nasıl olabileceği kanıtlanamaz. Yine de bu, önerilen farklı değer yönelimleri arasında seçim için en ussal temeldir.

Son yirmibeş yüzyılın büyük insancıl geleneği hatırlandığı ve ayrıca, bugün her ahlakın temelini oluşturan asıl değerler göz önünde tutulduğunda, diğer koşulların aynı kalması durumunda, insanların kölelikten daha çok özgürlüğe eğilim gösterdikleri yaratıcı çalışmayı alışılagelen çalışmanın edilgenliği ve yıkımına yeğledikleri, genel toplumsal gereksinmelere özeni bencilliğe, ussallığı bilinçsiz kör güçlerin yönettiği davranışa, barışa olan sevgiyi saldırganlığa yeğledikleri vb. tartışmaya yer vermeyecek biçimde kesindir. İnsan doğasını salt bu karekteristiklerin oluşturduğunu, buna karşılık tüm diğer şeylerin ancak bir görünüş, insan varlığında hiçbir dayanağı bulunmayan bir olgusallık olduğunu söylemek yanlış ve dogmatiktir. Felsefe ve pratikte insanın genel bir değer belirleme ölçütünü oluşturmak için, insan varlığının en uygun olanakları olarak gözönünde tutulması gerekeni, bu karakteristiğin belirgin özellikleriyle yansıttığını saptamak yeterlidir. Bu en uygun olanakların gerçekleşmesi gerçek, doğru bir insansal yaşam sürdürmek anlamına gelmektedir. Bu en uygun olanaklardan yararlanmamak sağlam bir kişilik olmamak — gerçekten insancıl bir yaşam yaşamamak— yabancılaşmış olmak demektir.

3

Ama modern uygarlığın karakteristiği, daha önce de söylenildiği gibi, bugün bile insanların büyük çoğunluğunun yabancı-

laşmış ve aşağılık bir yaşam yaşadıklarını ortaya koyar.

Bu yabancılaşmanın en önemli belirtileri nasıl ortadan kaldırılabilir? Dünya nasıl insancıllaştırılır?

İnsancıllaştırma süreci çoğunlukla çok yüzeysel, yoksullar ve zavallılar için daha iyi bakım olarak anlaşılmaktadır. Bu yüzden insancılık maddi yoksulluğu ortadan kaldırmak, açlık ve cehaleti yoketmek, yaşam seviyesini yükseltmek, politik baskıların zorba biçimlerini önlemek vb. için bir yardım programını indirgenir. Bütün bunlar böyle geniş bir kavramın, en önemli olmasa da önemli bir bölümünü belirtir. İnsancılığın ve insancıllaştırmanın bu tür bir yorumu, modern toplumun temeli için tehlikeli bir durum yaratmaz. Bu süregelen durumun korunmasında çıkarı olanların tümü için anlaşılır bir şeydir. Birçok küçük ülkeyi bağımlı kılma sorununa bir çözüm yolu bulmaya çalışan büyük güçlerin en önde gelen ideologları, sömürünün zorba biçimlerini haklı çıkarmayı, ussallaştırmayı deneyen kimseler değildirler, ve böyle bir tutumun er ya da geç kaçınılmaz olarak ezilenlerin çok şiddetli ayaklanmalarına neden olacağını önceden tahmin etmektedirler. Ekonomi ve politikanın liberalleşmesi için yardım programlarını destekleyenler yoksulluk ve köleliğin belli, hemen göze çarpan biçimlerinin kaldırılmasına katkıda bulunabilirler, ama onlar aynı zamanda temelde insanlık dışı olan bir sistemin savunucuları olabilirler. Eğer genel olarak bugünkü durumdan, hem de bu durumun ayrıntılarının birinden bile hoşnut değilsek, insanın alçaltılmasının bugünkü biçimlerinin köklerini araştırmaya hazır isek, eğer yoksullar ve özürlüler için artırılmış (ve çoğulukla sembolik) bir bakım yerine çok daha derin bir dönüşümün kaçınılmaz olduğuna inanıyorsak, o zaman sorunumuzu daha somut ve daha köklü ortaya koymalıyız, bu durumda köktençi bir insancıllaştırmadan söz etmeliyiz.

Marx evvelce şunu söyledi: "Köktenci (radikal) olmak sorunları (şeyleri) kökten ele almaktır. Ve insanın kökeni insanın kendisidir." "İnsan" terimini her şeyden önce betimsel olarak, sonra değer açısından anlamamız koşuluyla, son tümce bir totoloji (yinelerme) değildir. Buna göre köktenci olmak: insanın sürekli daha büyük ölçüde özgür, yaratıcı, toplumsal, ussal bir varlık ola-

cağı koşulları yaratmak demektir.

Ana sorun: Bu koşullar ne türdendir ve önemine göre sıra düzeni nasıldır?

İnsanı köleleştiren toplumsal güçleri (devletler, ordular, politik ve diğer kuruluşları) kim yaratır ve bunlara yetkeyi kim sağlamaktadır?

Zira toplumsal güçlerin (devletin, politik örgütler ordular ve kiliselerin) bireyi köleleştirdiği doğrudur, bununla birlikte sorun, bu güçleri kimin yarattığı, onlara insanlar üstünde bu yetkiyi kimin verdiğidir.

İnsanın olanaklı olduğu ölçüde çok maddi nesnelere sahip olmaya çalışması durumunda, onun yoksul, baskı altında boş bir yaşam yaşadığı gerçektir. Ama, onu bu tür bir tek yanlılığa, bu tür bir gereksinme yoksulluğuna zorlayan hangi toplumsal mekanizmadır?

Modern toplumda bireyin, kitleler arasında yaşaması durumunda bile, bugün eskisinden daha çok yalnızlık duyduğu bir gerçektir. Soru şöyle olmaktadır: Bunun, bireyin tüm özlemlerinin gerçekleşmemesine neden olan bir toplum için anlamı nedir?

Ve ırkçılık ile milliyetçiliğin artması, toplumun atomlaşması politikada egemenlik, kitle iletişim araçlarının tekelleşmesi, kişiliğin bölünmesi vb. tüm diğer geriliklerin ve yozlaşma süreçlerinin nesnel nedenleri nelerdir?

Hemen hemen yabancılaşmanın bütün biçimlerinin kökleri, ekonomik ve politik güç üzerinde tekele sahip olan toplumsal grupların varlığında bulunmaktadır. Bu tekel, ya (kapitalist sınıfların varlığı durumunda) üretim araçlarının özel mülkiyetine, ya (bürokrasinin varlığı durumunda) nesneleştirilmiş emeğin kullanım haklarının gasbedilmesine ya da her ikisine birlikte dayanmaktadır.

Bu tekelin iki sonucu bulunmaktadır. Bunlardan biri, üreticilerin ödenmemiş emeğinin gasbedilmesi yani şu ya da bu durumda, gizli ya da açık bir biçimde sömürüdür. Ötekisi, diğer insanların toplumsal sorunlar konusunda karar verme haklarının gasbedilmesi —yani az ya da çok zorbaca, gizli ya da açık bir

biçimde politik egemenliktir.

Belli bir gelir ve yaşam düzeyinden sonra sömürüden sözetmenin bir anlamı olmadığını ileri süren görüşe karşıt olarak, sömürü iki etkenin işlevi olarak anlaşılmalıdır. Bunlardan biri emek üretkenliğidir: Üretkenliğin ücretlerden daha hızlı artması durumunda, sömürü oranı da artabilir. Diğer etken, toplumda herhangi bir grubun etkinliklerinin ürününün değerini aşan bir gelire sahip olması durumunda, artı-değerin toplumsal dağılımıdır. Bu bizim —yalnız maddi yoksulluğu büyük oranda ortadan kaldırmış olan gelişmiş modern kapitalist ülkeler için değil, aynı zamanda da kapitalizm sonrası toplumlar için, ve bu da daha güçlü bürokratik yapılar bulunduğu ölçüde— sömürünün az ya da çok gizli biçimlerinden söz edilmesinde haklı olduğumuzu gösterir.

Tüm propaganda bildirilerinin tersine, modern dünyada çok az demokrasi (eğer bu bol bol ve kötüye kullanılan kavram herhangi bir şey anlatırsa) bulunmaktadır. İnsanların büyük çoğunluğunun, önemli karar (verme) süreçlerine katılmak için gerçek olanaklara sahip olmadığı bir gerçektir. Üst düzey toplumsal ve politik kuruluşlarda sözde halkı temsil edenler, ya dev mali harcamalara dayanarak ve güçlü parti mekanizmaları sayesinde ya da seçimlerin, gelenekleşmiş kurallara uygun olarak törensel bir biçimde yapılması ve seçmene yapılan dalavereye dönüşmesi sonucu biçimsellik kazanması yoluyla seçilirler. Her iki durumda, çaresizliğini ve kimi zaman baskı altında olduğunu sezinleyen halkın geriye kalanının tümüne karşı, ayrıcalıklı grupların politik egemenliği gerçekleşir.

Kendisi için salt politik ve ekonomik özne durumunu gasbeden ve bütün geri kalan gruplara nesneler gibi davranan böyle bir toplumsal grubun varlığı insancıllaşamamanın tüm diğer modern biçimlerinin temelidir. Devlet, ordu, politik örgütlenme vb. böyle bir davranışın araçlarıdır. İdeolojilerin çoğunluğunun işlevi, bu olgunun gizlenmesi ve savunulmasıdır. Her egemen düşüncenin egemen grubun düşüncesi, insanlar ve nesneler üzerinde egemenliğin her sömürücü ve zalim grubun başlıca değeri olması durumunda, herkes gereksinmelerini nesnelere ve başka insanlara sahip olmaya indirgemeyi dener.

Üstelik seçimlerin ölçütleri ve çerçevesinin, iletişim araçlarına egemen olanlar tarafından belirlenmesi durumunda, her çeşit ideolojik ve politik propaganda insan gereksinmeleri, karakterleri ve beğenilerinin biçimlenmesinde ve özgürlük konusunda yanılsamaların oluşturulmasında büyük bir rol oynar. İletişim araçları üstündeki tekel, tüm diğer tekellerin korunması ve sağlamlaştırılmasında önemli bir etkendir. Belli bir grubun çok özgül çıkarlarla toplumun bütünü adına konuşmaya girişmesi durumunda, her ne kadar genel toplumsal ereklerle, halkın çıkarları ve erekleriyle yapılırsa da, bu durumda bu kavramlar bile kuşku uyandırır.

Bu koşullarda toplum birlik duygusunu yitirir ve karşıt gruplara, mesleklere, uluslara, toplumsal bilinç alanlarına bölünür — onların hiçbirinde bütünleşme bulunmaz.

Bu nedenle, dünyanın köktenci insancıllaştırılması, her insanın tarihsel olduğu ve etkin olarak tarihin biçimlendirilmesi özellikle toplumsal güçlerin denetimine katılabildiği koşulların yaratılması demektir. İnsanın böyle temelli bir biçimde özgürleşmesinin önemli bir koşulu, her zaman, hangi toplumsal grubun elinde olursa olsun, politik ve ekonomik gücün yoğunlaşmasının ortadan kaldırılmasıdır. Üretim araçlarının özel mülkiyetinin ve sınıf olarak burjuvazinin ortadan kaldırılması bu yönde ilk zorunlu adımdır. Toplumun özel bir grubuna, nesneleştirilmiş emeği dilediği gibi sınırsız kullanmaya olanak veren meslek olarak politikanın aşılması ve ayrıcalıkla bir üst tabaka olarak bürakrasinin ortadan kaldırılması ikinci zorunlu adımdır.

Bu adımların her biri köktenci bir insancıllaştırma için zorunlu koşuldur, ama ancak her ikisi birlikte yeterli koşuldur.

4

Modern dünyanın insancıllaştırılması sorunu, sırf özel ve yerel ulusal topluluklar çerçevesinde değil, aynı zamanda da büyük, çok uluslu bağlamlar çerçevesinde ortaya çıkar. İnsanlığın yaşamının az ya da çok insancıl olabilmesi için, bir kere her şeyden önce onun olabilmesi gereklidir. Hiroşima'dan başlayarak,

insanlık için geniş ölçüde yeni bir durum ortaya çıktı: Evrensel ve sürekli varlıksal güvensizlik durumu. Bununla birlikte, politika ile ilgilenmemek tehlikeli ve saçma olmağa başladı. İnsanın yarattığı güç, herhangi bir toplumsal grup ve herhangi bir ulusal topluluğun ellerinde bırakılamayacak kadar büyüktür. Hiçbir ulus bu gücün tekelini kendisi için istememelidir, çünkü bu güç her şeyden önce bilimin ürünüdür ve bilim, her bir ulusun katkıları farklı büyüklüklerde olsa da birikimseldir. Çoğunlukla kendi çıkarlarını ulusun ve insanlığın çıkarlarıyla özdeşleştiren meslekten yöneticiler ve direktörlerin henhangi bir toplumsal özel grubunun, bütün bir tekel için daha az hakları bulunmaktadır. Tüm önemli toplumsal sorunlarda karar vermenin topluma yabancılaşmış etkinliği olarak mesleksel politikanın varlığı, yalnız yararsız ve zararlı değil, aynı zamanda da son derece tehlikeli olduğu anlaşılmaktadır.

Silahlı zorbalığa karşı ve silahsızlanma ile barış için mücadele bugün, artık insanların ve bütün ulusların tarihin özne ve nesnelerine bölünmemiş olduğu, adım adım toplumsal gücün gasbedilmesinin her biçiminin ortadan kaldırıldığı yeni tip bir toplumsal örgütlenme, yani açık demokratik, evrensel, insansal bir ögrütlenme olması istemi bağlamında gerçek anlamını ve etkililiğini kazanır.

Ancak böyle bir toplumda sürekli bir barış sağlanabilir, ancak böyle bir toplumda insan, toplu intihar endişelerinden kurtulabilir. Ama bu, edilgin olarak ve bekleyerek, bilinmeyen doğal bir gücün bu toplumu yaratmasına bel bağlamak anlamına gelmez, bu bugün her yerde barış için, yükümlülük üstlenmenin hayalcilik ve safdillik olduğu anlamına gelmez. Utopya ve Gerçeklik arasındaki sınır kesin değildir, çoğunlukla dolaylı ve dolaysız şeyler arasında bir ayrıma indirgenir. Olanaklı erekler kimi zaman, insanların kitle halinde ütopik erekler için yükümlülük üstlenmeleri durumunda ancak gerçekleşebilirler. Ve tam tersine —belli tarihsel koşullarda bir erek nesnel olarak gerçekdışı olabilir, ama öyle yoğun insan enerjilerine esin kaynağı olur ki, bunlar olasılıkla beklenmeyen bir biçimde, aktörlerin kendileri için bile tarihsel koşulları değiştirirler.

5

Modern dünyanın insancıllaştırılması sürecinde bilim ve bilimle uğraşan aydın kesiminin rolü nedir?

Bu soruya verilecek cevap, bilimden ne anlaşıldığına, hangi çelişkili eğilimlerinin üstünde durmamıza ve onun sonuçlarını nasıl kullandığımıza bağlıdır.

Bilim tanıma göre, doğruların saptanmasına yönelir. Ama doğruluktan ne anlaşılmaktadır?

Modern bilimde sürekli daha çok dallara ayrılan bir işbölümü ve sürekli daha sınırlı bir alanda uzmanlaşma eğilimleri güçlenmektedir. Bütünüyle soyutlanmış, kesin ve açık olarak belirlenmiş bir sorunun ayrıntılı araştırılmasının sonucu, mantıksal olarak kusursuz kanıtlanmış ve görgül olarak sınanmış olduğunda doğrudur; bununla birlikte bu sonuç, belirli gerçeklik alanının birçok öğelerini gözönünde tutmayan, tamamlanmamış, kısmi bir gerçektir, ve onun insan için anlamı belirsizdir. Böyle tamamlanmamış bir gerçek, onun pratik kullanımı söz konusu olduğunda çok yararlı olabilir: O teknik ya da toplumsal bir sorunun istenilen çözümü için önemli olabilir, eylemimizin etkililiğini artırabilir. Ama bu eylem bütün etkililiği ile insan için ya da insana karşı olabilir. Nükleer silahlanma, atom çekirdeğinin yapısının ilk bilgilerinin tek yanlı gelişiminin sonucudur. En tehlikeli ideoloji, saçmalıklara dayanan ve bilimle kaba bir biçimde çelişkili olan değil, tersine egemen toplumsal grubun çıkarlarının ussallaştırılması ve savunulmasında, tamamlanmamış bilimsel doğrulardan yararlanan ideolojidir. Bilim, sırf uzmanlaştığında böyle bir kötüye kullanmaya karşı güçsüzdür.

Bilimde uzmanlar ile bilimle uğraşan aydın kesimi arasında dikkatli bir ayırım yapılmalıdır. Uzman kısmi bilgi düzeyinde, özel bir sorunun çözümünde genel kuramsal ve yöntembilimsel ilkelerin doğru, kusursuz uygulanması —kısaca tekniğin— düzeyinde kalır. Bilimle uğraşan aydın kesimi eleştirel soru sorar, kuramsal temelleri geliştirir, bağıntılar oluşturur, yeni biçimleri, bütünsel yeni sistemleri genelleştirir, bilimsel sonuçların her birinin derin

anlamını araştırır ve onları çağının kültürel ve felsefi bağıntısına katar.

Bununla bağıntılı olarak da bilimde önemli ikinci bir çelişki bulunmaktadır. Doğruluk salt, bütünüyle nesnel, değer olarak yansız bilgi mi yoksa genel olarak değerlerin gerçekleşmesini sağlayan bilgi midir? Çağdaş bilimde bilimciliğe eğilim çok güçlüdür: Bilimin işlevi, olduğu gibi, doğru olarak betimlemek ve açıklamak olmalıdır; araştırıcının duyumları, çıkarları, görüşleri ve tüm benzeri "usdışılıklar" kesinkes ortadan kaldırılmalıdır. Böyle bir bilim kavramı, bir toplumun orta katmanlarının özellikle aydın kesiminin kendi ereklerine ve değerlerine yabancılaşmasının anlatımıdır. Öte yandan salt olumlu bilgi —toplumun kendi eleştirel bilincine zarar vermesi yanında— sürekli pragmacı bir biçimde kullanılabildiği ve yorumlanabildiği için, bu egemen zümreler tarafından kabul edilebilir görünmektedir.

Olgucu (pizitivist) eleştiricilerin çoğu, felsefe alanında bilmeden az ya da çok, bilimin gerçek işlevinin amacından saptırılmasına hizmet ederler. Bilimin, özünde olguların betimlenmesi ve sınıflandırılması, onların aslına sadık kalınarak hesaplanması ya da salt yorumundan başka bir şey olmadığının (ve başka bir şey olamayacağının) ileri sürülmesiyle, dünyanın insancıllaştırılması için mücadelede olabildiğince elverişli konumlardan birini karşıtlarına terk ederler.

Gerçekte, aydınlar ve yaratıcılar bilim alanında değer yönelimi olmayan, bugünkü duruma karşı eleştirel bir çizgisi bulunmayan kimseler değildirler. Onlar düşünsel etkinliklerinin ürünlerinin nasıl yorumlandıklarına, hangi anlamı kazandıklarına, pratikte nasıl uygulandıklarına ilgisiz değildirler. Bu suretle yüzyılımızın bütün önde gelen fizikçilerinin (Einstein, Bohr, Planck, Heisenberg, Schrödinger, Born, De Broglie), felsefeciler olmaları ve onların çoğunun, ayrıca öğrenci ve izleyicilerinin faşizme, atom enerjisinin kötüye kullanılmasına, kimyasal ve bakteriyolojik savaşlara vb.ne karşı toplumsal yükümlülük üstlenmeleri açıklanabilir. Öte yandan, öndegelen tarihçi ve ekonomistler sırf modern toplum sistemlerini betimlemek ve açıklamakla kalmadılar, aynı zamanda onlara karşı kendi bakış açılarını da açık olarak belirttiler. Genel

olarak bilimsel doğruluk, her şeyden önce onun varsaymış olduğu değerlerin ve gerçekleşmesine yönelmiş olduğu eğilimlerin ışığında gerçek anlamını kazanır.

Buna göre bireşimsel olarak kavranılan ve insancıl düzenlenmiş bilim, sadece bilgi ve bilmek değildir. (Bunlar teknik gelişmenin karşı çıkılamaz koşuludur ve gelişmiş ülkelerde olduğu kadar gelişmemiş ülkelerde, bunlar olmadan ne maddi ne de tinsel, insanın özgürleşmesinin en temel biçimi bile tasarımlanamaz.) Ayrıca bilim felsefe ile birlikte, daha doğrusu onun kendi temeli olan insancıl felsefe ile birlikte insancıllaştırma sürecinin bütününün yönünü göstermeli, insanın alçaltılmasının varolan tüm biçimlerini sırf aydınlatmakla kalmamalı, aynı zamanda da eleştirel olarak değerlendirmeli, insancıl bir yarın için bugün varolan olanakları somut olarak göstermelidir. Hangi toplumda olursa olsun, herhangi bir zamanda bilimle sürekli uğraşanların tümünün, pratikte ortaya çıkan bütün zorluklarıyla birlikte bilimin böyle bir konsepsiyonunu kabul etmeye yetenekli oldukları yanılsamasına düşülmemelidir. Her toplumda bilim adamı olarak çalışanların bir bölümü, salt uzman rolünü ya da bugünkü düzenin açıkça savunuculuğu rolünü isteyerek kabul eder. Bu yüzden, bugünkü durumda iyice yerleşmiş ve gelecekte özellikle kendi konumuna ilişkin değişimler istemeyen tüm toplumsal güçlerin direnişi kaçınılmaz olduğu için, bilim adamlarının saflarında bir kutuplaşma kaçınılmazdır.

Bilimsel bir tez ne kadar bilgilendirici ve zengin içerikli olursa, o kadar çok başka tezleri yadsır ve o kadar daha sert eleştirilere maruz kalır. Beklenilen sonuçları veren doğrular, çoğu zaman egemen inançlarla çelişkiye düşen, karşılaştığı bütün eleştirel denemelerden geçmiş olan doğrulardır.

Öte yandan, bilimsel ve felsefi bir çözüm ne kadar insancıl olursa, o kadar çok belli özel çıkarları sarsar ve toplumun tutucu güçlerinin direnişi de o kadar daha şiddetli olur. Yararlı sonuçlar veren çözümler, büyük direnişlere yol açmış olan bununla, birlikte gerçek olanaklara ve gerçek insan gereksinmelerine uygun olduğu için bu direnişleri yok etmiş olan çözümlerdir.

Özyönetimin Anlamı

Paris Komünü ve Marx'ın onu çözümlemesinden seksen yıl sonra, sosyalist hareket unutulan özyönetim düşüncesini yeniden ortaya çıkardı. Batıda hemen hemen sosyalizm için zamanın artık geçmiş sanıldığı, onun azgelişmiş ülkelerin endüstrileşmesinin özgül yolunun başlıca pratiği ve kuramı olarak göründüğü bir anda, o derin insancıl değerini, evrensel, tarihsel önemini elde etti. Demokrtik sosyalizm yani özyönetimli toplum, her şeyden önce köktenci olumsuzlama ve nihayet kapitalizmin köktenci insancıllaştırılması anlamına gelir; bundan dolayı kapitalizm sonrası toplumların başlangıç ve geçiş biçimlerinin gelişiminin kaçınılmaz yoludur.

Bununla birlikte, özyönetim ilkelerinin yeniden bulunması ve olumlanması kendilerini Marx'ın izliyicileri ve sosyalizmin kurucuları olarak kabul eden pek çoklarının şiddetli bir direnişiyle karşılaştı. Bununla ilgili ayrıntıların bir bölümü, toplumun sosyalist dönüşümünün başladığı bazı ülkelerin ekonomik ve toplumsal koşullarında aranmalıdır. Gerçek özyönetim, toplumsal süreçlerin bütünlüğünü kavrayan, kişisel ve genel çıkarların göreli bağımlılığının bilincinde olan, genel insansal anlamda belli idealleri temel alan yeterli sayıda, ussal, toplumsal ve insancıl kişiliklerin varlığı ile koşullanmıştır. Gelişmemiş, özellikle kırsal bir topluluk yeterli oranda böyle kişilere, hem de onları oldukça çabuk oluşturma koşullarına sahip değildir. Bu nedenle böyle bir toplumun kendi gelişiminde, seçkin bir kadronun, en iyi durumda devrimci bir kadronun, kitlelerin en büyük seferberliğiyle hem de zorunlulukla bütün bu ön koşulları: endüstri, işçi sınıfı, aydın

kesimi, eğitim sistemi ve kitle kültürünü oluşturduğu aşama kaçınılmazdır. Bu ön koşulların bulunmaması durumunda, özyönetim genel bir çözülme gösterebilir. Bununla birlikte belirleyici sorun şöyledir: Bu ön koşullar gerçekleştiğinde, seçkin zümre ahlaksal güçleri ve tutarlılığı kendinde bulacak, başlangıçtaki devrimci ideallerini izleyecek ve sosyalist devrimin önemli bir bölümüne, özyönetimin gerçekleşmesine geçecektir, yani adım adım egemen zümre olarak kendini ortadan kaldıracaktır. (Eğer anlığa sahipse, bu onun anlıksal katman olarak varlığını sürdürmemesi anlamına gelmez.) Ya da on yıllarca dev güç yoğunlaşmasını kendi ellerinde toplayarak, sırf toplumun niteliğini öyle değiştirecek ki seçkin zümre kendini sosyalizmle özdeşleştirecek ve ele geçirdiği politik ve maddi ayrıcalıklara sürekli daha sıkı sarılacak ve tarihsel süreçlerin demir eli olarak kalacaktır.

Böylelikle, özyönetime karşı ekonomik ve toplumsal direnişe bir de politik direniş katılmaktadır: Az ya da çok ileri düzeyde bürokratlaşma ve politik yabancılaşmanın karakteristik olduğu politik bir yapının varlığı.

Özyönetim üstüne farklı görüşler, yalnız ekonomik ve toplumsal gelişmenin belli bir düzeyi ile değil, aynı zamanda belli bir toplumsal birliğin bürokratlaşma düzeyi ile de koşullanmıştır. Örneğin bugün Çin, toplumsal ve ekonomik verilerinin henüz olgunlaşmamış olması sonucu, toplumsal özyönetime sahip olmayabilir.[1] Bununla birlikte perspektif olarak, geleceğe ilişkin ama şimdiki durumda harekete anlam veren bir erek olarak özyönetimin, Çin'in programında bulunmasının normal olup olmadığı sorunu ortaya çıkmaktadır. Bununla bağıntılı olarak, her ne kadar sırf en güçlü ve en büyük ekonomik topluluklarla ilişkili olsa bile, işçi özyönetiminin uygulanmaya başlaması için, bugünden hangi adımların atılması sorunu ortaya çıkmaktadır. Bu sorunu çözecek yerde, özyönetim ilkesi bütünüyle revizyonist olarak yerilmekte ve bu ilkenin bütününde içerilen süreçler adım adım —devletin zayıflatılması, göreli ademi merkeziyet, planlamanın karakterinin değiştirilmesi vb. gibi— kapitalizmin restoras-

1. Burada Çin'in 1968 öncesi durumu gözönünde tutulmaktadır. (ç.n.)

yonu olarak nitelendirilmektedir.

Sovyetler Birliği'nde uzun süredir, özyönetimin gerçekleşmesi için tüm nesnel koşular bulunmaktadır. Ama buna rağmen, ona belli bir kuşkuyla bakılmakta ve ancak son zamanlarda, onu çok sınırlı bir çerçevede araştırma ve denemenin yararlı olacağı kabul edilmektedir.

Özyönetim düşüncesini yeniden bulmak ve gerçekleşmesine (tek başına) başlamış olmak tarihi onuru Yugoslavya'ya aittir. Ama bundan, maalesef bürokrasinin burada önemsiz bir güç durumuna düştüğü sonucu çıkmaz. Özyenitim, resmi kuramda ve kamu oyunda yüklenen tüm önemi yanında, henüz gerçekten olması gerektiği gibi gelişemedi, o sürekli bürokratik öğeler tarafından bozulmakta ve engellenmektedir; onun maddi temeli henüz zayıftır ve en önemlisi: o henüz devletin yanında varolan bir kuruluş olarak anlaşılmamaktadır, o şimdiye kadar yalnız toplumsal gücün yerel organlarını kapsamaktadır. Biz, bizde toplumsal özyönetimin henüz tam olarak gerçekleşmemiş olduğunu ve onun gerçek anlamının anlaşılmadığını gösterir. Bu anlamı açıklamak, özyönetimin politik ve felsefi koşullarını, her şeyden önce politik yabancılaşma ve bürokrası kavramlarını açıklamak demektir.

Sosyalizmde Politik Yabancılaşma

Sözcüğün en geniş anlamında politikadan, insanın, önemli kamusal, toplumsal süreçleri düzenleyen ve yönlendiren tüm karar verme ve gerçekleştirme etkinliklerini anlıyoruz. Marx, sınıflı toplumda politikayı, yabancılaşma alanı olarak çok doğru biçimde saptadı. Ahlak, bilim ve felsefeden yalıtılmış, bütünüyle kendi tikel konumu ve onun sorumluluğunu üstlenen sınıfların, çıkarlarıyla koşullanmış kısmi toplumsal bilinç olarak o, pratiğin, bireyin kendi insansal varlığının gerçekleşmesinin gerçek olanaklarının sürekli bulunmadığı bir biçimidir.

Kapitlasit toplumun egemen sınıfının ortadan kaldırılmasından sonra politikada neler olur? Burjuvazinin politik ve ekonomik

gücünün ortadan kaldırılması devrimci süreci devam ettiği ölçüde, önemli değişmeler olur: Eski toplumun devlet aygıtı çöker, burjuva partileri kaybolur, politika çok büyük bir önem kazanır, zira politikanın sorunu, yani merkezileşmiş devrimci düzenleme ve yönetimin sorunu hem ekonomik hem de bilimsel, kültürel, sanatsal olacak ve özellikle en önemlisi, halkın çok geniş katmanlarının politik olarak etkinleşmesine ulaşılacaktır: İnsanların büyük bir çoğunluğu eski toplumun politik yokoluş sürecine doğrudan katılır, ya da en azından daha sonraki gelişmenin kendi konumuna bağlı olduğu duygusuna sahiptir.

Ama arkasından, başarılı devrimci dönüşümden sonra ne kadar çok zaman geçerse sınırlı bir yönetici grubunun elinde karar gücünün, o kadar çok yoğunlaşması eğilimi sürekli belirgin olarak açığa çıkar. Her ne kadar başkaları adına karar verseler bile, bu çoğunlukla onların onayı ile, kimi zaman onların gerçek ya da potansiyel (gizligüç) destekleriyle olur. Ama toplumda günün birinde, birilerinin sürekli kararları veren ve uygulayan politik özneler, diğerlerinin bu kararları onamaya ve bunlarla uygunluk içinde davranmağa çağrılan sürekli politik nesneler olduğu böyle keskin bir ayrılık ortaya çıkar çıkmaz, politik yabancılaşmanın tüm önemli eğilimlerini meydana çıkarmak artık zor değildir.

Demek ki:

1. İnsan, kendi yarattığı ve kendi adına işlev yapan politik kuruluşlarda, devlet, parti vb.'nde denetimini yitirir. Bununla onun güçsüzlük duygusu açıklanabilir: O politik süreçlerin bütünleyici öğesi değildir ve şeylerin gelişme biçimi üstünde bir etkisi yoktur. Bununla onun güçsüzlük duygusu açıklanabilir. Onun —seçimler gibi— etkinliğinin beklenildiği olaylar dahil olmak üzere poitik olaylar anlamını yitirir, çünkü gerçek bir seçim yoktur ve bireylerin oylarının hiçbir rolü bulunmaz. Bu nedenle politikanın anlıksal ya da coşkusal doygunluk sağlaması son bulur —ondan uzaklaşılır ve ilgisiz kalınır. Böyle bir durumda ahlaksal alçalma ve politikada yükümlülük üstlenmeyi yararı için ellerinde bulunduranlarda politik davranış normlarının düşmesi ortaya çıkar. Bu du-

rumda çoğunlukla korku, endişe, başarma hırsı politik etkinlik için asıl güdüler olurlar.

2. Bürokrasinin egemen olduğu bir toplumda insan, ister egemen olanların, ister egemenlik altında bulunanların üyesi olsun, diğer insanlara yabancılaşır. Birinci durumda (egemen olanlara ilişkin olması durumunda), yakın ilişkiler sürdürmek istediği kimseleri seçmek suretiyle, onda tipik, insancıl olmayan bir duygu gelişir, onun için asıl önemli olan bir başka insanın ne olduğu değil, tam tersine hangi işlevi bulunduğudur. İnsan insanla değil, ama işlev işlevle birleşir. İkinci durumda, her şeyin politikaya bağımlı olduğu ve yükseliş ve düşüşünün, çoğunlukla başkalarının da benzeri rolleri oynadığına inandığı için, ona uygun olmayan rolleri üstlenmesi durumunda, onun hakkında politik kuruluşlarda ne düşünüldüğü ile ilişkili olan toplumda, politikaya isteksiz bireyler ortaya çıkar. Yapay davranışlar, ikiyüzlülük ve güvensizlik ortamında pek çok insancıl ve candan insanlararası ilişkiler belli bir biçim almadan sönüp gider. Bükokrasinin çok etkili olduğu toplum biçimlerinde (Stalin döneminde), birey politik görüşlerini kendi ailesinin bireylerinden bile gizli tutmak zorundaydı.

3. Bürokrasinin egemen olduğu bir toplunda, politik etkinlik yaratıcılığını yitirir. Bu nedenle politika ile uğraşanlar çok önemli gereksinmelerinden birine, kendi insansal davranış biçimlerinin önemli bir olanağına yabancılaşır. Sonuçları önceden kararlaştırılmış tartışmalar, önceden belirlenmiş adayların seçimleri, hiçbir etkisi bulunmayan ve sırf özgül bir alışkının bir parçası olduğu önceden bilinen eleştiriler, bütün bunlar politik etkinliğe salt bildirgesel bir nitelik kazandırır, onu alışılagelen, boş bir biçimciliğe dönüştürür. Bu yüzden de hiçbir yerde, bürokratik politik aygıtın işlemesinde olduğu kadar, tinsel kofluk ve sıkıntılı tekdüzelik yoktur, hiçbir yerde böyle çok klişeleşmişlik ve basmakalıp şeyler bulunmaz.

4. Son olarak tüm bu koşullar, insanın politik varoluşu ile onun gerçek, olanaklı varlığı arasında tam bir kopuşa yol açar. Bu çelişkinin bir biçimini alçalmışlığının bilincinde olan, oportünist ve

bürokratik varoluşunun, onun olabileceği ve olması gerektiği seviyenin oldukça altında olduğunu bilen kimselerde buluruz.

Kendi "benliğini" yitirmenin bir başka biçimini sezarcı politik yapılarda buluruz. Sosyalizmin tarihi, sosyalizmin bürokratik başlangıç evrelerinde bu tür yapıların çoğunlukla ortaya çıktığını yazmaktadır. Toplumsal ruhbilimciler bu sürecin doğasını açıkladılar. Nesnel tarihsel olarak koşullanmış, üstelik elverişli propaganda aracı ya da buna benzer birşey olarak oluşturulabilen gözdağına karşı duyarlık, kitlelerin önderle güçlü, etkili bir biçimde özdeşleşmesine ve önderi körü körüne ve bağnazca izlemesine yol açar. Ayrıca bireylerde belli bir gerileme ve kimlik yitimi ortaya çıkar. Giderek gelişmek ve bireyselleşmek yerine, birey kendini, gereksinmelerini ve gizligüçlerini unutur, kişisel sorumluluğunu üzerinden atar, bütünüyle körü körüne ve usdışı bir biçimde önderin emrinde olan kitlenin bir öğesi olur.

Bu çözümleme, sosyalizme yönelen kapitalizm sonrası toplumlarda, devrimci seçkin zümrenin bürokrat bir katmana dönüşmesi ve kalıcı bir biçimde insanların politik özne ve nesnelere bölünmesine çaba göstermesi durumunda, politik yabancılaşmanın çok etkili biçimlerinin olanaklı olduğunu göstermektedir.

Şimdi sıra, önceki bölümde anlaşıldığı varsayılan bürokrasi kategorisini açıklamaya gelmiş bulunuyor.

Bürokrasinin Niteliği

Bürokrasi, geçiş toplumuna uygulanmasında şüphesiz bir genelleme kazanmış olan bir kavramdır. Kapitalist toplumda bürokrasi, kendini az ya da çok, devlet aygıtını oluşturan ve iktidarı kullanan toplum grubuyla özdeşleştirebilen uzmanlar ve yürütme organlarının bir mekanizmasıdır. Marx hem de Lenin —birincisi Fransa'da iç savaşın çözümlemesinde, ikincisi özellikle geç yazılarında— başarılı politik bir devrimden sonra, utkulu işçi sınıfının önderlerinin saflarında yeni bir bürokrasinin biçimlenmesi tehlikesinin bilincindeydiler. Buna rağmen, Lenin'in ölümünden pek az bir süre sonra Stalin, bürokrasi kavramının an-

lamını değiştirdi —bundan böyle, bazı görevlilerin sıradan insanlara ve onların sorunlarına belirli umursamaz, papazvari, alışkanlık haline gelen, şekilci tutumu bürokratik olarak adlandırıldı.

İlk olarak stalinizmin eleştirisi, bürokrasi sorununu tüm politik gücü ellerinde toplayan ve tekelleştiren bir toplumsal grup olarak bürokrasi sorununu yeniden gündeme getirdi. Ama, Stalin'in eleştirisi olarak adlandırdığımız farklı, az ya da çok devrimci anlayışların bütününün de kendi zaafları bulunmaktaydı. Bir kere her şeyden önce, bürokrasi kavramı doyurucu bir biçimde açıklanmadı —çoğunlukla hiçbir çözümleme denemesine bile girişilmemektedir. Üstelik çoğunlukla bürokrasiden öfkeyle sözedilir ve bu da belli bir dereceye kadar kendileri bürokrat olanlar tarafından yapılır: Öyle ki, kimi zaman bürokrasinin herkesin mücadele ettiği, ama hiç kimsenin belirlemeye çalışmadığı bir hayalet olduğu izlenimi edinilir.

Öte yandan bürokrasi kavramının genişletilmesinde bazen o kadar ileri gidilir ki, o , toplumsal süreçleri yöneten ve yönlendiren her toplumsal grupla özdeşleştirilir. Bu anlamda politikanın kendisinin bürokrasi olduğu ya da en azından onu yarattığı ve bürokrasinin toplumda merkezi planlamanın işlevinin varlığına zorunlu olarak bağlı olduğu söylenir. Burada politika merkezileşme ve planlama diyalektik olmayan bir biçimde kullanılmaktadır. Gelişmiş sosyalist toplumlarda da bütünlüğü açısından merkezi toplumsal organlar düzeyinde yönetim ve yönlendirme işlevi bulunacaktır. Bu olmadan, Marx'ın geçiş toplumunun önemli karakteristiklerinden biri olarak söz ettiği, toplumsal üretimin ussal denetimi düşünülemez.

Bu güdüm, işlevlerini ellerinde tutanlar sırf bu nedenle bürokrat olamazlar, bu anlamda özyönetim politikasını, bürokratlaştırılmış politikadan ayırt ederiz. Politik bürokrası, meslek olarak politikayla meşgul olan, kitlelerin denetiminden kurtulmuş bulunan, sınırsız gücü nedeniyle nesneleştirilmiş emeğin dağılımı üzerinde daha büyük yada daha küçük orandaki maddi ayrıcalıklarını pekiştiren sürekli ve bağlaşık bir toplumsal gruptur. Bu üç koşulun her biri zorunludur, ama ancak her üçü birlikte, bürok-

rasinin varlığı için yeterli koşulu oluşturur.

1. Politikanın meslekleşmesi yalıtılmış kapalı ve toplumun geri kalanına oranla daha çok dayanışma içinde olan bir toplumsal tabakanın oluşturulmasında ilk adımdır. Bu anlamda bürokrasi, devrim sürecinde onu ortadan kaldırmaya girişmiş olan toplumsal tabakadır. Sınıf olarak burjuvazinin ortadan kaldırılmasından sonra, bürokrasi dışında tüm toplumsal tabakalar politikanın herkese açık, genel kamusal bir etkinlik biçimine, ahlaksal, adil, felsefi ve bilimsel olarak oluşturulmuş bir etkinliğe dönüştürülmesine ilgi duymaktadırlar —Toplumsal bilinç ve etkinliğin özel, kısmi alanından ussal ve insancıl pratiğin bir etkenine dönüşecektir. Bürokrasi, politikanın kısmileştirilmesi ve yalıtılmasının maddi taşıyıcısıdır, bu nedenle alışılagelen, mesleki, yabancılaşmış politikanın ortadan kaldırılmasının bu gibi süreçlerine şiddetle karşı çıkar.

2. Bürokrasinin, onun adına yönettiği kitlelerden bağımsızlaşması, seçimlerin salt bir biçim sorunu olması, seçmenlerin sorumluluğunun parti kurulları tarafından üstlenilmesi, hem de —seçmenlerin atomize edilmeleri, birbirlerinden yalıtılmaları, ve tek başlarına güçsüz olmaları basit nedeniyle— seçmenlerin görevden alınmalarının söz konusu olmamasından ileri gelmektedir. Böyle bir toplumda çoğunluk, ekonomik ve politik nitelikli temel süreçlerde tarihin nesneleri olma durumundadır. Tarihin nesneleri olan onlar, görünürde ortaklaşa ve bürokrasinin aracılık ettiği istemlerin gerçekleşmesi için gerekli maddi enerjiyi sağlayan kitledir. Böylesi koşullarda bürakrasi gerçekten biricik tarihsel öznedir. Bürokrasi, ortaklaşa istemlerin onda özbilinç ve pratik uygulanmaya neden olduğu proleteryanın bir parçası olmaktan oldukça uzak, proleteryanın ve toplumun diğer kitlesinin, bürokrasinin istemlerini kendi istemleri olarak benimsemelerini ve onların gerçekleşmesinin aracı olmalarını başarır. Bununla birlikte bu, tinin cisimleşmesinin en gelişmiş, en ince biçimidir. İnsanlar, hiçbir zaman bugünkü kadar etkili bir biçimde maniple edilmediler. İnsanlar hiçbir zaman iletişim sistemlerinin olağanüstü yetkinleşmesi, propaganda yöntem ve biçimlerinin pekiştirilmesi nedeniyle, onlara tıpkı nesneler gibi davranıldığının bu

kadar az bilincine varmamışlardı. Buna göre bürokrasi, artık politikada bürokrasinin aşılmasının önemli ön koşullarını yaratmaya başlamış olan bir toplumda cisimleşmenin taşıyıcısıdır.

3. Bürokrasi, nesneleştirilmiş emeğin kullanım ve dağılımının karar tekeline bütünüyle sahiptir. O, bu tekeli kendisi için, çeşitli maddi ayrıcalıklar sağlamak için, olabildiğince sömürür. Üstelik her ne kadar tarih, alçak gönüllülük ve çileciliğin özel durumlarını yazsa da, bunlar rastlantısal değildir. Toplum tabakası olarak bürokrasi, artık devrimci, insancıl idealleri olmayan ve insansal gereksinimleri az gelişmiş olarak kalmış olanların saflarından oluşur. Toplumsal güce sahip olma gereksinmesi, bürokrasi için yaşamsal bir gereksinmedir. Ama bu güç, ancak nesnelerin sahiplenilmesi ve sınırsız kulanımıyla elde edilir. En pahalı arabalar, klasik mobilyalar, özel şoför vb. herşeyden önce bürokrasi için statü simgeleri, onun gücünün ölçüsüdür. Öncelikle, dolaylı özel mülkiyet eğilimi ve kullanım gücüne egemen güdüler, ikinci bürokrat nesilde ortaya çıkarlar. Başlangıçtaki tipik, ideolojik bakış açısı daha sonra utanmazca ve ikiyüzlü bir bakış açısı olacaktır. Henüz yeni biçimlenmiş bürakraside, sömürü ilişkilerinin savunusu ve ussallaştırılması denemesi bütünüyle açık değildir. Sömürünün bilinçli yeni bir biçimini gizlemek, için şimdi artık kendi sözlerine bile inanmaz, ama onları pragmatik olarak kullanır. O halde, üretim araçlarının özel mülkiyetinin ortadan kaldırılmasının, sömürünün ortadan kaldırılmasına yeterli olmadığı anlaşılmaktadır. Görece daha gelişmemiş üretici güçlerin ve maddi nesnelerin eksikliklerinin, olanaklı olduğu ölçüde çok maddi nesnelere sahip olma güdüsünü yarattığı ve özel toplumsal grup, nesneleşmiş emeğin dağılımı üstünde tekele sahip bulunduğu sürece, bu grubun artı-değerin bir bölümünü, toplumsal gereksinmeler için değil, kendi gereksinmeleri için kullanması olanaklıdır. O halde, toplumun tüm diğer sömürü gruplarının artık ortadan kaldırılmış oluğu bir toplumda bürokrasi, sömürü ilkesinin taşıyıcısıdır.

Bürokrasi kavramı, burâda belirtildiği gibi kuramsal bir kavramdır. Basitleştirilmiş bir biçimde o, gerçekte farklı gelişme aşamalarında bulunan ya da sadece ortaya konulan karakteristiklerin

bazılarına sahip olan bir görüngünün gelişmiş, tam bir biçimi anlamına gelmektedir. Demek ki, buna göre, bir ülkenin somut görgül gerçekliği söz konusu olduğunda zaman zaman bürokratlaşma eğilimi ve yukarıda ortaya konulan görüşleri belli ettikleri ölçüde çok bürokrat oldukları üzerinde durmamız gerekir.

Bürokrasiyi, sosyalist ülkelerdeki meslekten politikacılarla özdeşleştirmek yanlıştır. Bürakratlar, iktisat, bilim ve sanat alanlarında yöneticler ve örgütleyiciler arasında da bulunmaktadır. Ayrıca, özyönetim sisteminin gelişen gerçekleşmesiyle bürokrasinin aşılması doğrultusunda etki eden politikacılar vardır, bunun yanında kişiliklerinde bürokrat ve devrimcinin birbirleriyle mücadele ettiği, hiç de az olmayan politikacılar da bulunmaktadır.

Öte yandan, politik erek kavramıyla, yürütme gücü aygıtı anlamında bürokrasi kavramının birbirlerinden ayırt edilmesi için hiç bir neden bulunmamaktadır. Belli toplumsal koşullarda, yukarıda ayrıntılarıyla açıklamaya çalıştığımız bürokrasi kavramı, toplumsal gücü ellerinde tutanlara, yani herşeyden önce toplumun üst kademelerine dayanmaktadır.

Özyönetimin Anlamı

Toplumsal özyönetim, sözde devlet sosyalizminin, ondan ayrılmaz eğilimleriyle birlikte bürokrasinin diyalektik olumsuzlanmasıdır.

Bununla birlikte, özyönetim şu anda, bizim ülkemizde olduğu gibi, başlangıçdaki tarihsel olarak belirli biçimlerine indirgenemez. Bu, onun herşeyden önce, toplumsal gücün yerel organları ve işyeri düzeyinde üretim ilişkileriyle sınırlanmaması anlamına gelmektedir. Bürokrasinin bütünüyle ve kesin olarak üstesinden gelinmesi ancak, özyönetim en üst kademeleri kapsadığında, merkezi devlet organları, özyönetim organlarına dönüştüğünde olanaklıdır. İkinci olarak, özyönetim aslında, ekonomik ve politik bir görüngü olmakla birlikte, sırf bu değil, aynı zamanda da toplumsal yaşamın bütününde etkisini gösteren bir dizi teknik, toplumsal ve kültürel koşullar ve sonuçları bulunan bir görüngüdür. Bu-

nun gerisinde toplumun ve insanın köktenci, diğer yeni bir konsepsiyonu, bürokrasinin onun yardımıyla varlığını ussallaştırmayı denediği felsefi görüşlerle köktenci bir karşıtlık içinde olan felsefi görüşlerin bütünsel bir yapısı bulunmaktadır.

Bu felsefi yapının, belirgin bir biçimde formüle edilmesine, özyönetim kavramının çözümlenmesiyle başlayabiliriz.

Özyönetim, yönetim işlevinin toplum dışındaki herhangi bir güç tarafından değil, tersine toplumsal yaşamı bütün biçimleriyle yaratan üreticilerin kendileri tarafından yerine getirilmesi demektir. Özyönetim, toplumun tarihsel özne ve nesnelere, egemen olan ve yönetenlere, hilebaz toplumsal anlayışa ve onun insan biçimindeki fiziksel araçlarına sürekli ve kalıcı bölünmesinin aşılması demektir.

Burada kullanılan özyönetim kavramı, Marx'ın insancıl düşüncesi bağlamında, ussal ve devrimci yönetim anlamına gelmektedir. O varolanın nesnel, eleştirel çözümlenmesine, toplumsal hareketin gerçek olanaklarının bilgisine, belli bir erek yönünden en uygun olan böyle gerçek olanakların seçilmesine dayanması anlamında ussaldır.

Yönetim sürecinin bütününde, ussal karara ölçüt olarak hizmet eden ana erek, yoksuluk ve baskının tüm biçimlerinin yok edilmesi ve her bireyin gerçekten insancıl bir toplumda, çok yönlü zengin bir yaşama ulaşmak için kurtuluşudur. Bu erek devrimcidir, demek ki bu ereğe göre anlam kazanan tüm yönetim de devrimcidir. Bununla birlikte, sözcüğün salt tarihsel olmayan anlamında eksiksiz bir devrim söz konusu değildir. Erek bütünüyle, insan gereksinmelerinin ve insanın yoksulluk içinde bulunmasının belli tarihsel biçimleriyle belirlenmiştir. Ana erek ya da "gelecekteki erek", ancak belli tarihsel bir çağ ile bağıntılıdır. Bununla birlikte, ereğin bilincine dayanarak ve toplumun gerçek durumunun bilgisini izleyerek, atılacak pratik adımları saptamak ve böylece tüm pratiğe devrimci bir yön vermek yeterlidir.

Elbette, özyönetim her bireyin doğrudan yönetime katılması anlamına gelmez. Bu tür dolaysız özyönetim ancak, işyerlerinde, semt topluluklarında, okullarda vb. toplumsal temel örgütlenmelerde olanaklıdır. Özyönetim, yönetim işlevlerini daha geniş top-

lumsal örgütlenmelerde, gerçekten halkın istemlerini ifade eden bireylerin sıra ile yerine getirmesi ve işlevleri, bireyleri ara sıra bile olsa maddi ayrıcalıklar ele geçirmek ya da toplumda üstün bir statü elde etmesine olanak sağlamaması anlamına gelir. Özyönetimin geliştiği bir toplumda, adayların kişisel uygunluğu ve yeteneklilik ölçütü —anlayış, bilgililik, ahlaksal bütünlük, becerikliliik— sürekli daha çok ağırlık kazanır. Bürokratik toplumda yönetme işlevi, bu işlevi yerine getirene belli bir otorite sağlar. Bu nedenle otorite ancak, politik bir işlevle görevlendirilmek için elde edilmelidir.

Ussal ve devrimci özyönetimin böyle bir konsepsiyonu, politika kavramının köktenci bir dönüşümüne yol açar. O, salt özel bir mesleğin konusu olmaktan çıkmıştır, artık o, yalıtılmış, kısmi, toplumsal bir etkinlik değildir. Özyönetim koşullarında, politikanın pratikçiliği, onun bir yığın ahlakdışılığı ve sahte karakteri yok edilir. İnsancıl felsefe ona, belli başlı devrimci ereklerin bilincini sağlar, o artık felsefi olacaktır. Bilim ona, gerçek durum ve onun eğilimlerinin bilgisini sağlar. O, artık bilimsel olacaktır. Seçilen araçların ereklere upuygun olması için politik davranışın kendi açısından, başlıca ve kabul edilmiş olan insancıl değerlerin yerini tutan, ahlak normları ile uygunluk içinde olması gerekir. Politika artık ahlaksal olacaktır. O zamanla kendi türünde de bir sanat olacaktır, çünkü onun kendi alanında, güzellik ve duygulanıma ölçü olarak, düşünsel tek düzelik ve kabalıklardan daha yüksek bir değer biçilmemesi için hiç bir neden bulunmamaktadır.

Toplumsal bilincin bütünleştirilmesinin böyle bir süreci, insanın eş zamanlı bireyselleşme ve toplumsallaşma sürecine koşut olarak gelişir. Bunların her biri insanın temel, maddi gereksinmelerinin giderildiği, gerçek bir kültürün herkese ulaşabilmesinin sağlandığı, eleştirel ve insancıl bir özbilinç adına durmaksızın, her varolan tarihsel biçimin diyalektik aşılmasına yol açan yeterli oranda sağlam güçlerin var olduğu, teknik olarak çok gelişmiş zengin bir toplumu varsayar.

Özyönetimin, batıda çok gelişmiş ve görece zengin ülkelerde değil, görece geri kalmış yarı köylü bir ülkede gerçekleşmeye başlamış olması tarihin cilvesidir. Bundan bir yandan bizde,

özyönetimin daha uzun süre tam olarak gerçekleşmeyeceği ve özyönetim biçimlerinin bu sürede uygun düşen içeriği kazanacağı sonucu çıkar. Öte yandan bu paradoks, bütün toplumu en uygun tarihsel olanakların gerçekleşmesi yoluna ulaştıran güçlü, eleştirel, insancıl, bilinçli bir kuvvetin batıda mevcut olmamasıyla açıklanabilir.

Marksist kuram için, onun hemen gerçekleşmesi değil, özyönetimin nesnel olanaklılığı tezi önemlidir. Özyönetim kavramının kendisi bile, insanların tarihlerini belli koşullarda, belirli nesnel olanakların sınırları içinde kendilerinin yaptıklarını varsayar. Buna göre özyönetim kavramı, onda zorunluluk ile özgürlük, yasa ile rastlantısallık arasında oluşturulan derin ayrılıkların aşılmış olduğu açık, etkin bir tarih anlayışını varsayar. Bu bakımdan bürokrasinin felsefesi, onun pratiğinden önemli ölçüde farklıdır. Bürokrasi, geçmiş, gelecek ve salt determanizm söz konusu olduğunda iradeciliği savunur. Bilimsel bilgilere sahip olmadığı, bilim adamlarına yeteri kadar güvenmediği ve son olarak en ussal nesnelerin gelişimine, en uygun kararlar onun çıkarlarına çoğunlukla karşıt olduğu için, bürokrasi herşeyden önce geleceği ilişkin kararlarını ussal olarak oluşturmaya asla girişmez; o olsa olsa, gelecek için kararlarına, klasik yapıtları dilediği gibi kanıt göstererek otorite sağlar. Bunun için o, geçmişte yapılan herşeye kaçınılmaz zorunluluk damgası yapıştırır. Her iki durumda da, gerçek olanak temel kavramının hiç bir anlamı bulunmaz. Tarih bürokrasinin, hiçbir zaman sırf hata işleme olanağının olmadığı düz çizgisel bir süreç olarak kavranılır.

Ancak tarih, önceden hiçbir şeyin bütünüyle kesinleşmiş olmadığı açık ve çok yönlü bir süreç olduğundan şu sorun ortaya çıkar: Özyönetim kargaşa ve çözülmeye, ilkel güçlerin egemenliğine, toplumun belli başlı sorunlarının kötü ve usdışı çözümlerine yol açmayabilir mi? Bürokrasinin görüşüne göre, bunun ortaya çıkacağı hatta, ortaya çıkmasının zorunlu olduğu şüphesizdir. O bundan, sosyalizmin yapılanmasının gelecekte ki gelişiminin kendi tarihsel sorumluluğu olduğu sonucunu çıkarmaktadır. Bunun ardında sırf aydınlara karşı güvensizlik değil, aynı zamanda temelde işçi sınıfına ve halka karşı aristokratik bir tutum gizlen-

mektedir. Halk için ne söylerlerse söylesinler, bürokrasi aslında halkı ilkel, geri kalmış, bürokrasinin iktidarının ve devrimin tüm kazanımlarını yok edecek olan bir kitle olarak değerlendirmektedir. Bundan eninde sonunda, sosyalizmin yapılanmasının bir tür zoraki mutluluk olduğu sonucu çıkarılır, bu arada mutluluk getiren mutlu eden adına konuşmaktan geri kalmaz.

Toplumsal özyönetim konsepsiyonu, temelde farklı bir insan anlayışını varsayar. Şüphesiz, yöntemi diyalektik olan bir felsefe çerçevesinde bu anlayışın, insanın anlamsız, tumturaklı, romantize edilen ideallerle ortak bir yanı yoktur. İnsan çelişkili bir varlıktır ve edimsel davranışında karşıt iki eğilim görülür: Yaratıcılık ve yıkıcılık, toplumculuk ve toplumdışılık, ussallık ve usdışılık vb. Bununla birlikte, herşeyden önce kitlelerin maddi ve tinsel kültürünün yüksek düzeyinin karakteristik olduğu belli tarihsel koşullarda, insanda toplumsallık, ussallık, yaratıcı bilinç üstün gelir. Bundan dolayı, özyönetim toplumunda —tüm özel ve geçici usdışılıklara, insanlıkdışılığın tüm belirlemelerine rağmen— gelişme, bir bütün olarak çağın en uygun insansal olanaklarının gelişmesine yönelir. Her ne olursa olsun, genel çıkarların koruyucusu olduğunu ileri süren herhangi birinin, toplumun tüm tinsel gücüne üstün olabileceği kanısına varmak için hiçbir neden yoktur.

Son olarak biz, bürokrasi ve özyönetimin felsefi temellerindeki en önemli farklardan birini, her ikisinin diyalektiğe karşı tutumunda buluruz. Bürokrasi çoğunlukla diyalektiğin formüllerini kullanır. Ayrıca denetlediği topluma, olanaklı olduğu ölçüde yetkinleşme ve sürekli devinim görüşünü sağlamak için büyük çabalara girişir. Yeni toplumsal biçimlerin, yeni kurumsal çerçevelerin, yeni programların ortaya konulması etkinliklerine önem verir. Bu biçimler ve kuruluşlar daha yararlılık sınavlarını başarmadan önce değişirler, programlar daha pratikte gerçekleştirilmeden önce "aşılır". Bu sahte diyalektik hareketler, tüm tözsel nesnelerde diyalektiğin kararlı olumsuzlanmasıyla el ele gider. Farklı şeylerin diyalektik birliği tekçi bir birliğe indirgenir. Çelişkiler yadsınır ve gizlenir. Felsefeciler, bilim adamları ve sanatçılardan herşeyden önce varolanı olumlamaları ve ondaki olumlu şeyleri ortaya koymaları istenilir. Açık eleştiri genellikle,

küçük burjuva kargaşacılığı olarak reddedilir, çoğu kez en barbarca bir biçimde olanaksızlaştırılır.

Bu duruma taban tabana karşıt olarak özyönetim, diyalektiği pratikte, politik diyalektik olarak gözlenebildiği ölçüde varsayar. Özyönetim salt kendi deviniminin özel bir durumudur; gerilimler ve çatışmaların çok gelişmiş toplumlarda, sürekli daha insancıl bir biçim almasına ve sürekli daha insancıl bir biçimde çözülmesine rağmen farklı eğilimlerin, görüşlerin, projelerin mücadelesi varsayılmıştır. Bu durumda farklı topluluklar ve grupların çok sayıda olduğu, aynı zamanda toplumsallaştırılma düzeyinin oldukça yüksek bulunduğu, bütünlüğünün korunması için artık güç kullanımının zorunlu olmadığı, belli değerlerin genel olarak kabul edildiği çoğulcu toplumu ele almaktayız. Artık açık toplumsal eleştiri, varolan toplum biçiminin sınırlılıklarının sürekli bulgulanması ve aşılmasının en etkili aracıdır.

Bürokrasi bugüne dek, diyalektik kuram ve yöntemin yayılmasına karşı, çağdaş tarihsel süreçlerin açıklanmasına karşı mücadelede kendi açısından büyük başarı sağladı. Asıl bu başarı, herşeyden önce doğa bilimlerinde etkili olduğunu iddia ettikleri diyalektiğin, insanlıkdışılaştırılması ve biçimselleştirilmesiyle kazanıldı. Bütün bunlara rağmen bürokrasi, tarih sürecinin nesnel yapısı olarak diyalektiğe karşı güçsüzdür. Kapitalizm sonrası toplumlarda, bürokrasinin ayrıcalıklı durumunun korunması için mücadelesi, aynı zamanda onun yok olması için gerekli koşulların hazırlanmasıdır. Bürokrasi yanılsamayı sürdürmek için, toplumun ilerici güçleri adına ortaya çıkar, o devrimci hareketin en önemli ereğinin gerçekleşmesi için araç olan şeyleri, endüstrileşmeyi, üretkenliğin arttırılmasını, maddi gönenci, sürekli hangi bozulmalara yol açarsa açsın tahrif eder. Böylece, sürekli daha büyük ölçüde, bürokrasinin varlığının en son yasal dayanaklarını kaybedeceği toplumsal bir durum ortaya çıkmaktadır.

Bürokrasinin ve taşıyıcısı olduğu sınıflı toplum ilişkilerinin (kısmileştirme, nesneleştirme ve sömürünün) kesin olarak ortadan kaldırılması geçiş döneminin birinci büyük aşamasına son verir. Bunu izleyen toplumun tarihsel biçimi, özyönetim sistemidir.

Tarihsel Süreç Olarak Özyönetim

Toplumsal özyönetimi bir bütün olarak kavradığımızda, aslında onun uygulanmasının toplumsal bir devrim anlamına geldiği ve bunun anlık bir edim değil, uzun süren tarihsel bir süreç olarak anlaşılması gerektiği açıktır.

Özyönetim ülkemizde, ilk önce işyeri düzeyinde uygulanmaya başlandı, daha sonra da yavaş yavaş, iş örgütlerine ve toplumsal kuruluşlara yayıldı. Bununla birlikte, merkezi organlar düzeyinde özyönetim yol açan belli geçiş biçimlerini, (parlementoda meslekten politikacı olmayan militanların görev alması, rotasyon[1] ilkesinin uygulanmaya başlanması, parlemento komisyonlarının çalışmalarında demokrasi ilkesinin güçlenmesi, yeterli olmasa da en başta gelen ayrıcalıkların sınırlandırılması, önlemlerini) gerçekleştirmeye henüz başladık.

Buna göre Yugoslavya'da özyönetim için karakteristik olan: 1- Özyönetimin hâlâ tamamlanamamış, henüz üst kademelere kadar genişletilmiş olmaması, 2- Ülkemizde özyönetimin uygulanan biçimlerinin, teknik, ekonomik, politik ve kültürel düzeyde görece gerilikler nedeniyle gerçek içeriğinin henüz kazanılamamış olması, kurumsal çerçevede, statülerde, hukuksal kurallarda vb.nde yer yer abartılmış bir varoluşun, özyönetimin henüz bu yetkinleşmemiş biçimlerini tehdit etmesi, onun daha çok biçimsel öğelerinin vurgulanmasıdır.

Ve buna rağmen ülkemizde, bütün kusurları ile birlikte

1. Rotasyon: Kapalı bir dairede yer değiştirme anlamına gelir. Rotasyon istenilmemekle birlikte, pratik uygulamaya elverişlidir.

özyönetim, sırf Yugoslavya ve sosyalist ülkeler için değil, aynı zamanda tüm insanlık için büyük bir tarihsel öneme sahiptir. O bütünüyle yeni insan ilişkilerinin başlangıcı, işçilerin statülerinin köktenci bir değişiminin, bireylerin temelden kurtuluşunun başlangıcıdır. (Bununla bağlantılı olarak sosyalizmin modern biçimlerinin marksist eleştirisi, ne salt bir olumsuzlama ne de salt "uzak geleceğin hayali idealleri" uğruna varolana karşı başkaldırının anlatımıdır. O aslında ve herşeyden önce şimdiki durumda, varolanda insancıl bir geleceğin özünü ortaya koyan bir eleştiridir. O, tutarlı gelişmiş toplumsal özyönetim açısından bir eleştiridir.)

Özyönetim gelişiminin şimdiki durumu ve perspektifini daha somut değelendirmek için, onun bir dizi ön koşullarını belirtmek kaçınılmazdır. Bu ön koşulların adım adım gerçekleşmesi, özyönetimin sürekli daha yetkin olarak oluşturulması olanağını ortaya çıkarır.

Ön koşulların birinci grubu teknik karakterdedir. Modern makina tekniği, işçinin üretimdeki rolünü sürekli daha çok değiştirir. O giderek, makinanın bir parçası olmaktan çıkar ve sürekli daha büyük ölçüde çok karmaşık bir sistemin etkin bir öğesi olur. Otomatlaşmanın etkisi özellikle devrimcidir: Onun üretken olmayan etkinlikler için daha çok zaman sağlaması dışında, işçi ve hizmetliler arasındaki ayrımın ortadan kalkmasına yol açar, üretim sürecinin bütününde üreticileri birleştirir ve işletmenin olanaklı olduğu ölçüde bir bütün olarak işlemesi konusunda ilgi uyandırır. Aslında bu ilgi, bireylerin emek üretkenliği ve emeğin etkinliği gibi kavramların anlamlarını yitirmesi olgusu ile koşullanmıştır. Bireyin emeği, sürekli daha az ölçülebilir olmaktadır. O tüm ortaklaşa emeğin etkililiğinin bir etkeninden başka bir şey değildir. Buna göre artık, her bir üreticiyi gitgide tüm işyerinin iş etkinliği ile ilgilenmeye yönelten, teknolojik süreçlerin salt devrimcileştirilmesidir ve öte yandan onu, işletmenin işi konusunda sürekli daha etkin karar vermeye ve bu konuda kararlara daha aktif olarak katılmaya yetenekli kılar. Böylece işçi, kapitalizmde —varlık nedenini kaybeden burjuvaziye karşı mücadelede— ve geçiş döneminde, yeni koşullarda sürekli daha ehliyetsiz ve daha za-

rarlı olan bürokrasiye karşı teknik elemanların doğal bir müttefikidir.

Koşulların ikinci grubu ekonomik karakterdedir ve öncelikle ekonomik gelişmenin düzeyi ile ilgilidir. Özyönetim ancak, insanların temel gereksinmelerinin giderildiği ve her bireyin ekonomik güvenliliğinin, bireyin toplumsal yükümlülük üstlenmesi durumunda, olası zorlayıcı maddi önlemler karşısında çekilmek zorunda kalmadığı bir düzeye ulaştığı görece zengin bir toplumda gelişebilir. Yoksul ve geri kalmış bir toplumda, insanların gerçekten özgür olarak karar verebileceği pek az şey bulunur. "Ulusal pasta" burada küçük, onun üzerindeki zorlama büyüktür, öyle ki kitlelerin insiyatifine çok az bir olanak sağlayan sıkı merkezileşme ve kesin planlamaya itiraz edilebilir.

Koşulların üçüncü grubu politik niteliktedir. Parti ve devlet aygıtının tüm önemli ekonomik ve politik kararları vermesi ve içinde özyönetim organlarının karar gücünün hareket etmesi istenilen çerçevenin ayrıntılarına kadar tesbit etmesi durumunda özyönetim, ancak gerçek toplumsal ilişkilerle ortak bir yanı bulunmayan bir yapıntı olabilir. Bu nedenle özyönetimin gelişimi, devletin ortadan kalkma sürecinin bir diğer adından başka bir şey değildir. Öte yandan özyönetim, içinde bulunulan dönemde, kitlelerin aktifleşmesini ve ülkenin en uygun nesnel tarihsel olanaklarını gerçekleştirmek için, klasik tipte devrimci partinin ana görevi sosyalist bilincin gelişmesi olan bir örgütlenmeye dönüşmesini varsayar. Yönetici organları, öncelikle yönetimle uğraşan bir parti, kaçınılmaz olarak bürokratlaşır ve ana görevini yerine getiremez. Devletin yokolması ve partinin karakterindeki dönüşüm, aynı zamanda toplumsal yaşamın bütün biçimlerinin geniş ölçüde demokratlaşması, politik özgürlüğün gelişmesi, her türlü kitle iletişim araçlarının kullanım tekelinin yok edilmesi, açık toplumsal eleştirinin tüm koşullarının yaratılması anlamına gelir.

Son olarak, dördüncü grup kültürel bir nitelik taşır. Ancak tarihsel görevlerinin bilincinde olan, eğitilmiş, uygarlaşmış işçiler başarılı bir biçimde, toplumsal süreçlerin yönetimine katılabilirler. Demek ki kitlelerin (sözde kitle kültüründen, kültürün yerini tutan bir şeyden farklı olarak) kültürlerini geliştirmek zorunludur. Bu

yüzden, önemli kültür araçlarını sağlayabilmek için, toplumun ekonomik etkin bir güç olarak, devrimci kuramın gelişmesine hizmet eden, işçi sınıfının artan ölçüde tarihsel konumunun ve tarihsel olanaklarının bilincine ulaşmasını sağlayan insancıl, devrimci aydınların varlığı kaçınılmazdır.

Ülkemizde Bugünkü Özyönetim Sisteminin Çelişkileri

Burada ileri sürülen koşulların çoğu asla gerçekleşmedi. Bundan dolayı bizde özyönetimin gerçekleşmesinin ilk başlangıcından söz edilebilir. Ama buna rağmen bizde, zaman zaman özyönetimin ölçüsünün çok fazla kaçırıldığı, öyle ki herhangi bir şekilde sınırlanması gerektiği işitilir. Ayrıca en iyi durumda, özyönetimin özü bakımından bir yanlış anlama söz konusudur. Gerçekten, özyönetimin kurumsal biçimlerinin ölçüsünün, çok büyük ölçüde kaçırılması söz konusudur ve bu zararlıdır, özyönetimin gerçek gelişimiyle özdeşleştirilemez. Öte yandan, birçok kimse özyenitimi, ademi merkeziyetle karıştırmaktadır. Ademi merkeziyetin ölçüsünün tek yanlı olarak kaçırılması, gerçekten bir bütün olarak toplumun çözülmesine yol açar. Ama özyönetimin gelişmesini sürdürmesi, merkeziyetçiliğin karşıtının diyalektik aşılması anlamına gelir, merkezi özyönetim organlarının biçimlenmesi aracılığıyla ademi merkeziyet. Buna göre, ademi merkeziyet sonucu ortaya çıkan güçlükler, doğrudan özyönetimin az gelişmiş olmasıyla açıklanabilir.

Bu az gelişmişliğin derinleştirilmiş çözümlemesi şu çelişkileri ortaya çıkarır:

1- Devlet ve özyönetim arasındaki çelişki. Bugünkü toplum sistemimiz, iki bağdaşmaz öğe arasında, geçici bir denge oluşturma çabalarıyla nitelendirilir: Kapitalist toplumdan devralınan politik biçim olan devlet ile yeni sosyalist toplumun politik biçimi olan özyönetim arasında çelişki. Bizde devlet hâlâ çok güçlüdür ve tüm önemli ekonomik işlevleri kendinde toplar: Vergi ve kredi sistemleri, yatırım politikası, planlama, önemli ekonomik düzenlemelerin belirlenmesi ve uygulanması. Devlet, nes-

neleştirilmiş emeğin aslan payını elinde tutmaktadır. Genel olarak devletin, özellikle güçlü bir devletin varlığı, kendi doğasına göre toplumsal özyönetimin gelişmesini sürdürmesine karşıt bürokratik eğilimleri ve onu bugünkü başlangıç aşamasında tutmak isteyen eğilimleri ortaya çıkarır. Bürokrasi varlığını sürdürme olanağını, devlet ve özyönetim arasında özgül bir dengenin oluşturulmasında görmektedir: Buna göre devlet, tüm toplumun araçları ve bağlantıları konusunda karar gücünü eskisi gibi elinde tutmalı ve yine onun belirlediği çerçevede belli bir alanı, dolaysız üretici birliklerinin insiyatifine bırakmalıdır. Bu arada bürokrasinin önermeye hazır olduğu uzlaşma, salt maddi ödünler içermektedir: Dağılımın biraz daha fazla olanaklarını. Bu elbette çok önemlidir, ama daha da önemli şeyler söz konusudur: Yani devlet organlarının, daha şimdiden özyönetim organlarına dönüşmeye başlaması söz konusudur ve bu, politik işlevlerin mesleksel işlevler olmaktan çıkmasının devam etmesini, emekçilerin tüm temsilcilerinin seçilebilirliği ve değiştirilebilirliğini ve bununla bağıntılı olarak, yönetim ve yürütme gücünün yetkilerinin sürekli azalmasını, tüm maddi ayrıcalıkların ortadan kalkmasını, politik işlevlerin yerine getirilmesi için, diğer yüksek nitelikli ve yaratıcı çalışmada olduğu gibi ödeme yapılmasını varsayar.

Buna göre bizde devlet ile özyönetim arasındaki çelişki, devletin yerini, adım adım özyönetim organlarının almasıyla çözümlenecektir. 2- Özyönetim ve güdüm. Özyönetimin salt yerel organlar düzeyinde sınırlanması ve güdümün sıkı bürokratik merkezi planlama olarak anlaşılması durumunda, sosyalist toplumun her iki önemli ilkesi, uzlaşmaz bir çelişki içinde bulunmaktadır. Planın gerektirdiği otorite ve disiplin, hem bireyin, hem de kollektifin özgürlük ve insiyatifini engeller görünmektedir. Özyönetimin yerel organlarının bağımsız kararları, planlama ile bağdaşmayan bir temel gücü harekete geçirir gibi görünmektedir.

Bununla birlikte bu çelişki giderek giderilir ve bu da, özyönetimin toplumun merkez organlarına yayıldığı, merkezi planlama sisteminin bürokrasiden arındırıldığı ve ademi merkeziyetçi planlama ile uygun duruma getirildiği ölçüde olur. Bu uygunluğu sağlama olanağının iki yanı bulunmaktadır. Hem bir kollektifin,

hem de tüm toplumun çıkarlarını hoşnut eden en uygun çözüme, öncelikle, toplumun gerçek bilgisine ve hareketini sürdürmesinin yasal eğilimlerine dayanılarak, ikincisi, bir bütün olarak toplumun ve her bir kollektifin gerçekleştirmeye çaba gösterdiği ereklere ve değerlere dayanılarak ulaşılabilir. Bu uygunluk bir yandan, toplumbilimlerin yüksek bir gelişme düzeyini ve onların planlanma sürecinde uygulanmasını, öte yandan yüksek bir eğitim düzeyini, her bir üreticinin olduğu kadar, kollektiflerin de sosyalist bilinç ve kültürünün yüksek bir düzeyini varsayar. 3- Görece geri kalmış çevrelerde, ekonomik yoksulluk koşullarında, politik ve kültürel açıdan yeteri kadar gelişmemiş kollektiflerde, özyönetim ile yerel bürokratik eğilimler arasında karşıtlık ortaya çıkar. Teknik yöneticiler ile politik kuruluş ve örgütlerin (Komünistler Birliği, sendikalar ve iktidar organlarının) görevlilerinden oluşan, zaman zaman da işçi konseylerinin yönetici militanlarını alan ve işyerleri ve komünlerde tüm gücü ele geçiren, biçimsel olmayan bürokrat klikler ortaya çıkmaktadır. Bu biçimsel olmayan kliklerin üyeleri, karar konusunda denetimi tümüyle ele geçirmek, kendileri ve yandaşları için oldukça sık maddi ayrıcalıklar elde etmek için, işlevlerini ve yetkilerini kötüye kullanmaktadırlar. Bu, kitlelerin ahlakının daha da bozulmasına ve hareketsizliğine, kimi zamanda, kollektifde derin bir ahlak bozukluğuna yol açmaktadır.

Böyle bir durumda doğal olarak, kollektif çerçevesinde her açık karşı koyma ve her eleştiriye karşı misillemeye giriştikleri için, küçük bürokratların sınırsız iktidar hırsı ve açgözlülüğünü zorlayıcı önlemlerle tehdit etmek gerekmektedir. Öyle ise burada, yüzeysel önlemlerin kendiliğinden hiçbir belirleyici etkisi bulunmamaktadır. İşçi sınıfının her meslekte politik ve kültürel olarak hazırlanması, onda tarihsel rolünün ve bürokrasinin her biçimine karşı mücadelenin kaçınılmazlığının bilincinin oluşması zorunludur. Ve bu, şimdiye kadar olandan daha çok çaba gösterilmesi, işçi sınıfının eğitilmesi ve çok yönlü bilgilenmesi, onun inisyatifinin her türlü toplumsal özyönetim organlarında uyarılması anlamına gelir. Bu, temelde özgür, açık bir eleştirinin gelişmesini ve her bir bireyin, özellikle de yöneticilerin ahlaksal ve yasal sorum-

luluğunun varlığını varsayar. 4- Son olarak, toplumumuzda özyönetimin gelişmesi, maddi uyarımların, üretimin düzenleyicisi olarak pazarın rolünün, ekonomik yasaların serbestçe etki etmelerinin pekiştirilmiş varlığıyla bir arada bulunmaktadır. Bu bağlamda şu sorun kendini belli eder. Özyönetim, meta —para ilişkileriyle, yani belli değişikliklerle kapitalist toplumdan alınmış olan ilişkilerle uyumlu bir duruma nasıl getirilebilir? Bu gerçekten nesnel bir çelişkidir. Özyönetim, belli insancıl değerlerin gerçekleşmesine yol gösteren, insanın özgürlüğü ilkesi, öznelerin inisyatiflerinin ilkesidir. Meta-para ekonomisinin temelini ekonomik zorunluluk ilkesi, olanaklı olduğu ölçüde yüksek kazanç ilkesi oluşturur.

Gerçekten, işçi özyönetiminin başlangıç biçimleri, işçilerin maddi bir çıkarı olmadan gerçekleştirilemez —ve bu çıkar, işyerlerinin pazarda rekabetinin ve üretimin pazar düzenlemelerinin bulunmaması durumunda gelişemez. Ama öte yandan, meta-para ilişkilerinin sürekli sürmesi durumunda, özyönetimin giderek kapitalist kooperatifler doğrultusunda yozlaşmaları ortaya çıkabilir. Bir işletmenin değerinin, sürekli salt kazançların gerçekleştirilmesi başarısıyla ölçülmesi ve işçinin ana ilgisinin olanaklı olduğu ölçüde en büyük kişisel kazançta süregelmesi durumunda, bu işçilerin ve tüm emekçilerin ahlakı ve düşünce biçimi için ağır sonuçlar doğurabilir. Böyle bir toplumun yaratabileceği insan tipi, kapitalizmin yarattığı insan tipinden pek farklı değildir. Onlar, tüm etkinlikleri, nesneleri elde etmek ve sahip olmak güdüsüyle yönlendirilen insanlardır. Onlar, olanaklı olduğu ölçüde çok şeye sahip olmaya ve olanaklı olduğu ölçüde az şey olmaya çaba gösteren insanlardır. Bu suretle, kapitalist topluma özgü ve Marx'a göre ortadan kaldırılması komünizm ereklerinden biri olan genel tinsel yoksulluğa varılır.

Özyönetim ile ekonomide meta-para ilişkileri arasındaki çelişki, insan etkinliğinin evrensel dürtüsü olarak, kazanma ve sahip olma dürtüsünün aşılmasıyla çözümlenir ve bu, toplum kendini maddi yoksulluk ve zorunluluktan kurtardığı ölçüde, üyelerinin daha üst düzeyde gereksinmelerinin geliştirilmesi koşuluyla olanaklıdır. Örneğin: yaratıcı etkinliğe, politik yükümlülüğe, kültür ve sanata, bilgiye başka insanlarla daha sıkı daha in-

sancıl ilişkilere gereksinim. Bu gibi koşullarda maddi uyarımlar asıl anlamını kaybederler. Bunun dışında sosyalist toplum ürünün fiyatının pazarda gerçekleşmesinden daha etkili bir şey olarak, emeğin değerinin belirlenmesinin etkin yöntemlerini bulmak sorunuyla karşı karşıya bulunmaktadır. Fiyat gerçekten belli bir ölçüde, üreticinin canlı emeğinin niceliğinin göstergesidir, ama o, aynı şekilde yalıtılması imkansız olan bir dizi başka etkenlerle koşullanmıştır. Aynı şekilde sosyalist toplum, toplumsal gereksinmelerin tahmin edilmesinde, örneğin; pazarda talepten daha iyi yöntemler de ortaya çıkaracaktır.

Toplumumuzun bazı temel çelişkilerinin burada sürdürülen çözümlemesinden, toplumsal özyönetimin daha fazla gelişmesinin, gerçekten sosyalist bir toplumun gerçekleşmesinin zorunlu yolu olduğu ve bu gelişmenin önemli koşullarının: devletin ortadan kalkması, merkezi devlet organlarının özyönetim organlarına dönüşmesi, işçi sınıfının politik ve kültürel düzeyinin yükseltilmesi ve yerel bürokratik kliklerin ortadan kaldırılması, son olarak meta-para ilişkilerinin ve üretici etkinlik sürecinde, tek yanlı maddi güdülenmenin (motivasyonun) adım adım aşılması olduğu ortaya çıkar.

Toplumun Güdümünün Diyalektiği

Toplumumuzun ve genel olarak çağdaş sosyalizmin temel sorunu değilse bile, temel sorunlarından biri: bir bütün olarak toplumsal güdümün, toplumsal özyönetim koşullarında nasıl sağlanabileceği, toplumun bir bütün olarak nereye gittiği toplumun gerçekleştirilmesi istenilen genel ereklerinin neler olduğu, bütünüyle bilinçli olarak gelişmenin nasıl sağlanabileceğidir, ama bu arada her kollektif her kömün, her kaza, her cumhuriyet, özgürce yönünü saptama ve kendi özel çıkarlarını yönlendirme hakkına sahip bulunmaktadır. Süreçlerin bütünlüğünün ussallığı ve aynı zamanda da, onun her bir bölümünün kendilindeliği nasıl sağlanabilir? Her merkezi planlama tarafından —bu ne kadar esnek de olsa— dikte edilen disiplin ile bireylerin ve kollektifin, onlar olmadan işçi özyönetimi ve genel olarak toplumsal özyönetimden söz etmenin hiçbir anlamı bulunmayan inisiyatifleri ve özgürlükleri nasıl bağdaştırılır?

Şüphe götürmeyen bir çelişkiyle karşı karşıya bulunduğumuzun farkına varırız. O, karışık ve tutarsız düşüncenin ya da olsa olsa kavramlarda yanlışlıkların sonucu olan, öznel olarak oluşturulmuş çelişkilerin herhangi biri değildir. Burada gerçek, nesnel, diyalektik bir çelişkiyle karşı karşıyayız, çünkü sosyalist toplumun önemli iki istemi, onun yadsınamaz değerlerinin ikisi, birbirleriyle karşılıklı çatışma içinde bulunmaktadır.

Güdüm ve Özyönetim Arasında Çelişki

Bir yandan kapitalizmin sosyalizm tarafından aşılması istenilen sınırlılıklarından biri, onun temel anarşist karakteridir. Sosya-

lizm ussal bir toplum olduğuna göre, o hem makro düzeyde tüm toplumsal birliğin çerçevesinde, hem de mikro düzeyde her bir işletme çerçevesinde maddi süreçlerin denetimini, gelecekteki görüngülerin önceden tahminini, yerinde müdahaleyi, düzenleme, hızlandırma, yavaşlatma vb.ni olanaklı kılar. Sosyalizm insancıl bir toplum olduğuna göre: insan salt bireysel değil, aynı zamanda da toplumsal bir varlıktır. Toplumsal varlık olarak o, asla toplumun bir bütün olarak insan onuruna yaraşır koşullarda yaşamasından başka bir şey düşünmez. O, bu toplumun içinde bulunduğu durumun ve onun gelişiminin gerçek olanaklarının açık, eleştirel bilinciyle nitelendirilir, ve bu kendiliğinden, nesnel olarak koşullanmış almaşıklardan birini seçme olanağını, toplumun gereksinmelerine en uygun gelen almaşığın gerçekleşmesi yönünde örgütlü etki etme olanağını da içerir. Bu olanakların olmadığı bir toplumda, insan, her ne kadar özgür olduğu yanılgısına kapılsa da, bireylerin özgürlüğü bulunmaz. Engels, Ludwig Feuerbach'ta, genel toplumsal güç koşullarında bireysel özgürlüğün yanılgısal karakteri tezini çok güzel formüle eder: "Her zaman nasıl bir sonuç verirse versin, insanların her biri, bilinçli olarak istedikleri kendi ereklerini izleyerek, kendi tarihlerini yaparlar ve bu farklı doğrultularda harekete geçen çok sayıda istençler ve onların dış dünya üzerindeki çeşitli etkileri bütünüyle tarihtir.[...] Tarihte etkin olan çok sayıda istençler, çoğu kez istenilenlerden bütünüyle başka —sık sık doğrudan karşıt— sonuçlar doğururlar... Böylece sayısız bireysel istençlerin ve bireysel edimlerin çatışmaları, tarihsel alanda, bütünüyle bilinçsiz doğada egemen olana benzer bir duruma neden olur."[1] Demek ki, ilkel gücün egemen olduğu, planlama ve güdümün bulunmadığı toplum, bilinçsiz doğaya benzemektedir. O, insancıllaştırılmış toplum olmaktan oldukça uzaktır.

Öte yandan bizde, toplumsal özyönetim kavramı, doğrudan sıkı merkezi planlama eğiliminin karşı-tezi olarak tanıtıldı. Sosyalist pratiğin bugüne kadar uyguladığı planlama biçimlerinin birçok

1. Friedrich Engels, Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu, Felsefe İncelemeleri, K.Marx - F.Engels, Sol Yayınları, s. 52

önemli kusurları bulunmaktadır, ayrıca onlar her planın içerdiği tehlikeye atıfta bulunmaktadırlar. Modern toplum, artık tüm yurttaşlarının parlamento üyeleri olduğu ve doğrudan kararlara katılabildiği Antik Yunan Sitesi değildir. O halde birileri, toplumun tüm kitlesi adına güdümü yürütecektir. Bununla birlikte bu birileri, kolaylıkla özel, ayrıcalıklı bir toplumsal zümre biçimini alabilir. Bu olanağın varlığı, sosyalizm tarihinin bize öğrettiği gibi gerçektir. Demek ki modern, çok gelişmiş örgütlenmeye sahip kitle toplumlarında her yönetim, toplumun bürokratlaşma düzeyini artırma tehlikesini kendi içinde taşımaktadır. Madalyonun arka yüzü, dolaysız üreticilerin pasifleştirilmeleri, "makinanın bir parçasına" indirgenmiş insana dönüşmüş olan, özgür olmayan, haklarından yoksun, etkin olmayan varlık durumunda bırakılmalarıdır.

"İşçi, fabrikada salt uygulama işlevlerine sahiptir. O, genel emek ve üretim sürecini izlemez: O, doğru bir çizgi oluşturmak için hareket eden bir nokta değildir; o, belirli bir yere batırılmış toplu iğnedir, çizgi, yabancı bir istencin kendi ereklerine göre düzenlediği toplu iğnelerin birbirini izlemesiyle ortaya çıkar.

İşçi kendi varlık biçimine, yaşamının bütün alanlarında katlanmaya eğilim gösterir, ona yabancı bir istenç tarafından yönetilen maddi uygulayıcı bir "kitle" olmak için, her hususta göreve kolayca ayak uydurur; o anlıksal açıdan tembeldir, hiçbir şey bilmez ve doğrudan verilenler dışında hiçbir şey görmek istemez, bu nedenle o, yöneticilerinin seçiminde her ölçütten yoksundur ve vaatlerle kolayca aldatılır, o büyük bir çaba harcamaya ve çok fazla düşünmeye gerek kalmadan bir şeyler elde edebileceğine inanır."[2]

Kitlenin olağan insanının, nesne olmaktan bilinçli ilgi duyan bir özneye dönüşmesinin, uygulayıcı olmak yerine yaratıcı olmasının, elin yerini beyin ve istencin almasının biricik biçimi, insanların etkin olarak özyönetimin çeşitli organlarda görev almasıdır. Bu suretle sırf geniş kitlelerin inisiyatifi gelişmekle, sırf emeğin üretkenliği artmakla ve bürokrasinin gücü azalmakla kal-

2. Antonia Gramsci, Komünist Partisi, 1920 Pratiğin Felsefesi adlı eserinde Frankfurt, 1967 s. 83

maz, aynı zamanda bu durumda, insanın yabancılaşmasının önemli biçimleri ortadan kaldırılır: Onun emeğinin ürününün, ona bütünüyle yabancı kalması son bulur, üretim salt mekanik zorla kabul ettirilen bir etkinlikten daha yüce bir etkinlik olur; özyönetim organlarında işbirliği, zorunlu olarak karşılıklı iletişim ve dayanışmanın daha yüksek bir düzeyini varsayar. İnsanın sırf toplumsal değil, aynı zamanda da bireysel bir varlık, ayrı bir kollektifin varlığı olduğu ölçüde, ancak toplumsal özyönetimin olanaklı biçimlerinden birinin gerçekleşmesi durumunda, özgürlükten söz etmek anlamsızdır.

Şüphesiz, bireyin karar hakkını elde etmiş olması, onun asla genel toplumsal çıkarlar, hatta kendi kişisel çıkarları konusunda karar vermesini sağlamaz, çünkü o ussal olmalı ve kendi çıkarını sağlıklı olarak değerlendirmelidir. Ayrıca, özyönetim organlarında insanların davranışının, kendi çıkarı konusunda düşündükleriyle uyumlu bir duruma getirilmesi kesin değildir —bunlar çoğu zaman uygunluk içinde olabilir, ama böyle bir durumda, pek o kadar toplumun genel güç merkezleriyle ilgili olarak değil de, daha çok gücün yerel mikro merkezleriyle ilgili olarak işletmede, komünde. Buna göre toplumsal özyönetim, kendi içinde sırf genel çıkarlarla şiddetle çatışan bireycilik ve salt kendini düşünme gizli tehlikesini değil, aynı zamanda sırf üye sayılarına göre küçük olan, gücün mekansal ve zamansal ölçülerinde de küçük olan, ama işte bu yüzden topluma karşı son derece etkili olan, çok sayıda küçük bürokratik kliklerin oluşmasının daha büyük tehlikesini taşımaktadır. Tek başına bundan dolayı bile toplumsal özyönetim, ister istemez sosyalist toplumun hoşgörü ile davranamayacağı ve davranmaması gereken ilkellik ve anarşinin belli biçimlerine neden olabilir.

Hem güdüm, hem de özyönetim demek ki sosyalizmin zorunlu koşullarıdır. Ama aynı zamanda, birbirlerini zorunlu olarak dışlayan bazı görüngelere neden olabilirler.

Pratik, şimdiye kadar bu çelişkiyi çözümleyemedi. Marksist kuram bu konuda bize ne anlatır? O, bize bu çelişkinin aşılmasını sağlayabilecek, zamanımıza uyarlanmış böyle kuramsal bir bireşimi olanaklı kılan belli öğeleri içerir mi?

Marx ve Engels'te Güdüm ve Özyönetim

Marx'ın bu soruna genel bakış açısı en iyi, Kapital'in 3. cildindeki zorunluluk alanından özgürlük alanına geçişi betimlediği o meşhur pasajdan anlaşılmaktadır. İnsan çalışmak ve doğaya karşı mücadele etmek zorunda olduğu sürece, "bu alanda özgürlük, toplumsallaşmış insanın ve birleşmiş üreticilerin doğa ile madde alışverişlerini ussal düzenlemeleri, kör bir güç olarak madde alışverişinin egemenliği altında bulunmak yerine, ortak denetimleri altına almaları, onu en az güç tüketimiyle ve insan doğasına en çok yaraşan ve en uygun koşullarda yerine getirmelerinden ibarettir."[3]

Bu pasaj sözü edilen çelişkiyi apaçık göstermez. Marx biri kadar diğerini de inceler, o herhangi bir aracılık söz konusu olmadan, bağımsız ve ussal madde alışverişini düzenleyen, yani üretimi yöneten birleşmiş üreticilerden söz eder. Burada aynı zamanda, özyönetimin nedeni, ussal güdüm ve öğelerin gözden geçirilme nedeni betimlenmiştir.

Marx, Paris Komününün deneyimlerini, "Uluslararası İşçiler Birliğinin Çağrısı Fransa'da İç Savaş"ta bir araya topladığı zaman, bu sorun konusunda çok ayrıntılı olarak yazdı. O, Fransa'da komünal sistemin rağbet kazanmasıyla taşrada eski merkezi hükümet'in, meydanı üreticilerin, özyönetimine boş bırakmak zorunda kalmasının doğal olduğu görüşündedir. Marx devam eder: "Merkezi bir hükümetten geriye kalan az ama önemli işlevler, kasıtlı olarak yanlış yorumlandığı gibi kaldırılmayacak, tersine komüne ait, yani sıkı sıkıya sorumlu memurlara devredilecekti. Ulusun birliği bölünmeyecek, tam tersine komünal temel yasalarla örgütlenecekti. O, kendine bu birliğin cisimleşmesi süsünü veren, ama ulusa karşı bağımsız ve onun üstünde olmak isteyen, bununla birlikte, ulusun gövdesinde sırf asalak bir ur olan devlet aygıtının ortadan kaldırılmasıyla gerçeklik kazancaktır."[4]

Marx, bunun devamında bu yeni temel yasayı, devlet gücü-

3. K.Marx, Kapital, C.3. Sol Yayınları
4. K. Marx, Fransa'da İç Savaş, Köz Yayınları. s. 75
K.Marx, F.Enfels, W.I.Lenin, Paris Komünü, sol Yayınları, s. 101

ne göre önceliği olan ortaçağ komünlerinin yeniden doğuşu olarak anlama çabalarına karşı çıkar. O ulusal birliğin "toplumsal üretimin önemli bir etkeni olduğu— komünün devlet gücüne karşıtlığı— aşırı merkezileşmeye karşı eski mücadelenin abartılmış bir biçimi olarak damgalandığı" görüşündedir[5]

Marx egemen sınıfın "kendilerine kooperatif üretiminin cansıkıcı ve palavracı havarileri süsü vermiş olan" bireylerini damgalar ve devam eder: Eğer kooperatif üretimi boş bir hayal ve aldatmaca olarak kalmayacaksa, eğer o kapitalist sistemi defedecekse, eğer kooperatiflerin tümü, ulusal üretimi ortak bir plana göre düzenleyecek, böylece onu kendi denetimine alacak ve kapitalist üretimin kaçınılmaz yazgısı olan sürekli anarşi ve periyodik olarak yinelenen çırpınmalara son verecekse —bu komünizm— "olanaklı komünizmden başka ne olabilir baylar?"[6]

Marx ve Engels'in bakış açısı için karakteristik olan, onların genel olarak, özyönetim ile merkezileşme ve özellikle de merkezi planlama arasında hiçbir çelişki görmemiş olmalarıdır. Bu herşeyden önce, Marx'ın daha sonra asla gerçekleşmemiş olan iki varsayımı ile açıklanabilir.

Bir taraftan Marx, proleteryanın bazı kesimlerinin tüm işçi sınıfının ve tüm toplumun çıkarlarına karşıt olan kendi erekleri için, mücadeleye girişebileceklerini ve böyle durumlarda proleteryada dayanışma, bütünlük ve devrimci coşkunluğun, Temmuz 1848 devrimci olayları sırasında Paris işçilerinde ve 1871 de Paris komününde kendi saptamış olduğu düzeyinin bulunmayabileceğini önsel (a priori) olarak kabul etmedi ya da daha doğrusu bu olanağı gözönünde bulundurmadı. Böyle bir durumda, yani genel ve özel çıkarlar arasında çalışmalar ortaya çıktığında, bir dizi bireysel özgür istençlerin ve belli bir doğrultudaki kararların, topluluğun tümü açısından en ussal olan karara doğrudan uygun düşmesi varsayımı söz konusu olamaz. Sınıf bilinci gelişmemiş olan üreticilerin özyönetimi, böylece anarşiye,

---

5. K.Marx, Fransa'da İç Savaş, Köz Yayınları,
6. K.Marx, Fransa'da İç Savaş, Köz Yayınları, s. 79
Marx, Engels, Lenin, Paris Komünü Üzerine, Sol Yayınları, s. 105

hem de sosyalist bir devrimin üstesinden gelmesi gerekenden daha da kötü bir anarşiye yol açabilir. En kötü durumda, tüm toplumun kollektifler, örneğin işletmeleri belli bir üretim dalında tekele sahip olan kollektifler tarafından sönürülmesine neden olabilir.

Marx'ın ikinci ve çok daha önemli olan varsayımı, merkezi (devlet) organlarının, toplumun efendiliğinden hizmetçiliğine dönüşümüdür.

Marx ve Marx'ın Genel Konsey Çağrısının 1891 baskısının girişinde Engels, işçi sınıfının, kendi temsilcilerinin bürokratlaşmasına karşı, çok sert önlemlerle kendisini koruması gerektiğinden kesinlikle emindiler. Komün, bu bakımdan çok değerli deneyimler kazandırdı. Hem Marx, hem de Engels, büyük bir beğeniyle komünün uyguladığı iki önlemi, Engels'in söylediği şekliyle, "doğruluğu kesin önlemleri" kabul ettiler.

İlk olarak komün, tüm görevlere genel oy hakkıyla seçilmiş olan kişileri, her an görevden alınabilen ve doğrudan sorumlu kişileri getirdi. İkinci olarak, "küçük, büyük tüm hizmetler için, işçilerin aldığı ücretin aynısını ödedi"[7] Marx bu yorumla şunu ekledi: "Yüksek devlet görevlilerinin kazanılmış hakları ve temsil ödenekleri, bu yüksek görevlilerin kendileri ile birlikte ortadan kalktı.[8] Ve Engels: "Böylece makam avcılığına, yüksek makamlar peşinde koşmaya karşı etkin bir set çekilmiş oldu."[9]

Demek ki Marx'ın varsayımının özü, önceden toplumun merkez organlarında çalışan insanların, zamanla topluma egemen olmaya başlayan, özel çıkarları bulunan farklı bir toplum tabakasına dönüşmesi olanağının olmamasında bulunmaktadır. Bu durumda merkezi güç, işçi sınıfının gücü olarak kalmaktadır. Onun kararları, bütün işçi sınıfının tarihsel görevinin yüceliğinin bilincine varması ve sınıf bilincinin gelişmiş olması koşuluyla her bir kollektifin ka-

7. K.Marx, Fransa'da İç Savaş, Köz Yayınları, F.Engels. Giriş, s. 22
Marx, Engels Lenin, Paris Komünü Üzerine, Sol Yayınları, 52
8. K.Marx, Fransa'da İç Savaş, Köz Yayınları, s. 74
Marx, Engels, Lenin, Paris Komünü Üzerine, Sol Yayınları, s. 99-100
9. K.Marx, Fransa'da İç Savaş, Köz Yayınları, F.Engels Giriş.
Marx, Engels, Lenin, Paris Komünü Üzerine, Sol Yayınları, s. 52

rarlarıyla önemli ölçüde çatışmaz.

Bu durumda, böyle tutarlı demokratik merkez organları da, özyönetim organları olarak değerlendirilmelidir. Çünkü üstünde bulunan bir güç tarafından yönetilen bir topluma karşıt olarak özyönetim, toplumun doğrudan kendisi tarafından yönetilmesinden başka bir şey değildir. Bundan başka —özyönetimin merkez organlarıyla birlikte toplumun bütününden özyönetimin farklı düzeylerine (Yugoslavya'da Cumhuriyet, il, ilçe) işçi kollektiflerinin düzeyine kadar— özyönetimin farklı düzeyleri ayırt edilmelidir.

Bu suretle ideal olarak kabul edilen bir durum betimlenmiş oldu. Ona en çok Paris Komünü yaklaştı, hem de bir dizi koşullar sonucu, karmaşık, çok heterojen ve çok uluslu, her şeyin daha karmaşık ve zor gerçekleştirilebileceği bir topluluk değil de, özellikle bir tek şehir söz konusuydu. Ayrıca büyük bir endüstri merkezinin, büyük bir devrimci deneyime ve geleneğe sahip, o zaman dünyanın kültürel başkenti olarak kabul edilen bir şehrin proleteryası söz konusuydu. Bunun dışında çok kısa bir zaman süresi, olağanüstü bir coşkunluk dönemi söz konusudur, ve biz hepimiz, bireylerin ve kitlelerin davranışının, devrimin her bir döneminde ne kadar yüksek bir düzeyde olduğunu çok iyi bilmekteyiz.

Devrimci Hareketin Güdümünde Proleterya Partisi

Biz bugün, gerçek durumun çoğunlukla, Marx'ın ideal durumundan oldukça uzak olduğunu, işçi sınıfının kendini temsil eden kuruluşlarda ister devlet aygıtında, ister partide olsun, büyük ya da küçük çapta bürokratlaşmayı önleyemediğini çok iyi biliyoruz. Bununla bağlantılı olarak, içinde bulunduğumuz yüzyılda, Birinci Dünya Savaşından hemen önce, savaş sırasında ve bundan hemen sonra, proleterya partisinin örgütlenmesi ve devrimci hareketin bilinçli güdümünün karşıt iki konsepsiyonunun çatışması ortaya çıktı.

Bu konsepsiyonlardan biri, özellikle Lenin'in savunuculuğunu yaptığı konsepsiyon, toplumun bilinçli devrimci güçle-

rinin etkinciliğini (aktivizmini) vurgular.

Toplumsal koşulların henüz proleterya devrimi için olgunlaşmamış olmasına ve toplumda feodalizmin bile tasfiye edilmemiş olmasına rağmen proleteryanın bilinçli öncüsünün bütün ezilen kitlelerin başına geçmesi, onları hoşnut olmayan diğer toplumsal tabakalarla ittifak içinde, ilk önce bir burjuva demokratik devrimini yapmaları ve bunu olanaklı olduğu ölçüde en kısa zamanda proleterya devrimine dönüştürmeleri için eyleme teşvik etmesi istenilmektedir. Bu suretle toplumsal süreçlerin her bir aşaması, atlanılmamış, ancak süresi kısaltılmış ve böylece tarihsel süreç hızlandırılmış olmaktadır. O, parti olarak toplumsal süreci yönetebilmek için çok derli toplu, iyi örgütlenmiş, demokratik, hem de merkeziyetçi olmalıdır. İşçi sınıfının ve partinin bilincinin genellikle köklü olarak kendiliğinden biçimlenmesi beklenemez. Bilinç, bilimsel bilginin sonucu olmalıdır ve işçi sınıfına götürülmelidir. Devrimci, insancıl aydınların büyük rolü burada bulunmaktadır. O bakımdan kuramsal çalışma, büyük ölçüde öncelemeli (gerçekleşmeden önce tasarlamalı) ve militan bir karakter kazanır.

Rosa Luxemburg'un ve sonra da G.Lukacs'ın olasılıkla en iyi çalışması "Tarih ve Sınıf Bilinci", (1923) adlı eserinde savunduğu diğer konsepsiyon, devrim sürecinin kendiliğinden karakterinin üzerinde ısrarla durur. Ağırlık merkezi, pek öyle tüm süreci yönlendiren bilinçli güçlerde değil, tersine daha çok toplumsal zorunluluğu kendisi yaratan kitlelerin eyleminde bulunmaktadır. Proleteryanın devrimci gücü, tarihsel süreç, her şeyden önce kapitalist ekonominin bunalımı kendini belli etmediği sürece saklı bulunmaktadır. Devrimci sürecin koşulu ve uyarıcısı olmaktan oldukça uzak olarak, proleterya örgütü ancak onun sonucudur. Parti bu süreci ne yaratabilir ne önleyebilir. Ancak Proleterya, doğrudan ve sürecin içinde ve onun aracılığıyla bir sınıf olarak kendisini oluşturur.

Lenin'in işçi sınıfına bilinç götürülmesi savından farklı olarak, Luxemburg ve Lucacs, partinin her şeyden önce, işçilerin henüz yeteri kadar açık olmayan kendi istemlerine bilinç götürmeye, işçi sınıfında varolan saklı gerçekliği kendiliğinden bir

kitle hareketiyle bütünleştirmeye ve bu suretle ekonomik zorunlulukla koşullanmış olan etkinliği, bilinçli özgür etkinlik düzeyine yükseltmeye hizmet ettiğini düşünmektedirler. Tüm bunlardan partinin olgunlaşmamış koşullarda, kitlelerin başkaldırması ve mücadeleye hazır olması durumunda, eylemden kaçınması gerektiği sonucu çıkmaz. Rosa Luxemburg'un görüşüne göre, zamansız devrimlere ne duaların, ne de sövgülerin yardımı dokunur. Parti zamanından önce devrime yol açamadığı gibi, istesede kitle eylemini engelleyemez. İster istemez ortaya çıkan bu gibi eylemler, önceden başarısızlığa mahkum edilmekle birlikte, proleteryanın gerekli olgunlaşma sürecinde kaçınılmazdırlar. Rosa Luxemburg'un görüşüne göre, gerçek bir devrimci hareketin yol açtığı yanlışlar, en iyi merkez komitesinin hiç yanılmazlığından, tarihsel olarak çok daha verimli ve yararlıdır.

Bu yüzden Rosa Luxemburg, partinin örgütlenme sorunlarının ikinci derecede önemli olduğu, proleteryanın, Lenin'in mücadelesini yaptığı sıkı merkezi örgütlenmeye hiç gereksinmesi olmadığı görüşünde idi.[10]

Her iki konsepsiyonda, belli bir biçimde Marx'a dayanmaktadır.

Bir yandan Marx, çok güçlü olarak, insanın eylemini, insanın dünyayı değiştirme yönelimini, varolanda olumsuz olanın aşılmasını vurgulamaktadır. Bu aktivizm (etkincilik) Marx'ın felsefesinin merkezinde bulunmaktadır bu onun en özgün ve en köklü yeniliğidir.

Ama öte yandan Marx, Kapital konusundaki çalışması sırasında, ahlaksal görüşlere karşı, olanaklı olduğu kadar çok öğretisinin bilimsel karakterinin altını çizer. O özellikle, ideallerin ya da ahlaksal istemlerin değil, tersine insanların istencinden bağımsız olan nesnel, toplumsal yasaların bilgisinin söz konusu olduğunu vurgular. Bununla birlikte Marx, hiç bir yerde, kapital'de bile sıkı bir determinist (gerekirci) değildir. O, Kapital'de or-

10. Bundan dolayı, Lenin'in Bir Adım İleri, İki Adım Geri adlı kitabını yayınlamasından hemen sonra, daha 1904 de aralarında tartışmalar çıktı. Rosa Luxemburg, bu kitap hakkında ki görüşlerini açıkladı ve Temmuz 1904 de Lenin'i eleştirdi. Aynı yılın sonbaharında Lenin cevap verdi.

taya koyduğu yasaları, her durumda sapmalara izin veren eğilimler olarak anlamaktadır.

Marx'ın düşüncelerini bir bütün olarak aldığımızda, etkinciliğin ağır bastığı, varolanın ereği bilinçli değişiminin, daha önemli yanını oluşturduğu söylenebilir. Bu nedenle, o anlaşmazlıkta Lenin haklıdır. Rosa Luxemburg kendiliğindenliği ve öğesel nedenleri çok güçlü vurgulamaktadır. İşçi sınıfı idealleştirilmiş olarak görünmektedir. Ama deneyim, işçi sınıfının her zaman, tarihsel görevinin gerektirdiği düzeyde olmadığını göstermiştir. Örneğin, Hitler döneminde Fransız ya da Alman işçi sınıfı, Amerika'da liberal aydınlardan çok daha fazla anti-komünist olan bugünkü işçi sınıfı vb.

Ayrıca bütün gerçekleştirilmiş devrimler, gerçekten devrimci, iyi örgütlenmiş proleterya öncüsünün gücünün ne kadar büyük olduğunu ve bununla bağlantılı olarak, toplumun bilinçli pratik güdüm olanaklarının ne kadar büyük olduğunu pratikte gösterdi. Bu bakımdan Lenin haklıdır.

Bununla birlikte Rosa Luxemburg'un düşüncesinde, bir ussallık öğesi bulunmaktadır. Onun konsepsiyonu, öncünün olanaklı öznelciliği ve iradeciliğiyle, özellikle de onun yönetiminin olanaklı bürokratlaşması ile çok aşırı vurgulanmış bir karşıtlık içindedir.

Lenin'in ölümünden sonra tarih, (ekonomik olduğu kadar politik) dev gücün, Lenin'in ilkelerine göre örgütlenmiş parti yönetiminin ellerinde yoğunlaşması tehlikesinin ne kadar büyük olduğunu göstermiştir. Bu tehlike her ne kadar burjuva demokratik geleneklerine sahip olsa bile, toplumsal birlik ekonomik ve kültürel olarak ne kadar azgelişmiş, politik olarak ne kadar olgunlaşmamış ve az demokratik ise, o kadar büyüktür. Bu gibi koşullarda, parti içinde seçkin ve ayrıcalıklı bir grubun güdüm işlevini bütünüyle üstlenmesi durumunda, bu seçkinlerin bürokratik durumunun doğasına göre, gerçekten başlangıçtaki devrimci ve insancıl eğilimin yitirilmesi anlamına gelen bir tür toplumsal güdüm ve hareketin başlangıç değerlerine bütünüyle karşıt olan, ereklerin gerçekleşmesi durumu ortaya çıkar.

Böylece bugünkü sorunlarımıza gelmiş bulunuyoruz.

Yugoslavya'da Toplumsal Gelişimin Güdümünün Koşullan

Sınıf olarak burjuvazinin ortadan kaldırılması ve üretim araçlarının toplumsallaştırılmasıyla sosyalizm, toplumsal temel gücün sınırsız ve adım adım egemenlik altına alınmasının ve toplumsal yaşamın sınırsız olarak ilerleyen insancıllaştırılmasının tarihsel olanağını elde etti.[11] Bununla birlikte sosyalizmin bugüne kadarki gelişiminde, planlama biçimleri belli olumsuz deneyimlere, yanlış anlamalara ve karşı koymalara yol açtı. Üretim araçlarının toplumsal mülkiyetinin kendini, devlet mülkiyeti olarak açığa vurması ve politik gücün devlet organlarında yoğunlaşması ölçüsünde planlama, ereklerin ve görevlerin yönetimsel, yüzeysel ve kabul etmeye zorunlu kılınan, üreticilerin her birinin inisiyatiflerini, özgürlüğünü ve onurunu en aza indirgeyen bir diktesi olacaktır. Öte yandan, toplumsal durumun nesnel, soğukkanlı, somut bilgilerinin sağlanmaması, toplumsal geliş-menin yakın ve uzak erekleri ve gereksinmelerinin belirlenmemesi, planlamanın tek-

---

11. İçinde bulunduğumuz yüzyılda toplumsal gelişme için, toplumsal örgütlenmenin bütün düzeylerinde, toplumun güdümüne olan eğilimlerin görece hızlı artışı karakteristiktir.

Bu Eğilimin gelişmesine bütün dünyada etki eden etkenlerden: atomlaşmanın aşılması ve özellikle (bölgesel, ulusal, uluslararası) ekonomik bütünleşmenin artma genel süreci, devletin büyüyen rolü ve onun ekonomik ve tüm toplumsal yaşama müdahalelerin birden çoğalması, toplumsal süreçlerin bilinçli denetimini ve görece tam olarak önceden tahminini olanaklı kılan bilimlerin hızla gelişmesinden öncelikle söz edilmelidir.

Bugün, liberal 19.yy. Laissez-faire kapitalizminden oldukça farklı olan kapitalizmde planlama, tek tek işletmeler ve konsemler çerçevesinde beklenmedik bir gelişme düzeyine ulaşmıştır. Önde gelen menajer tabakasının mesleki yeteneğinin yüksek düzeyi ve özellikle planlama, teknik ve yöntembilimin sorunsallarıyla uğraşan dizi matematik-bilimsel, bilim dallarının uygulanması ve gelişimi nedeniyle kapitalizm ekonomik mikro düzeyde hatta bazı durumlarda, bugüne kadarki gelişimiyle sosyalizmden ussallığın daha yüksek bir düzeyin ulaşmıştır. Aynı şekilde, üretim araçlarının özel mülkiyetinin varlığı ve pazar yasalarının etkisi sonucu üstelik kapitalizmde zorunlu sınırları bulunmasına rağmen, toplumun bütünü düzeyinde planlama eğiliminin daha düzenli ve belirgin artışı saptanır.

nik ve yönteminin gelişmesine yeterli dikkat gösterilmemesi, en son olarak da toplumun en yetenekli, mesleki açıdan en yetkili kadrosunun yönetici konumlara ulaşmasını sağlayamaması durumunda gerçek bir ussal güdüm bulunmaz.

Yugoslavya'da toplumun güdümü sorunu ve onun gelişimi çok karmaşık ve çelişkili koşullarda kendini belli etmektedir. Özyönetimi uygulamaya başladık ve böylece devletin yok olma sürecini başlattık. Ama hâlâ güçlü bir devlete ekonomik ve politik gücün merkezi toplumsal kuruluşlarda çok büyük bir ölçüde yoğunlaşmasına sahip bulunmaktayız. Parlementomuz, özellikle ulusal meclis ve her bir cumhuriyetin parlementoları melez, çelişkili bir karaktere sahiptir. Onlar gitgide daha çok emekçinin demokratik yoldan seçilmesi, parlementoya girmesi ve orada bir süre için yönetici işlevler üstlenmesi, bunun için sürekli üst düzeyde bir toplumsal statüden yararlanma hakkını elde etmeden, yaratıcı, yüksek nitelikli diğer çalışmalarda olduğu gibi ücret ödenmesi ölçüsünde adım adım özyönetim organlarına dönüşeceklerdir. Öte yandan, yürütme kurulları ve yönetim organlarının baskı yapmaları ve onların geçmişten miras kalan otoritesi aracılığıyla belirleyici yetkeyi kullanmaları ölçüsünde, tüm eylemlerin açık olması ve tüm kararlar ve seçimlerin demokratikliği ilkesinin zedelenmesi, haklarda eşitliğin yerini hiyerarşinin, kanıtların gücünün yerini konumun gücünün, açıklamanın yerini kaba gücün alması ölçüsünde parlementolar hâlâ devlet organlandır.

İkincisi, sırf üretim araçlarında özel mülkiyeti ortadan kaldırmadık, aynı zamanda da devlet mülkiyetinin, gerçek toplumsal mülkiyete dönüşmesi için çok önemli adımlar attık. Buna rağmen, bir yandan devlet yönetimi ya da yetkeli bireyler bunları elverişsiz bir biçimde ellerinde tuttukları için, öte yandan sosyopolitik örgütlerin öncelikle kendi ilçe, il ya da cumhuriyetlerinin çıkarlarını izlemelerinde anlatımını bulan ayrılıkçılık, bölgecilik ve milliyetçilik sonucu, toplumsal mülkiyetin önemli bir bölümü hâlâ özgül bir biçimde yabancılaşmıştır ve gerçek genel toplumsal çıkarların giderilmesine hizmet etmez. Bu gibi toplumsal mülkiyet biçimleri, sosyalist toplumun yarattığı biçimiyle ussal güdümün

olağanüstü elverişli tarihsel koşullarının kısmen yok edilmesine yol açar.

Üçüncüsü, biz gerçekten hem yararlı ticaret, pazar ve meta üretim yasalarından kurtuluş ilkesine, hem de aynı zamanda sırf anarşi ve oldukça büyük dengesizlikleri önleme ereğiyle değil, aynı zamanda da önemli ekonomi dışı (politik, insancıl ve başka) ereklerle durmaksızın yönetimsel müdahale ilkesine dayanan bir ekonomi sistemine sahip bulunuyoruz. Bu tür yönetimsel müdahaleler, anayasa, parti kararları, politik hukuksal belgeler ve genel olarak, egemen politik-ekonomik kuramın öngördüğünden kat kat fazladır. Kabul görmeyen ve büyük oranda bilinmeyen bir güç olan yönetimsel müdahale, ekonomi sistemine ögesel, denetlenmesiz, yetersiz ussal biçimde sızmakta ve çifte olumsuz etkisi bulunmaktadır: Diğer yasaların etkisini yavaşlatarak birçok yapay, ekonomik bir nedene dayanmayan ilişkiler yaratır ve işçi örgütlerinin her birinin inisiyatiflerini ve özgürlüğünü engeller ve bunu sırf bu yönde etkisinin boyutunun oldukça az olduğu, devletçi plan yapısına benzer bir biçimde yapar, öte yandan bürokratik müdahale yeteri kadar iyi düşünülmediği için, zaman zaman meta üretiminin kendiliğinden yapabileceğinden daha büyük dengesizlikler ve anarşist bir durum yaratır. Burada kuram ile pratik arasında belirgin bir çelişki bulunmaktadır. Bir yandan: tüm bildirisel çağrılarda, genişletilmiş yeniden üretim konusuda özenin, özyönetim organlarına bırakılması istenir, daha çok sağlam bilimsel çözümlemelere dayanılsa da, ekonomik hareketin akışına müdahaleler, zorunlu olandan çok daha ileri gider; devletçiliğin (etatizmin) ve devletçilik eğilimlerinin korkunç lanetlenmelerine rağmen, devlet gücü gerekli olandan daha büyük ölçüde korunur. Devletçiliğin çözülmesi nedeniyle bütçelerin, bilim, kültür ve halk eğitim hizmetlerinin büyük bir bölümünden bağışık tutulması istemlerine rağmen, Birliğin ve Cumhuriyetlerin bütçeleri hızla artıyor vb. Öte yandan, aslında salt meta ekonomisine sahip olduğumuzu, her sosyalist toplumda merkezi politik kuruluşlar yönünden müdahalelerin yerleştiğini ve zorunlu olduğunu, onların ancak daha demokratik planlama ve yalnızca başına buyrukluğun boyu-

tunun azaltılması koşullarında azalacağını ileri sürenler, devletçilik ve yönetimsel aşamaya geri dönüşü desteklemekle suçlanırlar. Burada gerçeği bilmek için, ahlak kurallarını hiçe sayan bir tutumla tipik ideolojik beceriksizlikler arasındaki sınırın ne olduğunu söylemek zordur.

Bizde, güdüm sorununun kendini belli ettiği özgül koşulların dördüncüsü, özyönetim sisteminde her bir dolaysız üreticinin oynaması istenilen rol ile bu rolü gerçekten oynama olanağı arasındaki belirgin çelişkidir. Özyönetimin koşullarından biri, sırf kendi çalışmasını ve kendi işletmesini tanımakla kalmayan, aynı zamanda da uzun süreli çıkarlarını değerlendirmede, onları tüm toplumun çıkarlarıyla uygun duruma getirme ve onların gerçekleşmesi için en uygun araçları seçme yeteneğinde olan ussal üreticidir. Ussallığın böyle bir düzeyi, genel kültürü, politik ve mesleki eğitimi varsayar. Ama, bu bakımdan toplumumuzda durum kaygı vericidir: Sırf emekçilerimizin, okuma yazma bilmemelerinin ortadan kaldırılma hızı yeterli olmamakla kalmamakta, kırsal kesimin bazı alanlarında durgun hale gelmekte hatta gerilemekteyiz. Bu alanda, geniş kapsamlı sonuçları bulunan böyle bir başarısızlık için, büyük ölçüde, bütünüyle dayanıksız ve zararlı bir anlayış sorumludur; buna göre eğitim ve kültür giderleri ondan yararlananlar tarafından karşılanmalıdır. Bu tür tanıtlamalar, sırf 19. yüzyılın çoktandır aşılmış, liberal kapitalizminin uzak yankılarıdır. Bir toplumun tüm varoluşunu, dolaysız üreticilerin ussallığı gibi bir koşula dayandırması ve aynı zamanda bu koşulun, olanaklı olduğu ölçüde gerçekleşmesi için hiç bir girişimde bulunmaması saçmadır.

Toplumsal Gelişimin Güdümünde Bilimin Rolü

Toplumsal gelişimin güdümü, bilimsel çözümlemeler ve değerlendirmelerle temellendirilmelidir.Sosyalizmde, toplumsal sorunlar konusundaki kararların bilimsel bilgilere dayanması (bundan dolayı öğretinin adı: bilimsel sosyalizmdir) beylik lakırdı olmuştur. Ne yazık ki toplumbilimler, sosyalist ülkelerin çoğunda pek gelişmemiş, doğa ve teknikbilimlerin gerisinde kalmıştır.

Toplumbilimlerden, toplumun gerçek durumunu, onun yasal eğilimleri, gerçek olanakları ve daha sonraki hareketinin almaşıklarının güvenilir, görgül nedenlere dayalı bilgilerini sunmasını istemek yerine, çoğunlukla onlara en başta ideolojik propaganda işlevi yüklenir. Son yıllarda ülkemizde görgül araştırmalara doğru sezilir bir dönüş sağladık. Ne yazık ki, geçmiş dönemlerin ihmallerinin hâlâ acısını çekmekteyiz ve henüz toplumumuzun önemli bir çok sorununun bilgisine sahip değiliz.

Bir diğer ihmal —aslında henüz onu bütünüyle anlamadığımız için— olasılıkla daha ciddi bir niteliktedir.

Planlama artık bugün, İkinci Dünya Savaşından sonra batıda geliştirilmiş olan ve işlemsel araştırma ya da planlama birimleri ortak adlarını taşıyan bir dizi matematiksel bilimin, kuramsal, yöntembilimsel ve teknik bilgilerin uygulanması olmadan düşünülemez. Bu bilimin konusu, gerçekleştirilmesi, istenilen ereklerin belli ve elde bulunan araçların sınırlı olması durumunda, kısaca kararların bilimsel olarak hazırlanması, belli bir durumun en uygun çözümlerinin hesaplanarak bulunmasıdır.

Planlama biliminin kapsadığı disiplinler (bilim dalları) şunlardır:

1- Mantık alanında: Bull cebiri ve öznel olasılığın aksiyomatik (belitsel) kuramı.

2- Matematik alanında: Doğrusal ve doğrusal olmayan programlama, oyun kuramı, iletişim kuramı ve karar kuramı

3- Matematiksel İstatistik

4- Teknik alanında: Otomasyon kuramı ve elektronik beyin kuramı (Güdüm işlemlerinde olduğu gibi çok sayıda bilinmeyenli problemlerin çözümlerinin bulunmasında çok büyük hızı nedeniyle planlamada kesinlikle zorunludur.)

5- Ruhbilim alanında: Öğrenme kuramı

6- Ekonomi alanında: Ekonometri, ekonomik sibernetik.

7- Genel örgütlenme kuramı.

Sovyetler Birliği ve diğer bazı sosyalist ülkelerde, bu bilim dallarında zorunlu kadroyu yaratmak, en gelişmiş ülkelerin kuramsal düzeyine ulaşmak ve bu bilimleri planlama pratiğinde olanaklı olduğu ölçüde çabuk ve çok açık bir biçimde uygulamak kapitalizm varolduğu sürece, kapitalizmde tüm toplumun bulun-

duğu düzeyde olanaklı olandan daha büyük ölçüde uygulamak için büyük çabalara girişilmektedir.

Ne yazık ki biz, hiç ya da en azından örgütlü bir biçimde hiçbir şey yapmaya kalkmıyoruz. Bu bilim kompleksinden raslantı sonucu bir şey öğrenmiş ve kendi inisiyatifleriyle bu sorunların bir kısmı üzerinde çalışan bazı kişiler bulunmaktadır. Bütün bunlar çok az ve sözün kısası yetersizdir, ne elverişli araştırma olanaklarımız, ne de kadro eğitim politikamız bulunmaktadır, ayrıca pratikte uygulamamız da yoktur. O halde bizi, sırf gelişmiş kapitalist ülkeler değil, önlemlerin büyük ölçüde yoğunlaşması ve çabaların iki katına çıkarılması sayesinde, İkinci Dünya savaşı sırasında geri kaldıkları, tüm matematiksel bilimlerde batıya yetişebilen sosyalist ülkelerin gerisinde kalmamız tehdit etmektedir.

Bizde, elbette en yakın gelecekte, toplumsal süreçlerin güdümünün ereklerine yapılan bilinçli müdahalelerin, doğaçtan söyleme ve eğlendirici oyunlara tahammülünün olmadığı, onların çok daha sağlıklı planlanmasının yapılması gerektiği hakkında inanç olgunlaşacaktır. Olasılıkla o zaman, ilgili bilim dallarının yetersiz gelişimi ve uygun uzmanların eksikliğinin, bizi sınırlayan ana etkenlerden biri olduğunu bulgulayacağız.

Güdümün Biçimleri ve Düzeyleri

Başarılı ve maksimal ussal olabilmek için güdüm, toplumsal yapının her alanında gelişmelidir. Sosyalizmde planın önemi üstünde duranlar, işçi örgütü, ilçe, il düzeyinde de planlama olanaklarını yadsımaya gereksinme duymazlar. Bunun için, uygun koşulların bulunması ölçüsünde, (değer yasalarının görece etki ettiği) özyönetim sisteminde, kollektiflerin olanaklı olduğu ölçüde başarıyla işletmek ve bu nedenle üretim ve pazara girmenin başarılı bir önceden tahmini ve düzenlenmesini yapmak için önemli olan tüm etkenleri öğrenmede büyük bir çıkarı bulunmaktadır. Bu gibi olanaklara karşı, genelleştirilmiş a priori (önsel) güvensizlik, gerçekten pratikte bürokratik eğilimlerin sürdürülmesi anlamına gelmekte ve bürokratik sosyalizmin yöntemlerine basit bir geri dönüşü içermektedir.

Ama aynı şekilde, tüm toplumsal süreçlerin ussal güdümünün, planlamanın her bir yerel ve bölgesel öznelerinin, kendiliğinden uyum sağlamasını ya da dikey bağlantılarla sağlanabileceğini düşünmek safdilliktir. Sırf bir plan öznesinin, başka öznelerin karar özgürlüklerini yadsımaması değil, aynı zamanda da tüm öznelerin birlikte, dolaylı ya da dolaysız planlama özgürlüklerine belli bir çerçeve sağlaması yani belli bir zaman aralığında ortaklaşa gerçekleştirilmesi istenilen, belirli erekler söz konusudur. Bu nedenle bu gibi genel ereklerin belirlenmesi ve onların gerçekleşme mekanizma ve araçlarının saptanması için sorumlu bulunan, demokratik olarak biçimlenmiş merkezi kuruluşların —özyönetimin merkez organlarının— varlığı zorunludur.

Genel toplumsal plan, sırf bir bilimsel değerlendirme mi, yoksa üstelik bir yükümlülük mü olmalıdır? Eğer biz, planlama ve genel olarak güdümden ciddi bir biçimde söz ediyor isek, bu tür bir sorunun pek bir anlamı bulunmamaktadır. Zira planlama kavramı bile, sürecin akışını bilmek ve önceden kestirmek için salt kuramsal bir ilginin değil, yönlendirilmesi istenilen belli bir pratiğin söz konusu olmasını içermektedir. Bu önceden kestirme, kuramsal ve görgül olarak önceden temellendirilmiş ise, planın kendisi değil ama doğrudan plan için varsayımdır. Elbette toplumda ve de doğada doğrusal, açık bir gerekircilik (determinizm) egemen değildir.

Özel bilimin çerçevesinde kalan önceden kestirme, hareketin sürüp gitmesinin farklı almaşık olanaklarını da içerir. Belli bir doğrultuda önceden kestirmek demek: gereksinmelerimize ve uzun süreli ereklerimize dayanarak onda karar kılmak demektir. Şöyle bir soru ortaya çıkmaktadır: Eğer biz, onun gerçekleşmesi için yükümlülük üstlenmeyi düşünmüyor isek, niçin belli bir doğrultuda karar vermeliyiz? Neden, salt kestirme, olumsuz bir yönü, gelecek üzerine bağlayıcılığı bulunmayan ve tasarımlanan bir şeyi, plan olarak nitelendirmeliyiz? Ya da biz, niçin kuramsal alanda belli bir şeye, ama daha sonra da pratikte bütünüyle başka bir şeye karar vermeliyiz?

Tek tutarlı davranış (birlik, cumhuriyet, vb. gibi) bütün düzeylerde —hem yükümlülük hem de kestirme olarak— her

planın bütünüyle geçersiz kılınmasıdır. Eğer bir kimse, yarın toplumun nerede olacağının önemli olmadığı görüşünde ise, bu durumda bu temel vargı, besbelli aynı ilkenin toplumun her bir bölümüne de uygulanmasını gerektirir. Güdüm, insan yaşamının bir alanında yararlı başka bir alanında tehlikeli olan bir şey değildir. Aslında o insan pratiğinin yapısının önemli karakteristiklerinden biridir.

İnsan özgür olduğu ölçüde, kendi geleceğinin biçimlendirilmesine katılmaya eğilim gösterir —bu yüzden, farklı gerçek olanaklardan kendi gereksinmelerine en uygun olanı seçer.

İnsan etkin, yaratıcı bir varlık olduğu ölçüde, geleceğin olanaklarının incelenmesiyle yetinmez, üstelik verdiği kararın gerçekleşmesi için yükümlülük alır.

Son olarak insan, toplumsal bir varlık olarak başkalarıyla bağıntılı olduğu, birlikte çalıştığı ve onlarla belli gereksinme ve değerleri paylaştığı ölçüde, en bireysel erekler için, hatta kendi gereksinmelerini gidermeyen, ama onun için dolaylı değerleri olan erekler için de yükümlülük üstlenmeye hazırdır. Çünkü onlar, başka insanların onun için değerli olan gereksinmelerini giderirler.

Güdüm, salt kişisel ve ailesel alanda değil, aynı zamanda geniş toplumsal birliklerin yaşamında ancak bu suretle olanaklıdır. Ama tam tersine de: sırf doğrudan ilişkin olduğu güdümün merkezinde ilgi duyan insan, yeteri kadar toplumsal bir varlık olmadığını ya da kişisel ve toplumsal çıkarların ayrılmaz bağlantılarının bilincinde olmadığını kanıtlamaktadır.

Toplumsal Güdümün Taşıyıcıları

Bununla birlikte herhangi bir kimse, güdümü genel bir değer olarak kabul edebilir —böylece toplum bütünüyle söz konusu olduğunda da onun, güdümün taşıyıcısı olan toplumsal grubun, topluma yabancılaşması ve zalim bir dış güç olarak ortaya çıkma tehlikesi nedeniyle, güdüme karşı sakıncaları bulunacaktır.

Bundan dolayı tüm toplumsal gelişimin güdümüyle bağıntılı en önemli sorunlardan biri: bu işlevi kimin üstlenmesi gerektiği

ve kötüye kullanılması olasılığından nasıl kaçınılacağıdır.

Sosyalist ülkelerin deneyimleri, devlet organları tarafından toplumsal güdümün, kaçınılmaz olarak çok güçlü bir politik bürokrasiye yol açtığını açıkça kanıtladı. Bu bürokrasinin eğitilmiş, iyi bilgilendirilmiş ve yetenekli olması, teknik kadrolara dayanması ve bilimin yararlı yeniliklerinden yararlanması durumunda, böyle bir planlama görece etkin olabilir, toplumun maddi temelinin görece hızlı gelişmesini de sağlayabilir, ama o büyük ekonomik kayıplara yol açacak, dolaysız üreticileri edilgenleştirecek, onları ücretli işçiler durumunda tutacak ve savunulamaz bir biçimde, büyük toplumsal farklar yaratacaktır.

Güdüm işlevinin salt uzmanların ve bilirkişilerin ellerine verilmesi bürokrasinin bir başka varyantına —teknokrasiye— yol açar. Toplumsal süreçlerin yönetiminde teknokrasi, büyük yeterliliği nedeniyle, etkililiğin daha yüksek bir düzeyine, ancak politik, toplumsal ve bütün diğer insancıl değerler konusuna gelince de saygısızlığın daha da yüksek bir düzeyine ulaşabilir.

Tek yeterli çözümü özyönetim sistemi verir. Gelişiminin akışı içinde giderek parlementoya dönüşecek olan özyönetimin üst organları, genel toplumsal erekleri ve onların gerçekleştirilme araçlarını belirlemek için sorumluluğu bütünüyle üstüne almalıdır. Şüphesiz ereklerin belirlenmesini, ancak bir yandan bütün çağın uzun süreli ereklerinin (sömürünün bütün gizli biçimlerinin yok edilmesi, toplumsal gruplar arasında toplumsal farkların ve ülkenin gelişmiş ve gelişmemiş bölümleri arasıdaki bölgesel farkların aşılması, maddi gönencin gerçekleşmesi, toplumsal dayanışma, vb.), öte yandan toplumun gerçek durumunun, onun değişimlerinin yasal eğilimlerinin, daha sıkı toplumsal-politik örgütlenmelerin planlarının gözönünde bulundurulması koşullarında ussal olarak nitelendirebiliriz.

Bilim, böyle bütün bir planın hazırlanmasında —ereklerin daha sağlıklı betimlenmesi, bu ereklere neden olan almaşık olanakların hazırlanması, kabul edilen politikanın etkinliğinin araştırılması, beklenilenden daha az etkili olması durumunda söz konusu politikanın değişikliğiyle ilgili önlemlerin hazırlanması, kısa süreli planların ayrıntılı olarak hazırlanmaları, onların gerçekleş-

tirilmesinin sürekli denetimi, kamu oyunun görüşlerinin sürekli araştırılması vb. yoluyla —çok yönlü bir rol oynamalıdır. Almaşık olanaklar arasında seçim yapma kararını şüphesiz, en yüksek özyönetim kurulları ve parlemento da dahil olmak üzere özyönetim organları verirler. Bu kararlar doğal olarak bağlayıcıdır, onlar daha alt düzeylerdeki özyönetimlerin karar gücünün yapmak zorunda olduğu yasal çerçeveyi oluştururlar. Bununla birlikte bu kararlar, bürokrasinin egemen olduğu toplumlardaki gibi yabancı, toplum dışında bulunan bir güç tarafından zorla kabul ettirilmiş değildir. Önemli fark, özyönetim merkez organının oluşturduğu ve çok sayıda görüşmelerle sonuçlandırılan araştırmalar ve eşit haklara sahip olunan tartışmalardan sonra bütün planın kabul edildiği demokratik biçimde bulunmaktadır.

Bu yüzden, özyönetimin gelişmiş ve en üst aşamaya kadar işlevini yerine getiren sistemini, bir tür etatizm (devletçilik, örneğin temsili etatizm) olarak değerlendirmek yersizdir. Etatizm için önemli olan güdümün bir merkezden olması değil, ama devletin onu belirlemesidir. Bugünkü biçimiyle parlemento bile, artık salt devletin organı değildir, onun daha sonraki evrimine devletin yok olma süreci eşlik eder.

Şüphesiz bugün her güdüm, devletçiliğin öğelerini kendi içinde taşımaktadır, Ama öncelikle sosyalist demokrasi, giderek bu öğelerin ortadan kalkması doğrultusunda geliştirilmelidir ve ikinci olarak, zaman zaman ademi merkeziyet ve devletçiliğe karşı mücadele sloganları arkasına gizlenen, görünmeyen ve denetlemesiz devletçilik çok daha direşken ve tehlikelidir.

Şimdiki durumda, toplumumuz için bu, bireyler ve devlet aygıtının her bir organı tarafından bugünkü koşullarda kaçınılması ve önlenmesi zor olan, çok sayıda düzensiz, yetersiz örgütlenmiş müdahalelerin yerine, toplumumuzun en üst en saygın ve olanaklı olduğu ölçüde demokratik bir biçimde seçilmiş politik kuruluşları tarafından, daha sonraki toplumsal gelişimin ana araçlarının hazırlanmış bilimsel kanıtlı, bütünsel düzenlemelerinin özenle geçirilmesi durumunda, bu durum demokrasinin nispeten daha yüksek bir düzeyine, bazı oransızlık ve kararsızlıkların ortadan kaldırılmasına, hatta meta üretim yasalarının serbestçe

etki etmesine doğru atılmış bir adımdır.

Bütün bunlardan çıkan sonuç şöyledir: Karşı karşıya bulunduğumuz çelişki, bugün bazılarının sandığı gibi, sırf onun karşıt yanlarından birinin bilmemezlikten gelinmesiyle aşılamaz. Güdüm nesnenin gelecekteki gelişiminin zorunlu olmayan önceden kestirilmesine indirgenemez, çünkü bu durumda o asla güdüm olmaz. Öte yandan bu çelişki, olumsuzlama ile ya da özyönetim ilkesinin önemli ölçüde sınırlandırılmasıyla aşılamaz, çünkü bu, sırf devrimimizin yararlı temel yeniliklerinden biri değil, aynı zamanda toplumun, Marx'ın sözünü ettiği o insancıllaştırılmasının ön koşuludur da. Bununla birlikte, toplumun modelleri şu ya da bu ilkeye dayanarak tasarlanabilir, ama bu kaçınılmaz olarak, bazılarına burada değindiğim bir dizi istenmeyen görüngülere yol açar. Bu durumda tek geçerli çözüm, bir yandan planlamanın, öte yandan özyönetimin karakterinin değiştirilmesiyle, daha doğrusu merkez organları tarafından güdümün bürokratlaşmasının kesin olarak ortadan kaldırılmasıyla ve yerel organların özyönetiminin önemli ölçüde, daha ussal ve daha çok sosyalizm ruhuyla gerçekleşmesi suretiyle çelişkinin aşılmasıdır.

Ancak böyle bir çözüm, Marx'ın ortaya koyduğu ve onların adına toplumumuzun bu muazzam devrimci dönüşümüne başladığımız ana ereklerle uygunluk içindedir.

İdeolojik Mit ve Tarihsel İlerlemenin Gerçek Eğilimi Olarak Dolaysız Demokrasi

1

Devrimci pratiğin büyük düşmanı, onun tüm diğer düşmanlarının uzak, güçlü önceli, ideolojik mittir (söylencedir). O tutucu güçlere, gerçek toplumsal ilişkileri şeffaf olmayan bir peçe ile gizlemeye ve gerçekliğin yerine görünüşü geçirmeye, sözkonusu basmakalıpların sınırsız yinelenmesiyle insanların tin, duyumlar ve gereksinmelerini istenildiği gibi biçimlendirmeye hizmet eder. Gerçek ve önemli sorunların, önceliğinden her türlü "yabancı" görüşlere dayanılarak şüphe edilebilen bir alanda bulunmasına karşılık, onların dolaysız olarak farkına vardıkları ve bunlar arasında üzüldükleri tüm şeylerin bir dizi önemsiz şeyler olduğu, olan biten her şeyin ussal ve zorunlu olduğu inancını yerleştirmeye hizmet eder. İdeolojik mitlerin işlevi, her bir insanı, onu daha sonra rahatsız edilmeden ve kaba güce gerek kalmadan —onu kendi rızasıyla— çıkarına alet etmek için hazırlamak ve onu yalıtılmış, kötü bilgilendirilmiş, örgütlenmiş bir varlığa dönüştürmektir.

Geçiş toplumunda, politik ve ekonomik gücün tekelini ellerinde tutan ve yabancı nesneleştirilmiş emeğe el konulmasının az ya da çok gizli biçimlerinin sürdürülmesinde çıkarı olan üst tabakalar var olduğu ölçüde, bu toplumda çeşitli mitler oluşur ve özenle geliştirilir.

Stalinizm mitler yarattı: (daha sonra yok olması için ilk önce güçlenmesi gereken, halkın çıkarlarının güvenilir temsilcisi ola-

rak) devlet miti, (toplumsal yaşamın bütün alanlarında dokunulamaz yetke olması gereken) parti miti, (kitle terörü ve partideki her çeşit muhalefetle zorbalıkla hesaplaşmayı haklı çıkarmayı amaçlayan) sosyalizmin gelişmesiyle birlikte sınıf mücadelesinin güçlenmesi miti, bütün diğer insanlar için geçerli olan tüm toplumsal, politik ve biyolojik ölçütlerin ötesinde yanılmaz, herşeyi bilen, herşeye gücü yeten önder miti ve son olarak toplumsal zorunluluğun bütünüyle nesnel, bilimsel anlatımı olarak (uygulanan politikanın iradeciliği ve keyfiliğini ussallaştırmayı amaçlayan) ideolojinin kendisinin miti.

Mao Tse-tung bütün bu mitleri benimsedi ve bunlara kendininkileri, örneğin, dünya devriminin merkezinin doğuya kayması miti, kağıttan kaplan olarak emperyalizm miti, siyah ve beyaz halkların karşıtlığı miti, vb.ni ekledi.

Ülkemizdeki bürokratik güçler, bu mitlerin bazılarını, olanaklı olduğu ölçüde tüm gerekli değişikliklerle birlikte özenle benimsediler. Örneğin açık devletçilik olanaksızlaştığında, "toplum"dan planlamanın öznesi olarak söz edilmeye başlanıldı. Toplumsal eleştirinin canlanmasıyla sınıf düşmanı kuramı da yeniden sunuldu. Biz henüz "partinin kılıcı" olarak UDBA* mitinin açığa vurulmasının tanıkları bulunmaktayız, vb. Tüm bu mitler için karakteristikdir:

1- Onlar, bazı gerçek toplumsal eğilimler ve gereksinmelerin cisimlendirilmesine dayanmaktadır. (Örneğin belli bir düzene, disipline, bütünleşmeye, bir bütün olarak toplumun güdümüne gereksinmeye, toplumsal kitle hareketinin bağlaşmasının sürdürülmesine, gerçek düşman güçlerle mücadeleye). Görünüşün nasıl ve niçin iyice yerleşmiş olduğu ve doğma gücünü kazandığı, ancak bu biçimde açıklanabilir. 2- Bu mitler kitlelerin inisiyatiflerini engeller ve onların devrimci enerjilerini yok eder, bireylerde yapay gereksinmeler yaratarak, boyun eğme duygusunu ve hiyerarşiyi geliştirerek, uymacı davranış kalıplarını benimseterek ve onları yabancılaşmış toplumsal güç ve kuruluşların

---

* UDBA- Gizli Polis. Bu makale Rankovics'in görevden alınmasından ve bununla ilgili açıklamalardan sonra yayınlanmıştır. (Almanca'ya çevirenin notu)

hizmetinde biçimlenebilir nesnelere dönüştürerek, onları yabancılaşmış bir biçimde toplumla bütünleştirir. 3- Belli bir anın tarihsel durumunu nesnel olarak değerlendirmek, eyleminin dolaysız ereklerinin uygun olarak belirlemek, kitlelerin devrimci enerjilerinin boşa harcanmasını önlemek için, toplumun ilerici güçleri kendi dönemlerinin ideolojik aldatmacalarına karşı, amansız bir mücadele yürütmelidirler. Bu, politik devrimden yirmi yıl sonra, politik devrimden öncesine ya da ondan hemen sonrasına göre daha zordur. Şimdi devrimci hareket içinde bir kutuplaşma oluşmakta, tüm önemli değişmelere kesin bir biçimde karşı koyan ve eski alışılmış koşullarda geçerli olan kurumları yeniden canlandırarak ya da olsa olsa çok uzak gelecekte olanaklı olabilecek toplumsal durumları bugüne yansıtarak, kendi özgül yeni mitlerini yaratan, yeni tutucu güçler ortaya çıkmaktadır. Bundan dolayı bugünkü koşullarda, belli toplumsal toplumsal güçlerin değerlendirilmesinde güvenilir ölçütlerden biri, onların kesin olarak tüm mitlere ve aldatmacalara karşı, mücadele edip etmemeleri ya da onların oluşturulmasına ve korunmasına katkıda bulunup bulunmamalarıdır.

2

Bugünkü durumda biz de, özellikle tüm toplumsal yaşamın ve seçim sistemimizin daha da demokratikleştirilmesiyle bağıntılı olarak yeni özgül bir Yugoslavya miti —dolaysız demokrasi miti— yaratma yolunda olup olmadığımızı düşünmek zorundayız.

Gerek bu, gerek benzer biçimdeki bütün diğer mitler, gerçekten ilerici tarihsel eğilimin asalaklarıdır —özyönetim gerçekten geliştiği ölçüde, sürekli daha büyük gerçek olanaklara, sırf içinde yaşadığı ve çalıştığı sınırlı topluluğun kararlarına katılma değil, aynı zamanda da serbestçe, onun onayı ve onun gerçek gereksinmelerinin, eleştirel düşüncelerinin gözönünde tutulmasıyla, onun adına tüm toplumun politik kuruluşlarında etkinliklere katılan kişileri seçme olanaklarına da kavuşur. Bireyler ve tüm toplumun güdümü ve eşgüdümü için sorumlu olan merkezi kuruluşlar arasında, aracılık eden yabancı güçler ortadan

kalktığı ölçüde, bireylerin istencinin gerçekten bir anlam kazanmasının ve toplumsal birliğin her alanında onun etkisinin doğrudan ve gerçek olmasının olasılığıda artar.

Bununla birlikte, en iyi, en ideal durumda şunlar varsayılmaktadır:

1- Devlet artık ortadan kalkmış ve onun kuruluşlarının yerini de özyönetim organları etkin olarak almış olur.

2- Politikanın meslek olma niteliğini kaybetme süreci son bulur ve politik işlevler farklı alanlardan demokratik olarak seçilmiş, politik konumlarını sürekli elde tutma ayrıcalıklarına ve olanaklarına sahip olmayan işçiler tarafından yerine getirilir.

3- Artık kendi bakış açısını ve adaylarını vatandaşlara kabul ettirmek için, esnek ya da daha az esnek bir baskı uygulayan herhangi bir politik partiye gereksinme kalmaz.

4- Bürokrasi ortadan kalkmış olur ve hiçbir şekilde ekonomik ve politik kararların tekelinden yararlanan, politik üst tabakalar bulunmaz.

5- Sırf bu nedenle artık, iletişim araçlarının tekeli ve insanların manipulasyonunun varlık biçimleri son bulur, öyle ki düşüncelerin serbestçe mücadelesi ve durumun karşılıklı eleştirisinde, topluluğun gerçek gereksinmelerine en uygun olduğu anlaşılan bakış açıları, fikirler ve programlar kabul edilir.

Böyle —her olasılığa göre geleceğe ilişkin olan— bir durumda ancak, demokrasinin sürekli daha büyük ölçüde dolaysızlık eğiliminden, yabancılaşmış politik aracılığın tüm biçimlerinin ortadan kaldırılmasından, her düzeyde tüm güdüm süreçlerinin sürekli daha büyük ölçüde, tüm toplumsal birliğin gerçekten önemli gereksinmelerinin doğru anlatımı olmasından söz etmenin anlamı vardır. Tüm emekçilerin, doğrudan toplumsal gelişmenin genel doğrultusunu belirleyen bütün temel sorunlarda karar verdiği bir durumun ortaya çıktığından ya da tüm toplumsal yaşamın temelde, sırf her bir işçi ve diğer kuruluşların insanlararası ilişkilerinin mantığına göre üretildiği ve yeniden üretildiği ve buna göre dolaylı, temsili demokrasiye hiç bir gereksinme olmadığı bir durumdan söz etmek afedilmez bir safdillik ve saçmalıktır.

Yunan sitesinden bu yana iki bin yıldan uzun bir zaman geçti. Bu, gerçekten politik bir sistem olarak, dolaysız demokrasinin varolduğu tek dönemdi. Bu dönem "insanlığın yıldız saatleri"nden biriydi. Aslında politik örgütlenme olarak demokrasinin aşılamaması nedeninden dolayı, bilindiği gibi Yunanistan birleşmeye yetenekli değildi ve genel olarak ekonomi, bilim ve kültürün daha sonraki gelişiminde başarı sağlanamadı.

Daha alt düzeyde bugünkünden de büyük ölçüde bütünleştirilmiş birliğin bulunmaması ve tüm toplumun her bir bölümünün güdümü ve eşgüdümünden sorumlu olan bir dizi merkezi ve aracı kuruluşlarla birlikte çok karmaşık politik ve ekonomik örgütlenmelere sahip olmaması durumunda, geleceğin gelişmiş toplumu (o bugün varolmadığı gibi) genel olarak varolamaz. Bireylerin dolaysız istenç belirtisi, dostça girişimlerin farklı görünüşleriyle iç içe geçer. Eğer bizim şimdiki düşünce kategorilerimiz genel olarak böyle bir toplumun çözümlemesi ve karakterize edilmesine yararlı olabilirse, en doğru olarak, burada dolaysız ve dolaylı demokrasinin özgül diyalektik bireşiminin söz konusu olduğu söylenebilir.

3

Bugünkü toplumumuz, şüphesiz böyle bir modelden uzaktır. Biz hâlâ, sistemin genel özelliklerini ve ölçütlerini belirlemekle kalmayan aynı zamanda ulusal gelirin önemli bir bölümünün dağılımını yürüten, ekonominin bir çok somut ereklerini ve araçlarını belirleyen ve bütün toplumsal etkinliğin hukuksal çerçevesini çoğunlukla çok ayrıntılı çizen güçlü bir devlete sahibiz. Bireylerin devletin işleyişine dolaysız etkisi şüphesiz çok azdır. Politikanın meslek olmaktan çıkma süreci henüz yeni başladı. Komünistler Birliği sırf ideolojik bir güç olmakla kalmaz. O hâlâ toplumsal gücün organıdır ve o tüm politik kurullar için adayların saptanılmasında bugüne kadar yapılan bütün seçimlerde belirleyici bir rol oynadı. Ama bununla birlikte son seçimlerde, seçmenler özellikle adayların belirlenmesi aşamasında, her zamankinden daha büyük bir inisiyatif gösterdiler. Bunu hesaba

katarak, ayrıca rotasyon ilkesinin uygulanmaya başlamasını gözönünde tutarak, 1965 seçimlerinin bütün daha önce yapılanlardan daha demokratik olduğu söylenebilir. Ama öte yandan, adayların belirlenmesi için yapılan seçim toplantılarına seçmenlerin çok küçük bir oranının katılmış olduğu[1] politikada önde gelenler ve etkin olanların, bölge seçimleri için adayların sayısını en aza indirgediği, eyalet ve ulusal meclisleri için çoğunlukla tek aday gösterdiği, bu nedenle seçim toplantılarının ve seçimlerin aslında biçimsel ve bildirisel bir karakter taşıdığı,[2] seçmenler ve onların temsilcileri arasındaki ilişkilerin oldukça zayıf olduğu[3] ve bununla birlikte dolaysız üreticilerin eğitim düzeylerinin çoğunlukla çok düşük —okuma yazma bilmeyenlerin sayısının oldukça yüksek— olduğu, katılım ve dolaysız politik etki etme biçimlerinden olanaklı olduğu alanda —işyeri örgütlenmelerinde— çok az yararlanıldığı gözönünde bulundurulduğunda, ayrıca dolaysız demokrasi konusunda, artık sistem ve toplumun gerçek durumu olarak varolan bir şeymiş gibi yazmanın acaba ne anlamı olabilir sorusu ortaya çıkmaktadır.

Bu olsa olsa, norm ile gerçek arasında gerçekleşmemiş bir ayırım, onun, olmuş olmasına oranla nasıl olması gerektiğinin ele alınmasıdır. Anayasa, yasalar, pragmatik bildiriler, düzenlemelerinde demokrasinin yüksek bir düzeyini öngörürler. Bu düzenlemeler belli gerçek eğilimlere dayanırlar ama onlar, asla varolanın basit bir betimlemesi değil, daha çok pratikte öncelikle

---

1. Görgül bir araştırmaya göre, soru sorulan 7045 seçmenden ancak % 8'i seçim toplantılarına katılmıştır. (Olga Kozomara İzbori kao cinilac i uslov za dalje demokratizacije drustveno-politickih adnosa, Skupstinski izbori 1965 Beograd 1966, s. 50
2. Toplumbilimler Enstitüsü kamuoyu görüşünün araştırılması grubunun bir anketine göre, ancak soru sorulanların toplamının % 16.8'i "bu yıl ki seçimlerde adayların belirlenmesinin işleyişine ve sonucuna en çok kim etki etmiştir?" sorusunu seçim toplantılarının seçmen toplantıları olduğu biçiminde yanıtlanmıştır.
3. Milletvekilleri ile seçmenlerin ilişkileri yeterli mi? sorusuna, soru sorulan politikacıların % 73.2'si bu ilişkilerin yeterli olmadığı biçiminde yanıtlamıştır. (Stojan Tomic, politicka participacija gradjana u izborimal 1965, Skupstinski izbori 1965, s. 173

gerçekleştirilmesi gereken değerlerin, gerçek olanakların ve ereklerin anlatımıdırlar. Anayasal ve diğer hukuksal-politik normları, artık ulaşılan bir durumun yansısı olarak ele almak politik propagandacıların doğasında bulunmaktadır. Ne yazık ki, belli siyasal bilimciler, hukukçular, toplumbilimciler ve ekonomistler daha çok politik propagandacılar ve daha az bilim adamları gibi davranmaktadırlar. Öznel güdüleri bir yana bırakırsak: dolaysız demokrasinin böyle eleştirel olmayan, savunucu incelemesi sırf gerçek ilişkileri gizler, gerçek zorlukları saklar, sorunları ortaya koymak yerine onları engeller, toplumu uyuşturur, onu sahte ve zararlı bir kendini beğenmişliğe sürükler. Ve bu toplumun devrimci ileri atılımlar için yeterli enerjisinin varolduğu bir durumda olur.

Bugünün koşullarında dolaysız demokrasi mitini oluşturmak çok uygun ideolojik bir araç olabilir, hem de bizde Stalinizmle mücadelede, devletçiliğin (etatizmin) ve seçkinciliğin her çeşidinin hakkından gelemeyen ve büyük ölçüde desteği ancak özyönetimin uygun bir aldatmacasıyla yaratabileceğini tam zamanında kavramış olan bürokratik güçlerin elinde bir araç olabilir.

Özyönetim ancak, toplumun bütün düzeylerinde ilişkilerin sürekli daha büyük ölçüde demokratikleşmesi, öncelikle toplumsal örgütlenmelerin bütün biçimlerinde —işyeri ve ilçede, ayrıca da cumhuriyet, federasyon ve ekonomik örgütlerde hem de Komünistler Birliği ve diğer toplumsal-siyasal örgütlerde— demokratikleşmesi durumunda gerçekleşebilir. Komünistler Birliğinin üst düzey yöneticilerinin, iktidarın dokunulamaz kuruluşlarının işlevlerini sürdürmeleri, parlementoların şimdiki yapılarını ve yönetim organlarıyla şimdiki ilişkilerini korumaları ve politikanın tüm ayrıcalıklarıyla birlikte meslek olarak korunması ile onda biçimsel olmayan oligarşik grupların üstünlüklerinin, şimdiki biçimlerinin ve eğilimlerinin sürdürülmesi durumunda, toplumun mikro strüktürü (küçük küme yapısı) düzeyinde ve özyönetimin geliştirilmesinde şimdiye kadar yapılmış olanların tümü —ve ulaşılmış olan şüphesiz dünya tarihi bakımından önemli bir ilerlemedir— bürokrasiyi henüz ciddi olarak tehdit etmez ve işçi sınıfının köktenci kurtuluşuna yol açmaz.

Bundan, dolaysız demokrasinin sırf ilerici bir slogan değil,

aynı zamanda Komünistler Birliği ve temsili kurulların demokratikleşmesi sorununu gizlemek, bu sorundan dikkatleri başka yöne çekmek, ilerici güçlerin enerji ve dikkatlerini, bürokrasinin ekonomik ve hukuksal araçlarla sürekli kolayca denetimi altında tutabileceği toplumsal etkinliğin bir alanına yöneltmek amacında olan tehlikeli ideolojik bir mit olabileceği sonucu çıkar.

4

Dolaysız demokrasi mitini gizleyen gerçek toplumsal sorunlar nelerdir?

Bunlar herşeyden önce aşağıdaki çelişkilerdir:

1- Toplumun genel çıkarlarının gerçekleşmesi ve aynı zamanda dolaysız üreticilerin her bir kollektifinin özel çıkarlarının olumlanması ve anlatımı serbestçe nasıl sağlanabilir? 2- Politikanın meslek olmaktan çıkarılması, bu ereği savunan aynı toplumsal-politik örgütlerde, artan meslekleşme eğiliminin bulunması durumunda nasıl sağlanabilir? 3- Bir yandan seçimlerin köklü bir karakter kazanmaması ve öte yandan toplumsal-politik örgütlerin müdahalesinin, ussal demokratik güdümle ortak hiç bir yanı bulunmayan, bürokratik katılım karakterini elde etmemesi nasıl önlenebilir.

1'e ek. Dolaysız demokrasi mitinin kurucu öğesi, halkın genel çıkarlarının, her bir kesiminin "özgür, demokratik" karşılıklı ilişkileriyle kendiliğinden oluşturulması ve gerçekleşmesi varsayımıdır. Ne yazık ki, belli bir merkezden düzenlenmesi olmadan böyle bir sistemin kaçınılmaz olarak çözüleceği kolaylıkla kanıtlanabilir. Ayrıca, merkezin müdahalesi olmadan, güçlülerin zayıflarla, gelişmişlerin gelişmemişlerle ilişkileri, tüm diğer ilişkiler kesinlikle demokratik ve özgür değildir. Bir merkezden belli bir güdüm kaçınılmazdır. Çağımızın tarihsel eğilimi güdümün yok edilmesi değil, tersine artık, varolduğu her yerde onun iyileştirilmesi, hatta bazen laissez-faire öğretisine inanıldığı yerde adım adım uygulanmasıdır. Bugünkü koşullarda merkeziyetçiliğin eleştirisi, merkezin usdışı, keyfi, yeterli ölçüde bilime dayanmayan bürokratik müdahalelerinden zarar gördüğümüz ölçüde an-

lam taşır. Ama, merkez demokratikleştiği ve bürokratik sosyalizm denilen model aşıldığı ölçüde, gerçek sorun şöyle olmaktadır: Toplumun her bir kesiminin çıkarlarını gözönünde bulundurmak ve onların uyumlu bir duruma getirilmelerinde hukuksal zorlamayı en aza indirgemek için, yeteri kadar demokratik olan bir merkez, kendi kendine düzenleyen, hem de toplum kesimlerinin her biri için olduğu kadar, toplumun bütünü için en az müdahaleler ve sarsıntılarla en ussal sonuçları sağlayan mekanizmalar yaratmaya yeterli ölçüde yetkili olan bir merkez nasıl yaratılır? Bu yeni durumda merkeziyetçilik-ademi merkeziyetçilik karşıtlığı yanlış bir ikilem olur. Güdümün modern bilimi bugün elektrotekniğin uygulanmasıyla aynı zamanda, ademi merkeziyetçi ve bütünsel olan bir tür planı olanaklı kılar.

2'ye ek. Dolaysız demokratik ilişkiler söz konusu olduğunda, bizi oldukça ilerlemiş olduğumuza inandırmak isteyenler, bununla bizde artık politikanın meslek olmaktan çıkmasının oldukça ileri götürüldüğü kuruntusunu yaratırlar. Mantıksal olarak bu iki şey birbirlerine bağımlıdır. Profesyonel olarak politikacı, ancak örgütünün yüksek kurullarına, salt sadık kalması koşullarında varlığını sürdürebilir. Bu nedenle o seçimlerle seçilmelidir. O aslında, seçmenlere bağımlı değildir, seçmenin ona doğrudan etki etme olanağı yoktur. Bu durumda biz, demokrasinin varolan profesyonel politikasından söz edebildiğimize göre, bu dolaysız demokrasi olamaz.

Devlet ve toplumsal organlarda çalışanların toplam sayısındaki değişmeler üzerine istatistiksel verileri çözümlediğimizde, şu tabloyu elde ederiz: 1952 yılında bu alanda 119000 kişi çalışmaktaydı, daha sonraki yıllarda bu sayı arttı ve on yıldan biraz fazla bir zamanda iki katına çıkma eğilimi gösterdi. 1961 de 193000'le en yüksek düzeyine ulaştı, daha sonra bunu izleyen iki yılda hafifçe düşmesine karşılık, 1963 de 186000 sayısıyla aynı biçimde sürecek gibi göründü. Onu izleyen yılda yeniden 188000'e yükseldi.[4] 1961 ve 1964 yılları arasındaki dönemin

4. Yugoslavya'da 1945-1964, İstatistiksel Genel Bakış Genel Bakış. Belgrad 1965 s. 58

genel olarak tüm alanlarında belli bir durgunluk dönemi olduğu gözönünde bulundurulduğunda, bu verilerden politikanın meslek olmaktan çıkması sürecinde ciddi ilerlemeler sağladığımız sonucu asla çıkmaz. Ayrıca SSRNJ*'nin birleşik yönetim kurulunun parlemento seçimlerine hazırlıklar ve kadro politikasının güncel sorunları tezlerinde, Yugoslavya Komünistler Birliği (SKJ) ve toplumsal örgütlerin yönetim kurullarında profesyonel kadroların sayısının artma eğilimi sözkonusudur. Orada verilen rakamlara göre, 1 Ocak 1961den 1 Ocak 1964'e kadar profesyonel görevlilerin sayısı (buna Federasyon dahil değil), 2916 dan 4716 ya yükselmiştir. (% 61.7 oranında bir artış). Bu artışın % 8.2 si SKJ'nin, % 29.5 SSRNJ'nin % 38.6 sı Sendikalar Birliğinin payına düşmektedir.[5] Bu rakamların ışığında, sözüm ona politik işlevlerin profesyonel olarak yerine getirilmesinin toplum tarafından sürekli daha az ücretlendirilmesinden dolayı, zaman zaman söylenen ağıtlar pek inandırıcı gözükmemektedir. Hâlâ harcanılan emeğe göre ödeme ilkesinin uygulanmadığı ve pek çok haksız ayrıcalıklara göz yumulduğu arta kalan tek alandır.

Politikanın meslek olmaktan çıkarılması ve toplumsal örgütlenmenin en üst kurullarında ilişkilerin demokratikleştirilmesinin temel sorunu ayrıcalıkların yok edilmesi sorunudur. Ayrıcalıklar, yeni fonksiyonerler gerektirir ve eskileri korur: Ayrıcalıklar, bağımlılık, körü körüne boyun eğme, kariyerizm, oportünizm ve sahte tekçiliğin (monizmin) maddi temelidir. Bunlar, sınıflı toplumun sömürü ilişkilerinin beceriksizce gizlenmiş olmakla birlikte, yaşayan, her gün varolan kalıntılarıdır. Bunlar asla "ufak tefek şeyler" değil, bugün toplumumuzun merkezi hassas noktasıdır.

Bir çok toplumsal-politik örgüte fark edilebilir bir yararı olmadan ödeme yapılan yöneticilerin sayısını üç yıllık bir zaman süresince bir çeyrek oranında artırma olanağı sağlayan ayrıcalıklar ortadan kaldırılmadığı ve toplumsal artı-değer savurganlığı

* SSRNJ, Emekçilerin Komünistler Birliği ve Sendikalar Birliği yanında varolan sosyalist kitle örgütüdür.

5. Özyönetim Koşullarında Seçim Sistemi Sempozyumunun 2.no lu enformasyon bülteni, Politik Bilimler, Yüksek Okulu ve Toplumbilimleri Enstitüsü, Belgrad 1966, s. 17

sınırlanmadığı sürece, politikanın meslek olmaktan çıkarılması doğrultusunda ciddi adımlar atacak durumda olamayız. Bu ya yeniden, özyönetimin gelişiminde durgunluğu gerektirir ve şüphesiz öncelikle şu anda, daha sonra ki toplumsal gelişmenin temel sorunu olan temsili kuruluşların köktenci demokratikleşmesini engeller.

3'e ek. Toplumsal-politik örgütlerin 1963 ve 1965 seçimlerini "yönlendirdikleri" biçimi —bugünün koşullarında— çözümlediğimizde, onun öyle olduğu açıktır.

İlk olarak, toplumun ilerici güçlerinin hiç bir toplumsal süreci, hatta politik seçimler kadar önemli olmayanları bile rastlantıya bırakmayacakları açıktır. İlerici güçlerin kendi adaylarını belirtmesi, onların değerini kanıtlaması ve onlar için ajitasyon yapması normaldir. Bütün bunlar anayasa, mevcut yasalar ve demokratik davranış normlarıyla tam bir uygunluk içinde yapılabilir. SKJ'nin en yetenekli, en deneyimli ve yararlı kadroyu (tartışmasız doğru olan) kendi içinde toplaması ve onların içinden en iyilerini kendi adayları olarak göstermesi koşullarında, onların demokratik bir biçimde seçilmeleri çok büyük bir sorun olmaz.

Anayasa ve yasaların çiğnenmesi, seçmenlere sonradan, önceden önerilmeyen adayların zorla kabul ettirilmesi, önceden önerilmiş adayların geri çekilmesi, özellikle parlemento için milletvekili seçimleriyle ilgili olarak daha çok kişinin adaylığından kaçınılması vb.nin hangi nedenlerle zorunlu olduğu sorunu ortaya çıkmaktadır.

Bu tür bir uygulama genellikle zorunlulukla açıklanmaktadır. Temsil organlarının elverişli yapısı korunmalıdır. Ama bu:

1- Bütünüyle demokratik bir biçimde, öncelikle seçmen birimlerinin, adayların profili konusunda uzlaşması ile gerçekleşebilir.

2- Parlementonun[6] yapısına yüzeysel bir bakış bile, seçimleri yönlendirmede gerçek ereğin, asla seçmenlerin her bir kategorisinin temsilcilerinin en uygun dağılımı olmadığını kanıtlar. 1963 ve 1965 seçimlerinde sırf her bir ulusun uyumlu ve eşit haklarla

6. Mijat Damjanovic, Sastav izabranih skpustina, Skupstinski izbori, 1965, s. 186

temsili sağlandı. Parlementonun bileşimi, milletvekillerinin yaş ve cinsiyetlerinden hareket edildiğinde yeterli değildir ve o 1963 e oranla 1965 de daha da kötüleşti. (1963 de parlementonun % 19.6 sı kadınlardı, 1965 de ise ancak % 17.3 ü; genç insanların —otuz yaşına kadar— oranı düştü, buna karşılık, elli yaşının üstünde olanların oranı belirgin bir biçimde arttı.) Mesleklere göre bileşim hemen hemen bütünüyle yetersizdir. 670 milletvekilinden 1963 de toplam 37 si maden işçisi, endüstri işçisi ve zanaatçı idi, 1965 de bu sayı 26 ya düştü. Mühendis ve teknikerler 11 ya da 12 ve hukukçular, ekonomistler ve ekonomi teknikerleri her iki seferinde de 19 idi. Ama buna karşılık meslekten politikacı 142 (karşılaştırma sayısı 1965:157) ve yönetimin önde gelen kişileri ve devlet memurları 205 (1965 de 140) idi. Ayrıca buna temsil kurullarının 65 ya da 118 sürekli görevlilerini ekleyelim, böylece politik olarak etkin olanların seçim sırasında önlerinde bulunan görevin zorluğu ve doğası açıktır. Bu durum da bu görevi çoğunlukla ancak demokratik olmayan araçlarla çözebilecekleri kendiliğinden anlaşılır.

5

Toplumsal-politik sistemimizin daha da demokratikleştirilmesi pratiğinin ana sorunlarından biri, yaklaşan 1967 seçimlerinde özgürlük düzeyinin önemli ölçüde yükseltilmesi koşullarının yaratılmasıdır. Parlementonun toplumsal ve politik karakteri önemli ölçüde ve öncelikle parlementolarımızın devlet organlarından, özyönetim organlarına dönüşüm sürecinin hangi ölçüde ilerlediği, devletin yokoluşunun tarihsel sürecinde ve politik yabancılaşmanın bugüne kadarki biçimlerinin aşılmasında ne ölçüde daha ileri adımlar atılmalıdır sorusunun cevabı seçimlerin karakterine bağımlıdır.

Temel sorun —yaşamın bize yönettiği sorulara geniş ölçüde bilimsel ve felsefi olarak temellendirilmiş, düşünülüp taşınılmış cevaplar vermek istediğimizde kaçınılmaz olan kuramsal bir sorun— genel olarak insansal bir karar, hangi biçimde az ya da çok özgürdür. Bizim buradaki somut sorumuzda soru şöyle olmak-

tadır: Bizimki gibi bir toplumda, seçmenlerin kararının özgürlük düzeyini belirleyen koşullar nelerdir?

Buna verilecek cevap, özgürlüğün bütünsel ve geliştirilmiş felsefi bir kuramla koşullanmış olduğudur. Marksizimde henüz, kolayca aktarabileceğimiz böyle bir kuram bulunmamaktadır. Marksistlerin çoğu tarafından bir yüzyıldan daha uzun bir zamandan beri yinelenen Hegel'in popüler özgürlük tezi olsa olsa tek yanlıdır ve sırf içinde bir etkinliğin özgür olabileceği sınırları ana hatlarıyla belirler. Ciddi bir yanlış, bu sınırların belirlenmiş olarak ele alınmasından ve insanın bu nedenle, olanaklar ölçüsünde gerçekliğin bu çerçevesini değiştirmeye çaba göstermesi yerine, uymacı ve tutucu bir biçimde varolan çerçeveyle yetinmeye yönelmesinden ileri gelmektedir. Çağdaş Marksist insancılık özellikle bizim ülkemizde bu klasik anlayışı çok sert eleştirdi, ama daha yeni çözüm denemelerinde, özellikle genç Marks'ın kategorilerinde kalakaldı. Bu geçerli çıkış noktasından ileri gitmek için, özgürlük kavramına somut, tarihsel olarak yaklaşmak, bir çok yeni bilgileri ve deneyimleri gözönünde tutmak gereklidir, örneğin, çok anlamlı gerekircilik ve çok anlamlı zorunluluğun yeni bilimsel ve felsefi kavrayışlarını, modern insanbilim, değer kuramı ve toplumsal ruhbilimin sonuçları, kitle manipulasyonunun yeni teknikleri ve modern ideolojilerin deneyimlerini.

Bir karar özgürlüğünün düzeyinin bağımlı olduğu temel koşullar, üç ilkesel kategoride gruplandırılır.

1- Özgürlüğün dışsal koşulları (varlıkbilimsel-ontolojik koşulları): Seçilebilen gerçek almaşıkların varlığı, olanaklardan birini önemli ölçüde yeğleyen dış baskının bulunmamasıdır. Son olarak özgürlük düzeyi, ayrıca bir kararın sonuçlarının neler olduğuna bağımlı olarak artar. Sonuçlar ne kadar büyük, ne kadar kapsamlı ve önemli olursa, özgürlük ve bununla yakından bağıntılı olarak karar verenin sorumluluğuda, o kadar artar.

2- Özgürlüğün bilgi türünden (bilgibilimsel-epistemolojik) koşulları: Kararın verildiği durumun, koşulların, yasal eğilimlerin, insanların karakterinin, yerleşmiş davranış kalıplarının vb.nin nesnel bilgisidir.

3- Özgürlüğün değer türünden (aksiyolojik) koşulları: Kar-

arın tam anlamının, gerçekleştirilmek istenilen ereklerinin, almaşıkları seçme ölçütlerini oluşturan değerlerin bilinci, son olarak, toplumsal olarak kabul edilen değerlerin, gerçekten bizim gereksinmelerimize uygun olup olmadığı ya da olasılıkla tüm partimizde yanlış, yapay, bizi daha kolay maniple edebilmek (dalavereyle kendi çıkarlarına alet edebilmek) için kamuoyuna zorla kabul ettirdikleri gereksinmelere göre yönlendirilip yönlendirilmediğimiz konusunda kendinin bilincidir (özbilinçtir).

Bizim sorunumuza somut olarak uygulanmasında, özellikle seçmenlerin karar özgürlüğü düzeyinin bağımlı olduğu şu koşulları dikkat edilmesi gerekir:

1- Siyasal seçimler, ancak seçmenin onlardan biri için karar verebileceği gerçekten en az iki olanağın bulunması durumunda gerçek seçimlerdir. Her ne kadar tek bir aday bulunsa da, kuramsal olarak seçmen olumsuz oy verme ve kullanmama olanakları da düşünüldüğünde, sürekli üç olanağa sahip bulunmaktadır. Toplumumuzda henüz oy verme gereksinimi duymayan seçmenlerin büyük bir bölümü, oy vermeme olanağında karar kılmaktadır. Ayrıca kısmen, oy vermenin hoş olmayan sonuçları olduğu korkusu, kısmen de oy vermenin öncelikle her yurttaşın kullanıp kullanmamakta serbest olduğu bir hak değil, (savaştan sonra ilk seçimlerden beri süregelen) yurtseverlik görevi ve toplumsal düzene bağlılığın belirmesi duygusu sözkonusudur.

Görgül araştırmalar, her seçim çevresi ya da mebus koltuğu için tek aday ilkesi egemen olduğundan, seçmenlerin ancak çok küçük bir bölümünün şimdiki seçim uygulamasından memnun olduğunu ortaya koymaktadır.[7]

Genel olarak özgürlük ve seçimlerin özgürlüğü için, arasından bir seçme yapılabilen almaşıkların kolayca belirlenmiş olmamaları, bir dış gücün etkisinde kalmamaları çok önemlidir, çünkü bu durumda almaşıkların sayısı büyük ölçüde önemsizdir. Etki edebilme olanağı, sırf seçilebilir almaşıkların çerçevesinin belirlenmesiyle sınırlı kalmamalıdır. Bu yüzden seçim toplantılarına

---

7. Soru sorulan milletvekillerinin % 12'si yapılan bir ankette, tek bir adayı yeterli buluyordu. % 18'i bir adayın uygun olduğu görüşündeydi.

katılma, sırf seçim gününde oy vermeye katılmaktan çok daha önemlidir. Bundan aday olma sürecinin, gerçekten işlerliğini sağlamaya yönelik tüm önerilerin gözönünde bulundurulmaları ve devam ettirilmelerinin gerektiği sonucu çıkar.

2- Dış baskıların belli bir minumumu —sırf uyulması gereken yasaların ve yönetmeliklerin varolması nedeniyle bile— demokratik toplumda da bulunmaktadır. Üstelik ideolojiler ve yetkinleştirilmiş iletişim araçları çağında, kaba kuvvet ile tinsel baskı ve doktrinsizleştirmenin esnek araçları arasında bir sınır çekmek kolay değildir. Bu "belirsizlik alanlarını" soyutladığımız da, seçmenlere yapılan baskının şimdiye kadar yapılan seçimlerde görülen belli biçimlerinin, açıkça zorlama oldu besbelli olarak artakalmaktadır. Önümüzdeki seçimlerde artık zorlama yöntemlerinin yerini maksimal hoşgörü, özeleştirel tutum ve karşı koyma durumunda tüm zorunlu esnekliklerle birlikte bütünüyle inandırma yöntemleri olmalıdır.

3- Bireylerin seçim sürecindeki özgürlüğü, daha çok kararlarının gerçek önemine bağımlıdır. Adayların henüz belirlenmediği, ama sırf açıklığa kavuşturulduğu seçim toplantılarının kaldırılması akla yakındır. Bu toplantılar, seçmenlerde, sırf biçimsel bir edimi yerine getirme izlenimi bırakmaktadırlar, onların biricik anlamı, seçmenin isteminin gözönünde tutulduğu görünüşünü oluşturmada bulunmaktadır. Seçmen, bu konuda her türlü ilgisini yitirmemesi durumunda, kesinlikle sorumluluk duygusunu yitirecektir.

Sorumluluk, özgürlüğün öteki yanıdır. Seçmenler, gerçekten kararlarına bir şeylerin bağımlı olduğunu, adayları ilgilendiren önerilerinin ve oylarının gerçek ve önemli sonuçları olabileceğini ne kadar çok anlarlarsa, özgürlüğün o kadar çok olduğunu kabul edebiliriz. Aslında bu, bizim doğrudan oy vermeyi, dolaylı olana göre neden daha demokratik kabul ettiğimizin ana nedenlerinden biridir.

4- Bilgi, özgürlüğü oluşturan önemli bir etkendir. Öncelikle konumuzla ilgili olarak seçim sisteminin bilgisi çok önemlidir —bu olmadan seçmen, genel olarak seçim sürecinde hangi olanaklara sahip olduğunu bilemez. Ayrıca, parlementonun rolünü milletve-

killerinin belirli bir profilinden onun en önde gelen görevlerini, bileşimini ve gerekliliğini bilmesi gereklidir. Ancak seçmenlerin kararı, bu tür bilgilere dayanarak belirli anlamını kazanır, yoksa o salt bir formalite, başkalarının yönettiği dinsel törende rol almak durumunda olsa gerektir.

Bundan kaçınmak için önemli bir koşul da yerine getirilmelidir: Seçmenin seçmesi gereken adayların görüşlerini, niteliklerini ve yeteneklerini tanıması zorunludur. Bu durumda, adayların seçmenler önünde görünmeleri, güncel, toplumsal sorunlar konusunda düşüncelerini ileri sürmeleri, belli inançları olduğunu, onları ortaya koyabildiğini ve savunabildiğini kanıtlaması sorunu ele alınmalıdır. Elbette bu tür seçim konuşmalarının burjuva çok parti sistemine özgü olan politikleşmiş ajitasyon ve demogoji ile ortak hiç bir yanı yoktur.

5- İyi düşünülüp taşınılmış serbest her seçim, belli karar ölçütlerini varsayar. Seçmen bir adayı önerdiğinde, adaylardan birine oy verdiğinde (onun bunu sorumlu ve bilinçli olarak yapması koşuluyla), o ne tip insanların parlementoda bulunması ve parlementonun ne tür politikalar yürütmesi gerektiği konusunda belli tasarımlardan hareket etmelidir.

Seçmenlerin bilgilendirilmesi, ülkenin durumu, parlementonun önünde bulunan görevleri vb. konusunda her ne kadar SKJ ve diğer toplumsal-politik örgütlerin rolü büyük ise de bu rol, insanların belli değer yöneltimlerinin, toplumun en üst politik kuruluşlarının üyelerinin seçim ölçütlerinin oluşturulması söz konusu olduğunda belirleyicidir. Politik örgütler bu işlevini iyi bir biçimde ve kusursuz, gerçekten yetenekli adayların desteklenmesi koşullarında yapmaları durumunda, her bir durumda olduğu gibi kaba müdahaleler ortaya çıkmaz.

6- Son olarak, her ne kadar ilerici toplum güçleri, insanların onların değer tasarımlarını kabul etmelerini ve kendilerininkilerine önem vermemelerini sağlarlarsa da, bunu biraz daha büyük bir çaba ve modern tekniğin daha geniş uygulanmasıyla, gerici küçük burjuva ve bürokratik güçler de sağlayabilirler. Elbette, onların önce, insanların doğal, gerçek gereksinmelerini unuttturmaları, onların yerine modern ticari reklamların, ideolojik propa-

ganda ve eğlence endüstrisinin büyük ölçüde ortaya koyduğu gibi, yapay gereksinmeleri geçirmeleri gerekir.

Yaşlı Epiktet bile, insanın özgür olmadığını, kendi kendisinin efendisi olmadığını bilmekteydi. Modern insan, özellikle de gelişmiş kapitalist ülkelerde, ortaçağda insanın olduğundan daha büyük ölçüde kendisinin efendisi değildir. Kilisenin yerini siyasi partiler, televizyon, basın ve radyo aldı. Fark yalnız, "refah toplumunun" modern ortalama insanının, atalarına göre şeytanı içinde daha az hissetmesinden ileri gelmektedir. O şüphe etmeye daha az yeteneklidir, daha fazla bütünleşmiştir, daha çok toplumun egemen üst tabakalarının değer dünyasının yetkesinde, özgür olmamasının daha az bilincindedir. Goethe evvelce şöyle demişti: "Tinimizi özgürleştiren her şey, kendimize egemen olmamızı sağlamadıkça felakettir." Ve bu düşünce yirminci yüzyılda eskisinden daha günceldir.

Demek ki, gerçek özgürlüğe eleştirel bir düşünce gereklidir, koşulların ve değerlerin sürekli ve özenli sınanması gereklidir, sıradan insanların kendiliğinden dürüst tepkilerinin sürekli gözlemlenmesi gereklidir.

Hepsinden önemlisi kamuoyunun gerçek ilişkilere ve toplumsal gücün ana merkezlerindeki gerçek olaylara bakışını saptıran tüm mitlerin yıkılmasıdır.

Sosyalist Toplumda Kişiliğin Ahlaksal Bütünlüğü

1

Gelişmiş, demokratikleşmiş sosyalizmde, tam ahlaksal olarak bütünleşmiş kişilerin varlığı, toplumsal birliğin bütün diğer ahlaksal değerlerinin gerçekleşmesinin ilk koşuludur. Sömürünün alışılagelen ya da gizli biçimlerinin bütünüyle ortadan kaldırılması, her bireyin kesintisiz gelişiminde gerçekten eşit toplumsal koşulların yaratılması, maddi ve diğer başlangıç güçlüklerinin giderilmesi için zayıflar ve gelişmemişler için yardım, emeğe göre ödeme, dayanışmanın gelişmesi ve birey ile toplumsal gruplar arasında insancıl ilişkilerin yaratılması, bütün bunlar yeterli sayıda birey tarafından sırf sözlü-bildirisel olarak kabul edilmekle kalmayıp, aynı zamanda bütün davranışlarında onlara bağımlı olmaları ve ayrıca sırf kişilik yapısının bir bölümü olarak değil, aynı zamanda da ilerici olarak onlara karşı koyan bütün davranış biçimlerini engellemesi durumunda, ancak gerçekleştirilebilen yeni toplumun ahlak değerleridir. Tam tersine, bu bütünlüğün bulunmayışı, kişilik bölünmesinin kendini çok büyük ölçüde belli eden görüntüsü, toplumun bir bunalımda olması, bir ahlakın çözülmesi ve bir diğerinin henüz yerleşmemiş olması demektir. Bir toplumun ahlaksal yanılsamalarını sürdürmesi, düzgüsel (normatif) ahlak bilincinin günlük davranış biçimleriyle az ya da çok keskin bir çatışma içinde bulunması, yani bütünleşmeye karşıt etkenlerin —geçici ya da sürekli olarak— bütünleştirici etkenlere ağır basması demektir.

2

Bir çok Marksist, her kişilik sorununu ortaklaşacılığın (kollektivizmin) olumsuzlanması, sınıflı toplumun kalıtı ya da batının burjuva ya da küçük burjuva ideolojisinin sonucu olan bir tür liberalizm ya da bireycilik olarak anlamaya eğilim gösterir.

Gerçekte Marx'ın komünist toplum kuramı bireyin — kişiliğin— kurtuluşu için koşulların, bütünüyle gelişmesinin ve toplumsallaşmasının kuramıdır. Burjuva toplumunun asıl kötülüğü, toplumun zararına kişiliği yeğlemesinden değil, tam tersine bireyin —sırf işçilerin değil aynı zamanda kapitalistlerin— köleleştirilmesine zorunlu bir biçimde neden olmasından ileri gelir, ve bu da insansal denetimden uzaklaşan ve özünde kişisel olmayan, totaliter toplumsal güçlerle olur.[1] Burjuva toplumunun görünüşteki bireyciliğinin gerisinde, aslında —sermayenin, pazarın, paranın, devletin— totoliterizmi (erk tekelciliği) gizlidir. Öte yandan, totaliterizmin yok edilmesi ve kişiliğin kurtuluşu için gerçek koşuların yaratılması ancak ortaklaşa eylemle olanaklıdır. Böyle bir eylemin aşmak ve yıkmak zorunda olduğu engeller ne kadar büyük, bunun için ne kadar uzun süreye gereksinme olursa, örgütlülük düzeyinin o kadar yüksek olması, disiplin üzerinde o kadar çok durulması gerekmektedir, ayrıca bireylerin özveri ve istemli zorlanmış yoksunlukları o kadar büyük olmaktadır.

Sosyalist devrimin başlangıç aşamasında, eski politik ve ekonomik düzenin yıkılması mücadelesinde, çoğu zaman devrimci harekette yükümlülük üstlenen kişiliğin ahlaksal bütünlüğü tam olarak gerçekleşir. Ama bu bütünleşme, bireysel gereksinmelerin giderilmesinin oldukça aşağı bir düzeyinde gerçekleşir. Birey, gündemin en başında, tüm çalışma arkadaşları ve gelecek nesiller için olduğu kadar kendi kişisel, bireysel gereksinmelerinin giderilmesi için gerekli olan nesnel, genel toplumsal koşulların yaratılmasının bulunduğu bilincindedir. O, bilinçli ola-

1. Bu yabancılaşmada biri kendini daha iyi, diğeri daha kötü hisseder. Ama bu koşulları insan yaşamına yaraşmayan, tarihsel olanaklarına oranla ketleyici (güçleştirici) olan bir toplumun söz konusu olduğu olgusunu değiştiremez.

rak kendi gereksinmeleri sorununu ihmal eder. Ait olduğu devrimci örgütün ana erekleri gelecekte bulunmaktadır. Şimdiki durumda her eylem, her özveri dolaylı ya da dolaysız olarak gelecekteki ideal duruma yol açması nedeniyle anlamını kazanır. Bu gelecekteki yaşam tarihe, önderlere ve mücadele arkadaşlarına karşı yakınlık, canlılık ve büyük güven duygularını yaratır. Aynı ereklerin kabul edilmesi, ortaklaşa etkinlik, dış etkenlere karşı örgütün birliği, özgül kuralların simgelerin, göreneklerin varlığı ve sırf örgütün üyelerine özgü olan iletişim biçimleri olağanüstü büyük bir dayanışma yaratır. Bu koşullarda kişilerin ahlaksal bütünlüğü de aynı biçimde büyüktür. Sosyalist devrimin bu aşamasında her gerçek devrimci, sırf marksist öğretinin değil, aynı zamanda onu izleyen pratik eylemin ereklerinin ahlaksal doğruluğuna da kesin olarak inanmaktadır. Üst düzey parti kurullarının ve genel olarak önderlerin kararlarının, içinde bulunulan durumda düşünülebilecek en iyi kararlar olduğunu kabul eder. Çünkü içinde bulunulan koşullarda yönetmek büyük sorumluluklar, büyük riskler, büyük tehlikeler gerektirmektedir —üstelik hiçbir ayrıcalık söz konusu değildir. Normal olarak, gerekli önderlik niteliklerine sahip olan ve parti programının uygulanması ve yorumlanmasında en başarılı olanlar önder olurlar. Bireylerin, yönergeleri kendi yönergeleri olarak kabul etmeye hazır olmaları, ait olduğu kollektif istenci ile özdeşleşmesi, edim, söz ve düşüncelerin uygunluğu bundan dolayıdır.

Elbette, burada da kişilik bölünmesi durumları olanaklıdır. Üstelik söz konusu aşamada, partide programının bütün bölümlerini kabul etmeyen, ya da yönetime tam güven beslemeyen, belli bir karara karşı gelen, azınlıkta oldukları ya da sonunda pratik etkinliklerini kuramsal inanışlarıyla uyumlu bir duruma getirmek için yeterli atılganlığı ve diğer karakter özeliklerine sahip olmadıkları için, bunları sırf bu yüzden yapan tek tek üyeler bulunmaktadır. Belirli koşullarda —bir yenilgiden sonra, ya amansız fraksiyon mücadeleleri devresinde ya da kötü bir yönetim sonucu, üyelerin belli ölçüde güven duygularını yitirmeleri durumunda— ciddi ahlaksal bunalımlar, üstelik devrimci mücadelenin bu aşamasında olanaklıdır. Ama bunlar geçiş devreleri ya da özel du-

rumlardır. Karakteristik ve en sonunda ilerici olan, bu koşullarda bir kopmanın ortaya çıkmasıdır: Umduğunu bulamayan ve atılganlıklarını yitiren bireyler hareketi terkederler; bu gibi bireylerin partide kalmaları için nesnel nedenler bulunmamaktadır, onlar yalnız ahlaksal bölünmenin artmasına olanak sağlarlar.

Bu gibi kısmi sapmalar bir tarafa bırakılırsa, doğrudan Marx'ın betimlediği ideallerin, insan kişiliğinin ahlaksal bütünleşmesinin tarihsel en yüksek düzeyine ulaştığı toplumsal harekete neden olduğu saptanılmaktadır. Bunun hangi koşullarda olanaklı olduğunu yakalamak çok önemlidir:

1- Devrimci harekette yükümlülük üstlenen bireyler, bilinçli ve gönüllü olarak bütün gelişmiş ve karmaşık bireysel gereksinmelerinin giderilmesinden, eski toplumun yıkılması için mücadele sürdüğü sürece vazgeçerler. Onlar kişisel yaşamlarını yalınlaştırırlar, bu, bu nedenle mutsuz oldukları anlamına gelmez, tam tersine gelecekteki ereğin bilinci, şimdiki durumdaki bütün eylemlerinin derin insancıl güdülenmesi (motivasyonu), dayanışma ve bütünüyle bütünleşme duygusu —küçük de olsa— gerçek bir insan topluluğunda, kimi zaman o arka plana atılan gereksinmelerin giderilmesinden daha fazlasını verir.

2- Bireylerin pratiği, hemen hemen çatışma durumlarına engel olmayacak kadar yalındır. Hareketin sonal erekleri, hepsinin büyük sapmalar olmadan onları kabul edebilecekleri kadar geneldir: Onların gerçekleşme biçimini tarih henüz gündeme getirmedi. Dolaysız erekleri özellikle olumsuzdur: Varolan toplumun bütün kurumlarının eleştirisi, burjuvazinin politik gücünün yok edilmesi, üretim araçlarının özel mülkiyetinin kaldırılması, büyük toprak sahiplerinin mülklerine el konulması vb. Görece yalın ereklere doğru yöneltilmiş olarak devrimcinin pratiği, ileride olması istenilenden daha yalındır: Burada farklı —olasılıkla çelişkili— roller oynamak henüz gerekli değildir.

3- Ahlak değerleri, henüz bütün diğer değerlerle —bunlar arasında bilgi türünden, politik değerlerle— tam bir uygunluk içinde bulunmaktadır. Doğru olan, hem politik hem de ahlaksal olarak etkilidir, çünkü o tüm insanlığın yararınadır ve evrensel etkinlik ilkesi olarak yararlı olabilir.

4- Harekete katılmak, onun ereklerini ve davranış normlarını kabul etmek, hiçbir şekilde bireylerin toplumsal statülerinin yükselmesine yol açamaz, tam tersine bu statü tehdit edilmektedir, büyük tehlikelerle hatta yaşam tehlikesiyle karşı karşıyadır. Hiçbir biçimde kariyerizm ya da özel çıkarlar söz konusu olamaz.

5- Bu özellikle önderler için geçerlidir. Birey, bir başkasının büyük ölçüde belirli insansal nitelikleri sahip olması ve içinde bulunulan durumda hareketin temel değerlerine en uygun çözümler için büyük ölçüde yetenekli olması nedeniyle kendi önderi olduğundan emindir. Kendini büyük ölçüde tehlikeye atan, özel çıkarları bulunmayan[2] hiçbir ayrıcalıktan yararlanmayan, sırf yetenekli ve akıllı olmakla kalmayıp, aynı zamanda ahlaksal olarak diğer üyelerden daha yüksek düzeyde bulunan yönetim, sınırsız bir orotireye sahip olmalıdır, her birey bilinçli ve koşulsuz kendini, yönetimin yönergeleriyle özdeşleştirir.

Bu koşullarda her birey ve bir bütün olarak devrimci örgüt, büyük ahlaksal güçlere sahiptir ve toplumun geri kalan kitlesine büyük bir güven aşılar. Bu durum nedeniyle milyonlarca kitleyi mücdaleye ve dev maddi gücün yıkılmasına yöneltmek ve gerici toplumsal güçlere egemen olmak olanaklıdır.

Sınıf olarak burjuvazinin ortadan kaldırılması ve artık varlığı güvenceye alınmış olan yeni toplumun ekonomik başlangıç güçlüklerinin aşılmasından sonra, yukarıda sözü edilen koşullarla ilgili önemli değişiklikler ortaya çıkar.

3

Bireysel gereksinmelerin giderilmesi sorunu, er ya da geç, az ya da çok şiddetli olarak, iktidar için mücadele edildiği dönemde kabul edilebilen ve kaçınılması olanaksız olarak değer-

2. Bu her bireyde bütün bencil güdülerin yok sayıldığı anlamına gelmez. Aslında her bir önderin daha sonraki evrimi, devrimci yükümlülüğünün güdüleri arasında kişisel olumlama, iktidar hırsı ve toplumsal konuma düşkünlüğü vb.ne ortalamanın üzerinde bir gereksinmenin belli bir rol oynamış olduklarının varsayılamaması durumunda açıklanamaz. Bu istekler belli bir süre baskı altına alınmış olabilirler.

lendirilenden oldukça daha yüksek düzeyde ortaya çıkar. Her daha çok erteleme, ciddi ahlak sorunları yaratır: Çoğu zaman kendileri doğrudan hiçbir özveride bulunmamış ve hiçbir kişisel gereksinmeleri arka plana atmamış olanlar, özveri ve yoksunlukları kendilerine dayanarak yaparlar. Böyle bir durumun bilinci kendiliğinden, toplumun bütününde olduğu kadar, her bir toplulukta da ciddi ahlaksal bunalımlara yol açar. Toplumsal birliğin bütün üyeleri için kendi haklarından vazgeçmenin, —bugüne kadar olduğu gibi— aynı düzeyde gerçekleşmesi durumunda bile erek sorunu ortaya çıkar. Bütün kuşakların feda edilmesi, üstelik bireysel gereksinmelerin biraz daha yüksek bir düzeyi için politik ve ekonomik başlangıç koşullarının yaratılmış olması durumunda, derin insancıl erek ne olmalıdır? Bilinçli ve istemli özveride bulunan bir öğe şüphesiz her gerçek devrimci etkinlikte içerilmektedir: Bu etkinlik her zaman ortaklaşadır ve ortaklaşa erekleri bulunmaktadır; ona katılmak ve onda kendi insansal gerçekleşmesini bulmak için her birey, belli bir rizikoyu göze alır ve bireysel tutkularının bir bölümünden kurtulur, bununla kendi yalnızlığını yener, toplumsal bir idealle bütünleşir, ve varoluşunun derin anlamını kavrar. Ama önemli sorun kapitalizm sonrası toplumlarda, en uygun koşullarda bile büsbütün özveri isteminin —gelecek kuşağın olanaklı olduğu ölçüde rahat bir yaşamı için tüm bir kuşağın gönüllü özverisine— hiçbir ahlaksal haklılığın bulunmamasıdır. Eğer yoksulluk ve yabancılaşmanın tarihsel olarak haksız biçimlerinden sakınılmak isteniyorsa insan gereksinmelerinin giderilmesinin tarihsel olarak koşullanmış ve altına düşülemeyen bir düzeyi bulunmaktadır.[3] İnsan kendi özverisinde her ne kadar tinsel doyum bulsa da, kendi yabancılaşmasının maksimal yeğinleşmesiyle yabancılaşmaya karşı

3. Burada yabancılaşma kavramı tarihsel olarak görelileştirilmiştir. Tarihsel çağın bütünü için kaçınılmaz olan ve genel olarak insanın sırf nesnel olanakları bakımından yabancılaşma biçimleri olarak adlandırılabilen yabancılaşmanın belli biçimlerinden farklı olarak, sırf bir tek çağın toplumlarında ortaya çıkan ve çağının düzeyinin altında kalan insanın ya da insan varlığının, gerçek tarihsel olanaklarını gerçekleştirememiş insan pratiğinin söz konusu olduğu yabancılaşma biçimleri de bulunmaktadır.

mücadelesi saçmadır. Bir insanın, bir toplumun, tarihsel bir kuşağın gönenci bir diğer insanın, bir diğer toplumun, bir diğer kuşağın göreli yoksulluğu ve yabancılaşmasının sonucu olmamalıdır. Sömürüye karşı mücadele ilkesi, bu ilkenin yalnız özel bir durumudur. İnsanlar yoksulluk içinde gelişmemiş gereksinmeler ve keşişliğe benzer bit tinsel yapıyla birlikte, gelecek kuşaklar için maddi rahatlık sağlayabilir ama onlar bu yeni nesilleri, insansal bir biçimde bu rahatlık içinde yaşamaları için eğitecek bir durumda olamaz. Böyle bir anlayış büyük ölçüde usdışıdır ve sonuç olarak insancıl değildir.

Bir kuşağın bir diğeri için özverisi sorunu konusunda tartışmaların Çin ve Çin'in keşişlik eğilimlerinin batıda bazı ilerici insanların çerçevelerinde duygudaşlıkla karşılanmış olmaması durumunda, artık bir anlamı olmasa gerek. Bizde, Yugoslavya'da tehlikeler bütünüyle başka bir yandan gelmektedir: Bir kere, bireysel gereksinmelerin giderilmesinin ertelenemeyeceği anlayışı üstün geldiğinden, her bireyin hemen hemen ödeyebildiği her şeyi elde edebildiği ekonomik bir sistem ve toplumda genel bir hava yaratıldığından, bireyin hızla genel, toplumsal, ortaklaşa ereklerden kişisel, ailevi ve küçük grup ereklerine yönelimi ortaya çıktı. Hiçbir sosyalist toplum, hem de Yugoslavya, ortaklaşa toplumsal bir bilinç geliştirmek ve genel sosyalist erekleri topluma yaymaktan vazgeçemez.

Bu nedenle toplumumuzda çelişkili bir durum ortaya çıkmaktadır: Bir yandan, birey tüm olanaklı yöntemlerle —meta üretimi, pazar, sözde emeğe göre bölüşüm mekanizmaları, yaygın tüketim için dışalım ve üretim aracılığıyla meta bolluğu, reklamlar vb. ile— gelirlerini çoğaltmaya ve dilediği gibi seçtiği kişisel gereksinmelerini gidermeğe çaba göstermektedir, bu arada toplum, bireysel gereksinmelerin gelişiminin kanalize edilmesinden sürekli daha çok uzaklaşmaktadır. (Örneğin uygun bir kültür politikası, daha üst düzeyde gereksinmelerin ölçüsünün kaçırılması, çocuk ve gençlerin politeknik eğitimleri, kitle sporunun geliştirilmesi, sanatın ve bilimin halka yayılması için güçlü kamusal fonların yaratılması vb. aracılığıyla.) Öte yandan Komünistler Birliği ve toplumsal kuruluşlar bulunmakta, sosyalist bilinç düzeyinde olan

basın ve diğer kitle iletişim araçları, çoğunlukla doğrudan Kömünistler Birliğinin yöneticileri ve üyelerinin sorumlu olduğu ve aslında çoğunlukla varolan yasalar ve ekonomik araçlarla asla çelişmeyen "olumsuz" olayları eleştirmektedir. Böylece bu protesto ve eleştirel lakırdılar, insanlarda uyumsuzluğun belli bir biçimine yol açan bildirisel bir karakter kazanmaktadır. Belli yerlerde ve belli uygun durumlarda genel sosyalist ereklerin önceliği bulunmaktadır ve onlara belli bir, çoğunlukla salt sözlerle bir haraç ödemek gerekmektedir; gündelik pratiğin tüm diğer durumlarında "uzlaşmak" zorunludur —ve daha kolay uzlaşan kimse, kendi kişisel gereksinmelerini daha kolay giderebilir. Elbette belli koşullarda —yarı kırsal ve ayrıca önemli ölçüde ilkel bir toplumda— üstelik bu gereksinmeler çok sınırlı ve ilkeldir.

4

Başlangıç güçlüklerinin —yenilen gerici güçlerin direnişi, kıtlık ve dağınıklığın— aşılmasından sonra bireylerin ve tüm toplumsal birliğin pratiği sürekli daha karmaşık ve çok değerli (polivalent) olur. Sırf yeni toplumun embiryonik biçimlerinin varlığı güvenceye alınmıştır: Şimdi ilerlemek gerekir. Ayrıca hemen hemen kaçınılmaz olarak erekler kutuplaşması ve değerlerin çatışması ortaya çıkar. Kurtuluş sürecinde her adım, başlangıçtaki katı gerekirciliğin olumsuzlanmasını, yeni nesnel olanakların ortaya çıkmasını, aralarından bir seçme yapmak için almaşıkların sayılarının artırılmasını içerdiğinden dolayı kaçınılmazdır. Durum karmaşıklaşır, çünkü seçim sırf ussal değildir: Sürekli daha büyük ölçüde çıkarlar —bölgesel, ulusal, bölge ve grup çıkarları— ön plana çıkar. Teknik, ekonomik, politik, bilgisel, ve ahlaksal değerlerde, toplumsal temel ve üst yapı kuramının bütünüyle hoşnut edici olması durumunda, beklenilen birliğin bulunmadığı açığa çıkar. Örneğin: Olanaklı olduğu ölçüde hızlı teknik ilerleme istemi ile geri kalmış ve gelişmiş bölgeler arasında besbelli bir çatışma vardır. Gelire göre (ekonomik birliğin, işyerinin) ödeme ilkesi, şüphesiz insancıl emeğe göre ödeme ilkesiyle, diger etkenlerin pazarda etkin emeğin niceliği, emeğin niteliği vb. den

daha büyük önem kazandığı bütün durumlarda çatışma içinde bulunmaktadır. Ayrıca sırf Komünizmin alt aşaması olarak adlandırılan aşamada, sınırlı bir öneme sahip olan etkin emeğe göre bölüşüm ilkesinin kendisi sosyalizmde bile, zayıf ve yeteri kadar gelişmemiş olanların bakımı ile ilgili olan genel ahlak normlarıyla çatışma içinde bulunmaktadır. Küçük modelde belli toplumsal reformların geniş ölçüde araştırılması ve uzun süreli deneylerin yapılması istemleri, bu reformlar tüm toplumda gerçekleştirilmeden önce, değişmenin maksimal olanaklı dinamiğinin politik zorunluluğu ile çatışırlar vb.

Bu değer türünden çatışmaların bütünüyle ussal düzenlenebilmeleri durumunda, onlar için her olasılığa karşı en uygun çözümler, başat belirti olarak bir değerin kabul edilmesiyle, belli durumlarda düzeltmelerle ya da her ikisinde belirgin değişikliklerle ya da birinin, diğerinin maksimal gerçekleşmesine zaman zaman feda edilmesiyle bulunur. Bu tür ussal çözümler ilke olarak olanaklıdır, çünkü bir yandan, bu tür çatışmaların çözümü için kuramsal temel (Marx'ın insancıllığının temel ilkeleri) bulunmaktadır, ve öte yandan bulunan çözümü her bireye açıklamaya bütünsel, örgütlü ve kesin olarak yeterli olabilen bir örgüt bulunmaktadır —bu Komünistler Birliği'dir. Komünistler Birliği toplumsal birliğin nesnelleştirilmesi, ussal ve eleştirel özbilinci olabilir. Ama o yeterli değildir, üstelik eskisinden daha az yeterlidir, çünkü onda giderek farklı, usdışı nedenler ortaya çıkmaktadır — her bir ulusun, gelişmiş ve gelişmemiş olanların, tek tek meslekların özel çıkarları vb. Bu bir kitle partisi içinde kaçınılmazdır.

Bu tür çatışmalar için genel kabul edilmiş, ussal, toplumsal çözümlerin bulunmaması durumunda, birey çözümleri kendisinin bulması gerektiği bir konumda bulunur. Hemen hemen hiç kimsenin bunu yapacak durumda olmadığı açıktır. O kendisine genel insancıl bakış açısı edinmiş olmalıdır, hem de onu günlük yaşamda uygulayabilecek ölçüde. O mantıksal düşünebilmelidir. O kişisel ve özel çıkarını genel çıkarla uygun duruma getirebilmelidir.

5

Ama burada yeni bir güçlük ortaya çıkmaktadır. Genel çıkarı kim belirler? Birey gerçekten halkın çıkarına olduğunu nereden bilmektedir? Sıkı merkeziyetçi bir toplumda birey toplumun bütünü adına konuştuğu savında olan tek bir devlet-parti aygıtıyla yüz yüze gelir. Bireyin tutumu, iktidarın bu tek merkezinin, toplumun gerçek temsilcisi olduğuna olasılıkla az yada çok kuşku duyup duymamasına bağımlıdır. Bireyin ahlaksal durumu bu bakımdan en azından görece yalındır.

Merkezi iktidar organlarına karşı, göreli serbest karşı koyma, rekabet ve girişimciliğin bulunduğu, kısmen ademi merkezileştirilmiş bir toplumda üstelik birey karşısında, hepside toplum adına çalıştığını ileri süren, ama çıkarları farklı olan ve çatışan — yerel olandan federatif olana kadar— bir dizi iktidar merkezleri bulunmaktadır. Neyin genel çıkar olduğu sorunu, artık ne kolayca kabullenmek yoluyla, ne de merkez organlarının resmi çizgilerini sırf kabul etmemekle kararlaştırılabilir. Artık çoğu zaman, genel olarak resmi çizgi bulunmamaktadır. En büyük otoritenin her zaman haklı olduğu dogması, artık geçerli değildir. Şimdi bireyin sürekli daha çok kendisinin, neyin halkın çıkarına olduğunu bulup çıkarması gerekmektedir. Bunu yapamazsa, böylece o ahlaksal olarak neyi desteklemesi, neyi kabul etmemesi gerektiğine karar veremeyebilir. Sırf bu nedenden dolayı bile, birçok ahlaksal çatışmalar çözülmemiş olarak kalmaktadır.

6

Az ya da çok ademi merkezileştirilmiş toplum koşullarında, şüphesiz bireylerin ahlaksal sorumluluk düzeyleri artmıştır. Aynı zamanda da, onun ahlaksal bütünlüğü için tehlikeli bir durum yaratan çatışma durumlarının sayısı da yükselmiştir. Birey toplumda çok daha büyük ölçüde farklı işlevleri yerine getirmektedir, devrim öncesi dönemde yükümlülük üstlendiğinde o, herşeyden önce politik bir varlıktı. O yazınsal, bilimsel ve diğer etkinlikleri po-

litikaya bağımlı kılmıştır. Onun bütün kişisel yaşamını —konuşmalar ve okunacak şeylerden, arkadaş karı yada koca seçimine kadar— bütünüyle politika etkilemiş ve açık bir politik erekle belirlenmiştir. Şimdi, artık gerçekten farklı yolları izlemek olanağı doğduğu için, politik erek o kadar açık değildir. Şimdi politik bir kurul, bütün bildirisel oylamalara rağmen, bir başka kurulla gerçekten aynı politikayı sürdürmemektedir. Bundan böyle birey artık sırf politik bir varlık değil, aynı zamanda da belli bir ekonomik birliğin çıkarları, mesleksel, sanatsal, bilimsel ya da diğer örgütler ya da bir spor klübü için mücadele eden insan, özel yaşamı olan, buna karışmaya hiç kimsenin hakı olmadığı insandır. Bireyin toplumda oynadığı farklı roller, şimdi ancak çok ender olarak tam bir uyum içinde bulunmaktadır. Bu rollerin her biri, onda bir diğer ikinci yüzünü göstermeye elverişli bir durum yaratır. (Hatta bireyi buna isteklendirir.) Çünkü sosyalizmin şimdiye kadarki gelişiminde tek bir toplumsal bilincin, her defasında özel, birbirleriyle bağdaşmayan normların geçerli olduğu farklı alanlara küçük parçalar halinde ayrılması, tehlikeli eğilimi kendini gösterir.

Elbette, tehlike ekonomi, bilim, sanat, felsefe vb. bilinç alanlarının politikadan sıyrılıp kurtulmasından ileri gelmemektedir. Devrim öncesi dönemde politikanın tekçiliği (monizmi), tarihsel durumun son derece sınırlılığının anlatımıdır: İnsan yaşamının koşulları kesin olarak, ancak politik eylemle değiştirilebilir. Politikaya istemli olarak bağımlılık ancak politikanın hâlâ bir yabancılaşma alanı, insanın varoluşunun kısmi bir alanı olduğunu gösterir. Öyle ise, yabancılaşmanın adım adım aşılmasına ulaşmak isteyen bir toplumda, zorunlu olarak politikanın üstünlüğüne son verilmesi ve benzeri görülmemiş ölçüde özgür ve çok yönlü yaratıcılığa ulaşılması zorunludur.

Soru şimdi şöyle olmaktadır: Toplumsal bilincin başlangıçtaki, politikanın emrinde olma ilkesine dayanan bütünlüğünün bölünmesi, aynı zamanda yüksek bir düzeyde bütünleşmesi anlamına gelir mi?

Sosyalist gelişmemizin şimdiki evresinde asıl tehlike, aynı zamanda da birçok kişiliklerin bölünmesine yol açan ana etken, pratikte toplumsal bilincin farklı biçimlerinde, sürekli daha çok karşıt

normlar ve değer ölçütlerinin yerleştirilmesinden ileri gelmektedir; ve biz bu olgunun bile bilincinde değiliz, çünkü varolan kuruluşlar, toplumsal bilincin, eski, köhnemiş biçimiyle anlaşılan politika aracılığıyla birleştirilmesi ve bir araya toplanma yanılsamasını eskisi gibi beslemektedir. Kendiliğinden toplumun ilerici güçleri için oldukça ciddi bir sorun oluşturan bölünme süreci, var olmayan bir bütünleşme görünüşü ile ne kadar çok gizlenirse o kadar çok ciddi olur.

Burada sözü edilen bölünme süreci, toplumsal yaratıcılığın bütün alanlarında özenli bir çözümlemeyle ortaya çıkarılır. O en iyi ekonomide görülebilir. Meta-para ekonomisi zorunlu olarak, buna uygun gelen bir ahlakın öğelerini gerektirir. Gerçi sosyalist meta üretiminin, kapitalist meta üretiminden farklı olması ölçüsünde, artık belli burjuva karakteristikleriyle karşılaşılmaz — Örneğin üretim araçlarının özel mülkiyetine dayanan sömürü anormal olarak değerlendirilir. Ama bu sömürünün tek biçimi değildir. Belirli bir işletmenin metasını, onun gerçek değerinden önemli ölçüde yüksek olan fiyatlara satmak için pazardaki tekelini kullanması da sömürüdür— böylece işletme işçi sınıfının yarattığı toplam artı-değerin bir bölümünü ele geçirir. Topluluk tarafından yeğlenen bir endüstri dalında üreticilerin, emek ürünlerinin değerinin tutarından daha yüksek ücret almaları, buna karşılık diğer endüstri dallarında üreticilerin daha etkili emeği için, ürünlerinin gerçek değerinden daha az ücret almaları da sömürüdür, onların bir bölümü diğerlerini sömürürler, çünkü onların yüksek ücretleri, diğerlerinin artı-değerinden ödenir. Sömürünün bu ve benzeri biçimleri ekonomik pratiğimizin varolan normları tarafından hoş görülmektedir, ama bunlar sosyalist politika ve ahlakın normlarıyla, hem de marksizmin genel insancıl ilkeleriyle çelişmektedir, bunlara göre her sömürü anormaldir ve insanın yabancılaşmasının çok etkili biçimlerini betimler. Bu nedenle biz pradoksal (aykırı düşüncel) bir durumun her günkü tanıklarıyız: Biz yönergeler düzenler ve pratiğin belli bir biçimini uyaran ekonomik ilkeleri açıkça bildiririz ve sonra bu pratiğe karşı durur ve dinar yüzünden insanın unutulmaması gerektiğini hatırlarız.

Toplumun varlığı ile ilerlemesi için, kendi önemi ile kamuo-

yunda ona gösterilen özen arasında göze batan bir çelişkinin bulunduğu ve bu nedenle bizde toplumsal bilinç alanında ortaya çıkan süreçler için çok belirtili olan bir alan, en başta gelen spor diye adlandırılan futboldur. İnsanlık onuru adına devrimi yapmış olan, toplumsal hiyerarşideki konumlarına göre, emek, emeğin değeri ve benzeri temel politik ekonomik kategorilerin ne olduğunu bilmek zorunda olan insanlar gizlice mit, baskı ve insan satışını —hiçbir şekilde sosyalist toplumda olanaklı olmayan şeyleri— yerleştirdiler. Son olarak birinin, bu duruma son vermek için ilk enerjik ve ilkesel adımı atmayı denemesi ve varolan, resmen açıkça bildirilmiş normları yaşama geçirmeye girişmesi durumunda, üstelik birçok önde gelen kişiliklerin gırtlaklarında ve birçok önde gelen gazetelerde normların kusurlu olduğu, pratiğe uymadıkları, bu nedenle onların pratiğe uyarlanması gerektiği gürültüyle yankılanmaktadır. Aynı insanlar ve aynı gazeteler, yani otoriter yöneticiler, vergi kaçakçılığından suçlu olan rüşvetçi memuru ve ustabaşını bayağı film satıcılarını şarlatanları bu arada sergilemelidirler —onlar sporda sosyalizmin bazı temel normlarıyla çelişen bir pratiğin açıkça kabul edilmesi için mücadele etmektedirler. Bir kimseye, etkinliği ile belli bir toplumsal bağlamda kazanılabilmesi nedeniyle, milyonlar ödenemez. Demek ki futbolda emek, üretim olarak nitelendirilirse, bu durumda onun değeri onunla gerçekleştirilen hasılata değil ancak onun yeniden üretimi için zorunlu olan fiziksel ve tinsel enerjilerin niceliğine bağımlı kılınabilir.[4]

Bilincin farklı biçimleri arasındaki bu gibi karşıtlıkları bilim ve sanat alanında da buluruz. Belli sayıda bilim adamı ve sanatçı için, onların politik etkinliklerinin uzmanlıkları ve yaratıcı çalışmalarıyla hiçbir yakın bağıntıları bulunmamaktadır. Onlar bilimsel ve sanatsal doğruluğu araştırdıklarında, son derece köktenci, çok özenli ve eleştirel olabilirler ve politikada yüzeysel doğaçtan konuşmacı

4. Tersine, çözümleriyle emek üretkenliğinin bir artışına katkıda bulunan bilim adamları, politik araçlarla yeni pazarın açılmasına hizmet eden devlet adamları vb. olağanüstü gelirler beklemekte haklı olabilirler. Şu soru ortaya çıkmaktadır: Devletin lotorya (piyango) ve toto yarışma bürolarının memurları, etkinliklerinin milyonlar kazandırmasına göre, niçin milyonlar tutarında ücretler almazlar?

ve savunucular olmaya razı olurlar. Ve tersine onlar yükümlülük üstlenmiş çok etkin politikacılar olibilirler ve aynı zamanda hiçbir şey bildirmeyen, hemen hemen oluştuğu ortamla hiçbir düşüncel bağlantısı olmayan kitaplar yazar, resimler ve heykeller yapabilirler.

7

Politikanın bütünlüğü için tehlike oluşturan koşullar özel bir dikkat gerektirmektedir. Eğer politika başlıca kamusal, toplumsal süreçlerin güdüm etkinliğini kapsıyorsa, bu durumda o herşeyden önce, toplam toplumsal bilincin karakterini sınırlandırır. Bir toplumda politikanın bütünlüğü yoksa, o zaman bütünsel ve homojen bir toplumsal bilinçten hemen hemen hiç söz edilemez.

Politikanın büsbütün halkın kendi sorunu olduğu, yani o büsbütün özyönetime geçtiği ve özel meslek etkinliği olarak aşıldığı anda, politikanın ikiye bölünmesi —bir yandan resmen bildirilmiş ilkeler ve programlar, öte yandan onun gerçekleşmesine, pratiğine bölünmesi— ortadan kalkar. Her ne kadar belli ereklerin gerçekleştirilememesi ortaya çıksa bile, bunun nedeni sırf bütün nesnel güçlüklerin, yaklaşık olarak değerlendirilmesi ve ortadan kaldırılmasında insanın gücünün sınırlı olmasından ileri gelmektedir. Bu koşullarda uymayı düşünmediği ilkeler ve programları açıklamaya ve tersine diğer toplumsal güçler tarafından kabul edilmiş projeleri gerçekleştirmemeğe ilgi duyan toplumsal güçler bulunmazlar.

Gelişmiş özyönetim koşullarında politikanın, toplumsal bilincin bütün biçimlerine —ahlak, bilim, felsefe, hukuk, vb.ne— karşı direnişi için nedenler de ortadan kalkar. Politika toplumsal bilincin kısmi ve yalıtılmış bir alanı olmaktan çıkar ve toplumsal bilincin ahlaksal, haklı, bilimsel, felsefi olarak temellendirilmiş bir alanı olur. Bu durumda o yok olmaz, çünkü nesnel toplumsal süreçlerin ussal, insansal güdümü, olasılıkla insanlar varolduğu sürece yok olmayacaktır. Bununla birlikte insansal yabancılaşma alanı olarak politika ortadan kaldırıldığı ölçüde, değer ölçütleri ve normlarının çelişkileri, daha doğrusu ahlak alanında ve toplumsal

bilincin bütün diğer alanlarında geçerli olan değerlendirme ölçütleri yok olur. Politika ve ahlak bu durumda aynı temele sahiptirler. Bu herşeyden önce Marks'ın formüle ettiği genel insancıl idealdir: Maddi ve tinsel köleliğin bütün biçimlerinin ortadan kaldırılması, her bireyin tam gelişimi için koşulların yaratılması. Bu politik ve ahlaksal değerlendirme ölçütlerinin dayandığı kuramsal temeldir. Devrimci politika ve ahlakın bir diğer ortak temeli bilgidir: İlerici bir toplumun hem ahlaksal hem de politik değerleri tarihsel hareketin gerçek eğilimlerinin nesnel doğruluğu ile uygunluk içinde olmalıdır.

Bizim şimdiki toplumumuzun geçiş biçimi için, genel olarak başka bakımlardan olduğu kadar yukarıda sözü edilen bakımdan da, onun politikasının bütünlüğünün bulunmaması karakteristiktir. Bildirilen bir çok politik erekler ve ilkeler: işçi özyönetimi, emeğe göre bölüşüm, rotasyon ilkesi, kitle kültürü, tinsel ile bedensel, şehir ile kır, gelişmiş ile gelişmemiş olanlar arasındaki farkın azaltılması vb. ancak eksik olarak gerçekleşti. Üstelik sırf nesnel güçlükler söz konusu değildir: İşçi konseyleri çok önceden daha büyük bir maddi temele, daha büyük yetkilere ve daha büyük etkinlik alanlarına sahip olabilirlerdi; emeğe göre bölüşüm, etki alanı ekonomik araçlara ve başka öznel ölçütlere bağımlı olan gelire göre bölüşüme indirgendi. Rotasyon, şimdiye kadar aslında yatay bir sorundu: Aynı düzeyde yer değiştirme. Kitlelerin kültürel gelişimi, çok hızlı ilerlemeler yapabilecek iken durgunlaştı vb.

Öte yandan politika, toplumsal bilincin diğer biçimleriyle uyumluluğunun düzeyi ile ilgili olarak henüz asla marksizmin gerektirdiği düzeye ulaşmadı. Bilimsel sosyalizmin öğretisine dayandığı savına rağmen, onun bilime dayanmasından hemen hemen hiç söz edilmez. Daha derin felsefi temellendirilmesini bulmaya hemen hemen hiç çaba göstermedi, çünkü politik önderler genellikle, ciddi olarak kuramla uğraşmaya son verdiler. Politikanın kimi zaman utanmazca ilişkileri bulunmaktadır: Her yasa ve her kukuk yönetmeliği ustaca bir yorumla istenildği gibi değiştirilebilir, ya da ihmal edilebilir; politika pragmatik olduğu ve onda etkililik ilkesi belirli bir rol oynadığı ölçüde, kaçınılmaz olarak

ahlak normlarıyla çatışma ortaya çıkar. Bir çoğumuzda zamanla politikanın aynı zamanda hem başarılı hem de ahlaksal olarak kusursuz olamayacağı inancı yerleşti. Politikanın ahlaklılığında ayak direyenler, safdil ve politik olarak olgunlaşmamış sayılmayı göze alırlar. Çünkü: eğer varolan bütün araçlardan yararlanan insafsız bir düşmanla kıyasıya mücadele etmek gerekli ise, ben beyaz gömleği koruyamam.

Politika ile ahlak arasındaki çatışmanın bu tür bir savunusu, ahlakın tarihsel karakterini anlama kıtlığı ya da politikanın bürokratik çarpıtılmasından ileri gelmektedir. Birincisi, ahlakın, salt insan davranışının evrensel ve değişmez normlarının bir dermesi olarak anlaşılması durumudur. Aslında ahlaksal eylem (edim) kavramı toplam tarihsel bağıntılarıyla koşullanmıştır. Bir başka durumda ahlakdışı olan bir şey, hiçbir ahlaksal çekincesi bulunmayan ve hatta insancıl olmayan araçlardan ürkmeyen bir düşmanla mücadelede ahlaksal olur. Örneğin ona katılmanın ahlaklı ya da ahlaksız olması savaşın karakterine bağımlıdır.

Ahlakı, normları oluşan ve gerçek anlamını ancak belirli tarihsel koşullarda kazanan tarihsel bir görüngü olarak kavradığımızda, böylece geçiş dönemi toplumunda politikanın ahlaksızlığı, onun bürokratlaşmasının anlatımından başka bir şey değildir.

8

Bürokratlaşma eğilimleri, bir toplumun toplumsal bilincinin bütünlüğünü bozan ve dolaylı olarak her bireyin ahlaksal bütünlüğü için tehlike oluşturan ana etkenlerdir.

1- Bürokrasi, toplumsal sürecin güdümünün ana işlevlerini kendisi için tekelleştirmeye yönelir, politika böylece özel bir toplumsal grubun sorunu olur. Özel bir meslek olması durumunda politika, toplumsal bilincin diğer biçimlerinden kendini soyutlar. Bürokrasinin onlarla birleşmeye çalıştığı biçim, hegomonya biçimidir. Bu yüzden şimdiki çelişki: bir yandan sosyalist toplumun çeşitli karmaşık ereklerinin zenginliği, kültürel etkinliklerin politika aracılığıyla dışsal denetimden kurtuluşunu gerektirir, öte yandan politika, toplumsal bilinç ve kültür alanında politik bilinç

ve kendi alanında kültür yaratan politik etkinlik olarak değil, yeni ve sürekli bir biçimde bu kendi denetimini ve yönetici rolünü doğrudan özel bir meslek olarak dışsal, kurumlaştırılmış toplumsal güç olarak sürdürmeyi dener.

2- Bürokrasi, çalışan kitleler adına iktidarda bulunmayı kendisi için ister. O uygun bir görünüş oluşturmak için başına buyruk çaba gösterir ve bu arada kitlelerin istemlerine temelde uygun olan birçok ereklerden yana olduğunu bildirir. Ama öte yandan bürokrasinin kendi özel çıkarları bulunmaktadır ve onların gerçekleşmesini sağlamak için, pratikte sürekli bildirilmiş olan ilkelerden sapar. Normlarla gerçeklik arasındaki, özellikle de toplumsal yaşamda demokrasi söz konusu olduğunda görülebilen uygunsuzluk bundan dolayıdır. Bürokrasi gerçek seçilme hakkı ve iktidar organlarının değiştirilmesini kabul etmez, aynı zamanda özel bir toplumsal tabaka olarak varlığını sürdürür. Bundan dolayı, gerçek toplumsal özyönetime ve onun daha da gelişmesine, her ne kadar bunun embiryonik başlangıç biçimlerini kabul etmiş olsa da, kesinkes karşı koyar.[5]

3- Bürokrasi işçi sınıfının artı-değerinin bir bölümünü çeşitli ayrıcalıklar biçiminde gasp eder. Sömürünün her çeşidinin ortadan kaldırılmasını temel ilkelerinden sayan ve ortalama yaşam düzeyi hâlâ çok düşük olan bir toplumda, bu olgunun bilincinin ahlaksal düzeyde hoş olmayan sonuçları bulunmaktadır. Bireyin bilinçli olmaması, istemli olarak emeğin artı-değerinin oldukça büyük bir bölümünden ayrılmaması ve buna göre de gereksinmelerin önemli bir bölümünün giderilmesinden vazgeçmemesi durumunda, sosyalizmi yarı-geri kalmış bir ülkede kurmak olanaklı değildir.[6] Bu gibi özveriler, kötüye kullanılmaları durumunda in-

---

5. Sırf bürokrasinin en tutucu öğeleri, özyönetim düşüncesinin kendisinden bile kuşkulanırlar. Liberal öğeler, özyönetim sisteminin övülmesi söz konusu olduğunda, çok gürültü ederler, ama onları yerel başlangıç biçiminde tutmak ve devletle yanyana özgül varoluşunu sürdürmek için, pratikte güçlerinin yettiği her şeyi yaparlar.

6. Aslında birey bu gibi özverilere büyük ölçüde hazır olduğundan, sosyalizm kapitalizmden daha hızlı gelişir. Başlangıçtaki kapitalist birikime oranla sosyalizmde, modern bir endüstri toplumu için, temellerin geliştirilmesinin benzer

sancıl anlamının büyük bölümünü yitirirler; özverilerin toplumsal üst tabaka tarafından kötüye kullanılması doğrudan ahlaksal bölünmeye yol açar. Çünkü yeni ahlak öğesel olarak ortaya çıkmaz. O belirli tarihsel koşullarda yaratılır ve toplumun devrimci aydınları tarafından, devrimin başlangıç aşamasında en çok ve en kararlı yükümlülük üstlenmiş olan ve böylece yeni ahlaksal değerlerin maddi taşıyıcısı olan toplum tabakası tarafından olumlanır. Bu öncü tabaka, kendini, geçmişini ve tarihteki varlığının gerçek anlamını tehlikeye düşürmeden, tüm kendi gereksinmelerinin giderilmesi sorununu ayrı olarak ya belirgin bir biçimde gündeme getiremez. Son olarak, her ne kadar toplum herşeyden önce kendi kendilerini, kendi gereksinmelerini, artık ödüllendirilmesini istedikleri eski yararlılıklarını ön plana çıkaran bireyleri hoş görse de, bu tür kişilerin ileride sırf kendilerini düşünmelerini ve başkalarından öncü ve ilerici güç olarak kabul edilmelerini beklemelerini hoş göremez. Çünkü doğrudan bu insanlar, eğer genel olarak toplum insansanlar arasında gerçekten insancıl ilişkiler yaratmak istiyorsa, her sosyalist topluluk tarafından kökünden yok edilmesi gereken ahlaksal bozukluğun cisimleşmesidir.

9

Eski bir şemaya göre bir çok marksist, sosyalist toplumun bütün olumsuz görünüşlerini burjuva ya da küçük burjuva bilincinin insanların kafalarındaki kalıntıları olarak açıklarlar. Bu şemaya göre, ikiyüzlülük, özel ile kamusal yaşam, normlar ile gerçek davranış arasındaki çatlaklar gibi görüngüler bir ve aynı kişinin pratikte uygunsuzluk ve ikiyüzlülük görüngüleri vb. ile açıklanmaya çalışılır.

Elbette, önceden eski toplumda yetişmiş olan bir çok kimselerde ahlaksal bütünlüğün eksikliği, olasılıkla yeni topluma uymak

süreci, onunla karşılaştırılmayacak kadar insancıl bir süreçtir. Ama, emekçilerin özverisinin nispeten sınırlı kaldığı, bilinçli, istemli ve kesin olarak belirlenmiş olduğu, yani onun gerçekten bütünüyle herkesin gönencinin gerçekleşmesine hizmet etmesi koşullarında.

için giriştiği çabalar bir yana, ahlakın değerlerine bağlanma yeteneksizliğinin sonucudur.

Ama biz ahlaksal bölünmenin şüphe götürmez olgusuna, yeni toplum tarafından eğitilmiş insanlarda, hatta etkin olarak devrime katılmış olan insanlarda da rastlıyoruz. Bu gibi durumlarda kolayca, "insanların kafalarındaki eskinin artıkları"ndan sözedilemez. Bu durumların geçiş dönemi toplumunda etki eden yeni süreç ve yeni etkenlerin çözümlemesiyle açıklanmaları gerekir. Böyle bir çözümleme ahlak alanında bölünme sürecinin aşağıdaki önemli etkenlerini göstermektedir:

1- Pazarın düzenlenmesi, düşük bir emek üretkenliği (öyle ki ancak bir azınlık, gereksinmelerinin gerçekleşmesinin önemli ölçüde yüksek bir düzeyine ulaşabilir), toplumun sırf büyük ölçüde, daha üst düzeyde gereksinmelerinin gelişmesine çaba göstermeyen merkez organlarıyla birlikte meta-para ekonomisi koşullarında, bireysel gereksinmelerinin aşırı olarak giderilmesinin varlığı. Bu koşullarda güdülenmenin karakteri değişir ve birey topluma karşı direnir.

2- Politik çok merkezlilik eğilimi. Birey ile toplum arasında, hepsi de toplum adına konuştuğunu ileri süren ve gerçek güç merkezlerini oluşturan bir dizi politik kurullar belirir. Bu tür merkezlerin çoğalması, aynı zamanda da politik etkinliğin yönelimi bakımından çatışma durumlarının çoğalması demektir.

3- Toplumsal bilincin her bir alanının ayrılması ve yalıtılması, onların her biri için farklı ve çoğunlukla çelişkili ölçütlerin oluşturulması.

4- Politikayı, olanaklı olduğu ölçüde etkili olmak için ahlaksızlıktan çekinmeyen kısmi, mesleksel ve önemli pragmatik etkinlik olarak sürdürmek eğilimi.

5- Gizli bir biçimde halk arasında her zaman farklı yanılsamalar yaratarak, kendi özel çıkarlarının (politik iktidarın tekeli, maddi ayrıcalıklar) gerçekleştirmeye yönelen bürokratik güçlerin etkisi ve varlığı. Bundan dolayı bildiriler ile edimler, bildirilen ilkeler ile gerçek davranış arasındaki karşıtlık.

Somut görgül araştırmalar olmadan, toplumumuzda ahlak alanında bölünme sürecinin ne kadar çok yayılmış olduğunu

söylemek zordur. Bununla birlikte, tehlikelerin bilinmesi, onların nedenlerini kavramamız ve onları kararlı, örgütlü eylemle ortadan kaldırmamız önemlidir. Son olarak Yugoslavya Komünistler Birliği'nin programının tutarlı bir gerçekleşmesi söz konusudur: Bütün ileri sürülen olaylar ve eğilimler, doğrudan programın ruhu ve metniyle çelişmektedir.

Bu herşeyden önce —aslında bütün diğer çarpıklıkların nedeni olan— bürokrasinin görünüşleri için geçerlidir. "Önde gelen politik güçlerin emekçi kitlelerden kopması"; devlet ve ekonomik yönetim aygıtlarının ellerinde "gücün yoğunlaşması ve ekonomik ayrıcalıklar", programda, "Sosyalizm için büyük tehlike", "kapitalist devlet ilişkilerinin restorasyonunun özgül görünüşü"nü gösteren, tutarlı gelişen eğilim olarak nitelendirilmektedir.[7] Komünistlerin diğer insanlarla olan ilişkileri, ne egemen parti ile egemenlik altında olanların ilişkileri, ne de öğrenci ve öğretmen ilişkileri olabilir, tersine bu ilişkiler daha çok haklarda sürekli eşitlik ilişileri olmalıdır. Ortak çıkarların gerçekleştirilmesinde, en nitelikli ve en yetenekli olanlar, bu nedenle en büyük güveni de kazanırlar."[8] Ayrıca komünistler maddi ayrıcalıklara, haksız ekonomik eşitsizliklere, gücü kötüye kullanma, önde gelen makamların kötüye kullanılması, klikçilik, kayırma, temsili örgütlere karşı sorumsuzluk vb.ne karşı tutarlı bir biçimde mücadele etmelidir. Onlar bu yönde kitlelerin geleceğini de yönlendirmeli ve her zorunlu ve haklı eleştiriyi susturma girişimini önlemelidir."[9]

Eğer sırf bu ilkeler pratikte gerçekleştirilir ise, bütün büyük güçlüklerimiz ve çarpıklıklar aşılmış olabilir. Bu toplumumuzda her homo dubleks ya da homo multipleksin kaybolduğu anlamına gelmez. Bireyin toplumla her çatışması, her kariyerizm, aşırı önem verilen mülkiyet eğilimi, yetenek ile hırs arasında uygunsuzluk, yetkeye ve övülmeye patolojik doyumsuzluk, tipik kişisel aşağılık ya da üstünlük duyguları, bütün bunlar kişiliğin bu tür

---

7. SKJ'nin programı, Belgrad 1962 (Komünist), s. 98
8. SKJ'nin programı, Belgrad 1962 (Komünist), s. 100
9. SKJ'nin programı, Belgrad 1962 (Komünist, s. 120

bölünmelerine yol açarlar. Ayrıca normal olarak her toplumda belli bir sayıda bireyin, kabul edien değerlerle uygunluk içinde yaşamaya gücünün yetmemesi beklenebilir. Ama bu bireylerin yapay bir biçimde zorla ya da saygı duygusuyla, yanlış anlaşılan bir dayanışma ve yanlış anlaşılan bir "insancılıkla" toplumun başında bulunmaları ve devrimci bir aydın tabakanın, öncünün, "toplumun bilinçli ve ilerici güçleri" vb.nin saygınlığına sahip olduğu yanılsaması içinde yaşaması da normal değildir.

Eğer toplumumuz uzun tarihsel süreçte sırf bir geçiş biçimi ise, eğer devrim olup bitmemiş ise ve sürüyorsa, o zaman hiç kimse geçmişte devrimci olduğu için devrimci olarak değerlendirilemez, tersine ancak eğer o hem de bugün, çok karmaşık koşullarda aynı devrimci idealler için mücadele etmesi durumunda devrimci olarak değerlendirilebilir.

Böyle bakıldığında yanlış otoritelerden kurtuluş, bütünsel bir toplumsal bilincin gelişimi için ön koşuldur. Bu bütünsel toplumsal bilinçte sosyalist biçimlenmenin insancıl uzak ereklerinin bilinci, gerçek durumun ve tarihsel gelişimin olanaklarının bilimsel, son olarak politik (önemli ölçüde özyönetimsel) etkinliğin dolaysız ereklerinin bilinci, karşılıklı olarak birbirlerini etkiler ve sınırlarlar.[10]

Sosyalist bir toplumda ilerici güçler tarafından geliştirilen ve toplumsal pratiğe yol gösteren böyle bir bilinç bulunduğu ölçüde, sürekli daha çok sayıda insanların tam, bütünsel kişilikler olarak yaşamaları ve etki etmeleri için nesnel koşulların varlığından sözedilebilir.

10

İnsanı ilgilendiren kuramsal sorunlar her zaman iki farklı düzeyde ele alınmalıdır: Nesnel toplumsal bakış açısından ve özne, somut birey olarak insanın bakış açısından. Birinci durum-

10. Böyle bir bilinçte hiçbir bilinç alanının bir diğeri üzerinde egemenliği bulunmaz. Özel, genelden çıkarılır ama o genelin somutlaştırılmasına ve gözden geçirilmesine katkıda bulunur.

da kendimize, bireyin genellikle (toplumun bir öğesi olarak) belli bir biçimde davranabildiği koşulları sorarız. İkinci durumda kendimize, devrimci olarak belli bir bireyin, gerekli koşulların yaratılmasını beklemeden, tersine daha çok kendi öncü eylemiyle onun yaratılmasına katkıda bulunarak burada ve şimdi neler yapabileceğini sorarız.

Burada sorunun kendisinde, bugünkü durumda bireyin büyük ahlaksal sorumluluğu olduğu varsayımı sözkonusudur.

Tarihin yapılmasında bireyin rolünün sıfıra indirgendiği dogmatik şema, artık geçmişe aittir. (Çünkü toplumda sıkı bir gerekircilik egemendir, ahlak sırf ekonomik koşulların üst yapısıdır, birey sırf bir sınıf varlığıdır ve ahlakın yaratılmasında hiç bir payı yoktur, ahlak politikaya bağımlıdır, parti her zaman haklıdır —ancak bireyler yanlış yaparlar, toplumun politik merkez organları zaten tanıma göre halkın istencinin anlatınmıdır ve salt halkın çıkarına göre davranırlar.) Bu kuramsal şemanın yanlış olduğu görgül (ampirik) olarak anlaşıldı. Ayrıca pratiğin ve eleştirinin marksist felsefesiyle ilkesel bir karşıtlık içinde bulunmaktadır.

Tarihte nesnel bir belirleme (determinasyon) bulunmaktadır, ama bu güncel olayların kendisini değil, salt gerçek olanakların çerçevesini belirlemedir. Hangi almaşık olanakların gerçekleştirilebileceği bireylerin pratiğine bağımlıdır. Buna göre her birey görece özgürdür ve bu ölçüde de ahlaksal sorumludur. O, bu biçimde soyut mitler olarak anlaşılması gereken sınıfın, partinin ya da devletin gerisinde gizlenemez. Bireyler ve bakış açıları elbette önemli ölçüde belirli bir kollektife ait olmalarıyla koşullanmıştır. Ama tersine (keza açık, gerçek eylem ve edimlerinin bulunmayışı gibi) bütün eylem ve edimleri bu kollektifleri belirleyen ve oluşturan etkenlerdir. Stalin, stalincileri yarattı, ama tersine stalinciler de sınırsız inançları, nesnelliğin ve eleştirinin anlamından yoksunlukları, her şeyi bilen her şeye gücü yeten bir öndere düşkünlükleri, anlıksal uyuşuklukları ve yüreksizlikleriyle Stalin'i yarattılar.

Böylece merkezi sorunumuza gelmiş bulunuyoruz: Hiç kimsenin yanılmaz olmadığı, ama belli bir dayanışmanın, belli bir içten bağlılığın ve disiplinin bulunmak zorunda olduğu bir harekette bi-

rey devrimci olarak nasıl etki eder ve ayrıca ahlaksal bütünlüğünü nasıl koruyabilir?

Bütün bunlar ilk bakışta ümitsiz ve çelişkili görünmektedir: Çünkü hareketlerin önderleri hata yaptıklarında partinin çizgisi tarihin nesnel koşullarına tam olarak uygun olmadığında, hiç bir bireyden, eğer kendi ahlaksal bütünlüğünü korumak istiyorsa, bağlılık ve disiplin, beklenmesi normal değildir.

Gerçekten burada çok önemli ayırımlar gereklidir. Hangi dayanışma, içten bağlılık ya da disiplinden sözedilmektedir ya da sözedilebilir? O, programında formüle edilen ana erekleri için yükümlülük üstlenmeye hazır olduğundan belirli bir partiye aittir.[11] Bu erekler ve değerler başkalarıyla dayanışmanın, yönetime karşı içten bağlılığın ve bilinçli disiplinin olanaklı olduğu temeldir: Birey bilinçli olarak, başkalarının aldığı kararlara kendini bağımlı kılmaktadır, çünkü söz konusu durumda hareketin ereklerinin ve değerlerinin gerçekleşmesine yol açan en iyi somut çözümler olduğuna inanmaktadır. Bireyden koşulsuz içten bağlılık istemeye hiç kimsenin hakkı yoktur. İçten bağlılık dayanışma ve disiplin belli bir pratiğe, bu pratiği yönlendiren belli somut ereklere ve değerlere dayanmamaları durumunda salt biçimlerdir. Biçimler o-larak onları gerici partilerde de buluruz; onlar onların daha etkili ve daha tehlikeli olmasına neden olurlar —burada onların iyi olana olduğu kadar kötü olana da uygulanabilen sırf araçsal değerler olduğu sonucu çıkar.

Bundan, belli somut kararların hareketin ana ereklerine ve değerlerine uygun düşmediğine inanmış olan bireyin, eğer ahlaksal bütünlüğünü korumak istiyorsa, bu kararlara karşı mücadele etmesi gerektiği sonucu çıkar.

Burada inanmış kavramının açıklanması gerekmektedir.

---

11. Burada bir kimsenin devrimci olmadan önce katettiği yol çok önemli değildir; o, ilkönce belli düşünceler için mücadele eden insanları tanımalı ve beğenmelidir ve daha sonra onların düşüncelerini kabul etmelidir. En uzak ereklerin bilici, yakın erekler doğrultusunda ortak eylemlerin akışında giderek oluşur. Bundan başka, her şeyden önce bütünüyle onun temel ereklerini ve değerlerini kabul eden birinin o harekete olduğu kabul edilmelidir. Bu, hareketin birliğinin ve onun üyelerinin dayanışmasının temelidir.

İnanmış olmak "izlenime sahip olmak", "sanmak", "sezmek" vb. demek değildir. İnanmış olmak, belli bir özne için, doğruluğu şüpheye yer bırakmayan nedenleri bulunmak demektir. Demek ki,

1- gerçekten tartışmalı kararın ilişkili olduğu durumu bilmek ve

2- iyice düşünüp taşınarak, bu durumda parti programının büsbütün başka bir çözümü gerektirdiği sonucuna ulaşmaktadır.

Bu tür inanma söz konusu olduğunda, birey ahlaksal olarak onun için mücadele etmekle yükümlüdür. Doğal olarak o, tartışmanın akışında karşıt kanıtların etkisiyle inancından vazgeçmiş olabilir. O inancının doğruluğuna güven duygusunu, muhaliflerinin bilgilerine büyük güven sonucu yitirebilir. Ama o ahlaksal bütünlüğünü korumak istiyorsa, inancının açık anlatımından, sırf çelişkiyi kötüye yorabildiğinden, disiplinsiz olacağı ve bu nedenle de toplumsal konumunu kaybedilecek gibi göründüğünden dolayı vazgeçemez vb. Bireyin etkin ve eleştirel tutumu yönetime çok daha büyük ölçüde istemler yöneltir; o yönetimi, her ne kadar onu ilk önce karmaşıklaştırsa ve zorlaştırsa bile güçlendirir. Bir parti gerçekten devrimci ise, üyelerinin etkin ve eleştirel tutumu partinin disiplinini yok etmez, ama onu daha bilinçli kılar. Onun etkililiğini azaltmaz, tersine yükseltir. Çünkü parti yanlışlık yapıyor, ama o buna rağmen benim partimdir diyorsa, bu kulağa pek hoş gelse de, bu durumda hemen bir soru ortaya çıkmaktadır: Partinin yanlış yapmasını önlemek için ne yaptın? Bu yanlışı tam zamanında eleştirmen durumunda neden partinin zayıflayacağı görüşündesin? Bu durumda hem sen hem de parti, bugün daha güçlü olmaz mıydınız?

Buradan bireylerin ahlaksal bütünlüğü ile belli bir politik grupla dayanışma arasındaki çelişkinin, birini olduğu kadar diğerini de gözeten bir biçimde, ancak normal olarak nesnel durum ve grubun değerleriyle uygunluk içinde bulunmadığına inandığı herhangi bir eylem ya da kararıyla farklarını betimlemesinin kabul edilmesi koşullarında aşılabileceği sonucu çıkar. Kaçınılmaz olarak yanlış yapan ve bu tür bir serbest düşünce alışverişini sürekli olanaksız kılan ve sürekli engelleyen grup ya da örgüt büyük

ölçüde homo dubleks tipi yaratacağını ya da çok büyük ölçüde üye kaybedeceğini hesaba katmalıdır, bununla birlikte ikinci çözüm her ikisi için de daha az kötü olsa gerektir.

Ülkemizdeki nesnel durum, bireylerin, ahlaksal bütünlüğünün yitirilmesi pahasına, politik pratiğe uymak ve kollektifte kalmak ya da kollektifi terketmek ve ahlaksal olarak temiz, ama tek başına mücadele etmek çatışmasıyla karşı karşıya bulunmamasıdır. Bizim için üçüncü bir almaşık olanaklıdır: Hem ahlaksal bütünlüğü korumak hem de kollektifte kalmak, ama eylemin kendisinin hem de örgütlenme biçimlerinin ve insan ilişkilerinin, programında çok açık ve özenle formüle edilmiş olan ana erek ve değerlerle en yüksek uygunluk içinde bulunması doğrultusunda sürekli çabalara girişmek.

KAVRAMLAR DİZİNİ

ANLIKSAL (entelektüel): Kavrama ve yargılama yetisine ilişkin.

ATACILIK (Atavizm): Uzak atalarda bulunan ve birçok kuşaktan beri yitmiş olan kimi özelliklerin, yeni bir kuşakta ortaya çıokması biçimindeki özel bir soya çekim.

AYKIRI DÜŞÜNCE (Paradoks): Genel ve alışılmış düşünceye uymazlık, aykırılık.

BELİTSEL (Aksiyomatik): Belit niteliğini taşıyan.

BİLGİ KURAMSAL (Geneseolojik): Bilgi kuramına ilişkin.

ÇATIŞKI (Antinomi): Zorunlu nedenlerle başlangıçta her biri ayrı ayrı doğru sayılan iki önerme arasındaki mantıksal çelişki.

DEĞER KURAMSAL (Aksiyolojik): Değer kuramına ya da değere ilişkin.

DEVLETÇİLİK (Etatizm): Liberalizme karşı çıkarak ekonomi politikasının devlet eliyle yürütülmesi gerektiğini ileri süren kapitalist ekonomi anlayışı.

DOGMATİZM: Somut ve değişen koşulları, yeni bilgileri ve pratik deneyimleri gözardı eden, kavramların ve tezlerin tarihsel süreç içindeki gelişimlerini dikkate lmayan, değişmez kavram ve formüllere dayanan düşünce biçimi.

DÜZGÜ (Norm): Kural olabilecek ilke ya da önerme; yargılama ve değerlendirmelerin kendisine göre yapıldığı ölçüt, uyulması gereken kural, yönerge.

DÜZGÜSEL (Normatif): Düzgüye ilişkin.

EKSTRAPOLASYON: Bilinen değerlerden hareket ederek, bu değerlerin dışında kalan değerleri kestirme.

ERK TEKELCİLİĞİ (Tataliterizm): Devleti temsil eden toplumsal kümenin yalnız politik erki değil, bütün etkinlik alanlarını, bütün toplumsal sınıfları denetimi altında bulundurduğu toplumsal örgütleniş

biçimi.

ETHİK: Ahlak felsefesi, insanın ahlaksal davranışları ile ilgili sorunları araştıran felsefe dalı.

ETKİNCİLİK (Aktivizm): Gerçeği eylemsel etkinlikte bulan öğretilerin genel adı.

FENOMEN (Görüngü): Bize duyumlar, doğrudan deneyim aracılığıyla verilmiş olan dış özelliklerin tümü.

GEREKİRCİ (Determinist): Nesnel gerçekliğin nedensellikle ve nesnel yasalarla belirlendiğini ileri süren görüş yanlısı.

GİZİLGÜÇ (Potansiyel): Gerçekleşmemiş ama gerçekleşme olanağı taşıyan.

GÖRECELİK (Reletivizm): Genel olarak bilginin göreli olduğunu savunan görüşü dile getirir.

GÖRGÜL (Ampirik): Deneyimden gelen ve deneye bağlı olan (bilgi).

GÜDÜM: Yönetmek, idare, yöneltme ve düzenleme ile ilgili işlevlerin bütünü.

İKİCİLİK (Dualizm): Madde ve bilincin birbirlerinden bağımsız olarak varoluşlarını ileri süren öğretilerin genel adı.

İNSANBİLİMSEL (Antropolojik): İnsanı konu edinen öğretiye ilişkin.

İZDÜŞÜM (Projeksiyon): 1- Bilinen verilere dayanarak bir ölçüm değerinin gelecekte ya da geçmişteki değerini kestirme yordamı.
2- Bir ışık kaynağından bir yüzey üstüne düşen görüntü.

KAOTİK: Kaosa ilişkin, evrenin düzene girmeden önceki biçimden yoksun, uyumsuz ve karışık durumuna ait.

KARİYERİZM: Toplumsal çıkarları gözetmeyerek ne pahasına olursa olsun kişisel başarı sağlamak, ün kazanma peşinde koşmak.

KODEKS: 1- Belirli bir toplumda geçerli ve benimsenmiş olan ahlaksal norm ve kuralların tümü.
2- Hukukun herhangi bir alanında geçerli olan yasaların toplandığı kitap.

KONFORMİST: Uymacılığa ilişkin.

KONSEPSİYON: 1- Herhangi bir soruna, olguya ilişkin düşünceler bütünü, düşünce sistemi; kavrayış
2- Bilimsel ya da sanatsal yapıtların ana düşüncesi

NİHİLİZM (La Nihil; hiç bir şey): Salt yadsıma, herhangi bir olumlu düşünceyi kabul etmeyen bakış açısı.

MANİPULASYON: Hile, düzen, dalavere, kurnazlık.

METAETHİK: Ahlak ötesi. Metafizik bir anlayışla ileri sürülen bu deyim, ahlaksal yargı ve terimlerin mantık açısından değerlendirilmesini dile getirir.

OLGUCU (Pozitivist): Olguculuk yanlısı.

OLGUCULUK (Povitivizm): Felsefenin bir dünya görüşü olduğunu yadsıyan idealis akım. İnsan için olumlu ve yapıcı olanın sadece olguları gözlemleyerek betimlemek olduğunu ileri sürer.

OPORTUNİZM: Geniş anlamda, ilkeden yoksun davranış; bir anlık ya da kısmi çıkarlar uğruna temel ilkelerden ödün verme.

ÖNSEL (A priori): Deneyden bağımsız olan.

ÖZNELERARASI (İntersubjektif): Bir gözlemin, başka bir gözlemci tarafından yinelenmesi durumu.

PARADOKSAL: Paradoksa ilişkin.

PROGRAMATİK: Program sırasına göre yapılması gereken.

SİBERNETİK: Elektronik beyin, hesap makinaları, radar vb.nin temel ilkelerini ve kullanılan teknikleri kapsayan bilim.

SORUNSAL (Problematik): 1- Çözümü belli olmayan.
2- Doğru olma olanağı olmakla birlikte kuşku uyandıran, kesin olmayan.

SONSAL (A posteriori): Deneyden çıkan ve deneye bağlı olan (bilgi).

TAKINAK (Obsesyon): Bilince takılarak korku ve bunalım yaratan, kişinin çabalarına karşın kurtulamadığı düşünce, coşku ya da tepi.

TEKCİLİK (Monizm): Gerçekliğin temeli olarak tek bir ilkeyi, örneğin yalnızca maddey ya da yalnızca bilinci kabul eden dünya görüşü.

TEKBENCİLİK (Solipsizm): "Yalnız ben varım, benden başka herşey benim tasarımlarımdır" diyen öznel idealist öğreti.

UYGULAYICILIK (Pragmatizm): Ancak yararlı olmanın gerçek olduğunu ileri süren öğreti.

UYMACILIK (Konformizm): Yürürlükteki kurum, ölçüt ya da koşullara, görece katı kalıplara eleştirel bir değerlendirme yapmaksızın uyma.

YİNELEME (Totoloji): Aynı içeriği aynı anlamda türlü sözcüklerle anlatma.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

1- Orhan Hançerlioğlu, Felsefe Ansiklopedisi, Kavramlar ve akımlar, Remzi Kitapevi
2- M.Rosenthal-P.Yudin, Felsefe Sözlüğü, Sosyal Yayınlar.
3- M.Buhr-A.Kosing Marksçı-Leninci Felsefe Sözlüğü, Konuk Yayınları.
4- Politika Sözlüğü, Sosyal Yayınlar.
5- Prof.Dr. Bedia Akarsu, Felsefe Terimleri Sözlüğü, Savaş Yayınları.
6- Prof.Dr. Özer Ozankaya, Toplumbilimler Terimleri Sözlüğü, Savaş Yayınları.
7- Dr. Muzaffer Sencer, Yöntembilim Terimleri Sözlüğü, Türk Dil Kurumu Yayınları.
8- Doç.Dr. Mithat Enç, Ruhbilim Terimleri Sözlüğü, Türk Dil Kurumu Yayınları.